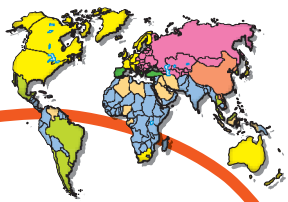

НАОУЧНИЙ

ДОВІДНИК

О. В. ГІСЕМ, О. О. МАРТИНЮК

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ
ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

6-7

Київ — Харків

VESTA

2006

*Відповідно до програми, затвердженої Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11—2646 від 08.06.2001 р.)*

Рецензент:

Николаєва Т. В., учитель-методист
Харківської спеціалізованої школи I—III ступенів № 119

Пропоноване видання продовжує серію наочних посібників зі шкільних дисциплін, які допоможуть учням систематизувати, конкретизувати і поглибити набуті знання і вміння, а також прилучитися до активної самостійної роботи.

Структура і зміст посібника повною мірою відповідають вимогам чинної навчальної програми зі шкільних курсів «Історія стародавнього світу» та «Історія середніх віків». Навчальний матеріал згруповано за програмними темами і подано у наочній формі, тобто у вигляді таблиць, схем, діаграм тощо.

Автори свідомо уникли методичних порад щодо практичного використання посібника. Структурно-змістова простота і повнота зумовлюють необмеженість можливостей як самостійного опрацювання учнями наведеного матеріалу, так і роботи під керівництвом учителя. Такий підхід, на думку авторів-практиків, сприятиме ефективній реалізації навчально-виховних завдань.

Висловлюємо надію, що пропонований наочний довідник буде надійним помічником і порадиником в опануванні шкільних курсів історії.

Видання містить навчальний матеріал у вигляді таблиць, схем, діаграм зі шкільних курсів «Історія стародавнього світу» та «Історія середніх віків», що повною мірою відповідає чинній навчальній програмі.

Наочний довідник розрахований на учнів, абітурієнтів і вчителів історії.

Гісем О. В.

Історія стародавнього світу. Історія середніх віків. 6—7 класи: Наочний довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — К.; Х.: Веста, 2006. — 152 с.

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

Історія стародавнього світу.

Історія середніх віків

6—7 класи

Наочний довідник

Редактор *Л. А. Шведова*. Технічний редактор *В. І. Труфен*. Коректор *О. Г. Неро*

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 2540 від 26.06.2006.

61064 Харків, вул. Бакуніна, 8А.

© О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, 2005
© ТОВ «Веста», 2006

ЗМІСТ

6 клас. Історія стародавнього світу

Вступ до історії стародавнього світу	6
РОЗДІЛ I. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ	
Тема 1. Первісні збирачі та мисливці	8
Виникнення людини	8
Кам'яний вік людства	8
Поява людини сучасного типу та людського суспільства	10
Тема 2. Первісні хлібороби та скотарі	11
Формування цивілізації	11
Культура та вірування первісних людей	13
РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ	
Вступ до історії Стародавнього Сходу	15
Тема 1. Стародавній Єгипет	16
Природа й населення Стародавнього Єгипту	16
Утворення Давньоєгипетської держави	17
Давньоєгипетське суспільство	18
Розквіт Давньоєгипетської держави	19
Релігія та міфологія Стародавнього Єгипту	20
Культура Стародавнього Єгипту	21
Тема 2. Передня Азія в давнину	22
Природа й населення Дворіччя	22
Стародавній Вавилон	24
Ассирія	25
Фінікія	26
Ізраїльсько-іудейське царство	28
Халдейське царство	29
Перська держава	30
Культура та релігія народів Передньої Азії	32
Тема 3. Стародавні Індія та Китай	33
Стародавня Індія	33
Релігія та культура Стародавньої Індії	35
Стародавній Китай	37
Китайські імперії Цинь і Хань	39
Релігія та культура Стародавнього Китаю	40
РОЗДІЛ III. ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ	
Тема 1. Греція в II — на початку I тис. до н. е.	42
Природа й населення Стародавньої Греції	42
Міфи Стародавньої Греції	43
Релігія стародавніх греків	44
Поєми Гомера «Іліада» та «Одіссея»	45
Історія Трої та Мікенської Греції	46
Тема 2. Розквіт Стародавньої Греції	48
Утворення Афінської держави	48
Стародавня Спарта	49
Велика грецька колонізація	51
Греко-перські війни	52
Афінська демократія	53
Тріумф грецької культури	54
Мистецтво Стародавньої Греції	57
Тема 3. Еллінізм	57
Розквіт Македонії	57
Східний похід Александра Македонського та утворення його імперії	58
Елліністичні держави в IV—II ст. до н. е. Елліністична культура	59

РОЗДІЛ IV. ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Тема 1. Римська республіка	63
Природні умови Італії та виникнення міста Риму	63
Римська республіка в V — середині III ст. до н. е.	64
Боротьба між Римом і Карфагеном за панування в Західному Середземномор'ї	66
Війни II ст. до н. е.	67
Римська держава в II ст. до н. е.	69
Криза республіки в I ст. до н. е.	70
Тема 2. Падіння республіки та утворення імперії	72
Диктатура Юлія Цезаря	72
Утворення Римської імперії	74
Римська імперія в I—II ст. н. е.	76
Римська культура	79
Місто Рим та життя його мешканців	82
Виникнення християнства	83
Тема 3. Пізня Римська імперія	84
Римська імперія в II—III ст. н. е.	84
Пізня Римська імперія IV—V ст. н. е.	86
Християнська церква	88
«Варвари» і Рим. Падіння Західної Римської імперії	89

7 клас. Історія середніх віків

Вступ до курсу	92
Тема 1. Народження середньовічної Європи	93
Початок Великого переселення народів	93
Загибель Римської імперії	95
Виникнення варварських королівств	96
Тема 2. Виникнення ісламу та Арабський халіфат	98
Тема 3. Дві імперії: Візантійська та Франкська	100
Візантія в IV—XI ст.	100
Франкська імперія	102
Тема 4. Епоха вікінгів (VIII—XI ст.)	105
Тема 5. Європейські країни в X—XIII ст.	107
Німеччина в X—XIII ст.	107
Центральна та Східна Європа в IX—XI ст.	108
Романська архітектура	110
Хрестові походи	111
Англія і Франція в XIII—XIV ст.	113
Північно-Східна Русь. Великий Новгород	116
Тема 6. Боротьба народів Європи та Азії проти чужоземних загарбників	118
Внутрішня і воєнна колонізація в Європі	118
Візантія в оточенні ворогів	120
Монгольські завоювання	121
Тема 7. Селяни і сеньйори	122
Селяни в XI—XIII ст.	122
Феодали	125
Тема 8. Середньовічне місто	127
Ремесло і торгівля в середньовічному місті	127
Життя в середньовічному місті	128
Тема 9. Європа в XIV—XV ст.	129
Франція та Англія у Столітній війні	129
Країни басейну Середземного моря	131
Загибель Візантії і поява Османської імперії	133
Країни Центральної і Північної Європи	135
Тема 10. Духовний світ людини середньовіччя	138
Християнська церква в XIII—XV ст.	138
Середньовічні школи та університети	140
Тема 11. Утворення Московської держави (до початку XVI ст.)	142
Початок об'єднання земель Північно-Східної Русі навколо Москви	142
Держава Івана III	145
Тема 12. Країни Азії (до кінця XV ст.)	146
Література	152

ИСТОРИЯ
СТАРОДАВНЕГО ВІТУ

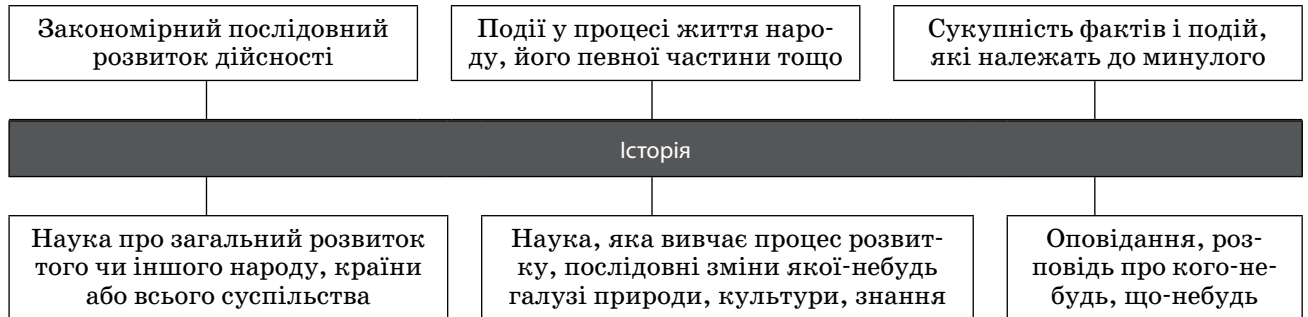

6

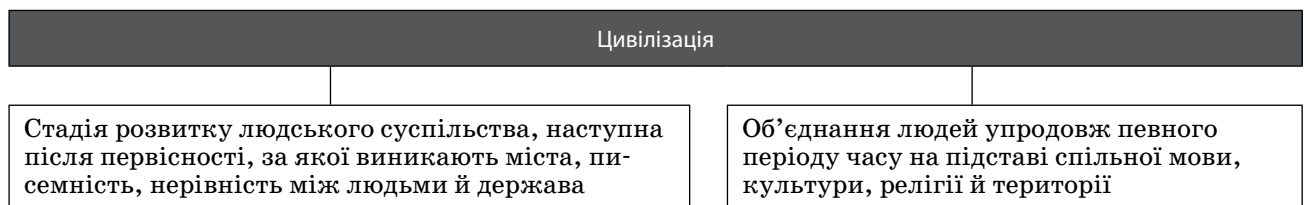

Вступ до історії стародавнього світу

■ Що таке історія?

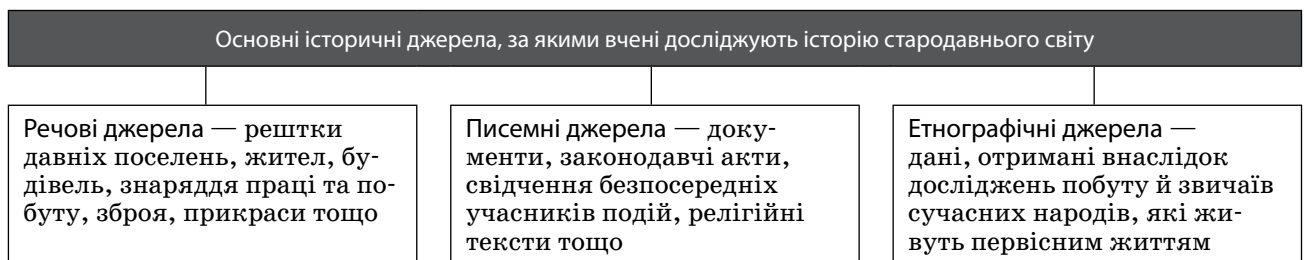
■ Два розуміння цивілізації

■ Що таке історичні джерела?

Історичні джерела — усе створене в процесі діяльності людини, що дозволяє вивчати минуле людського суспільства і відображає його історичний розвиток. Досліджуючи різноманітні історичні джерела, учені дізнаються про те, яким було життя людей у кожен історичну епоху. Існують різні типи історичних джерел — речові, писемні, усні,

етнографічні, фотодокументи тощо. Кожне джерело окремо відображає лише певний період минулого і містить обмежений обсяг історичної інформації. Більш повну картину життя людини в певну епоху можна відтворити лише шляхом поєднання інформації з різних історичних джерел.

■ Лічба часу в історії

Визначати час певних подій або їхні дати історикам допомагає **хронологія** — наука, що вивчає системи лічби часу і календарі різних народів. Вона дозволяє встановлювати дати історичних подій (рік, місяць, число), визначати, яка подія відбулася раніше, яка пізніше, або події, що відбулися одночасно. Лише встановивши час, коли відбулася

історична подія, можна визначити її зв'язок з попередніми чи наступними подіями та їх послідовність.

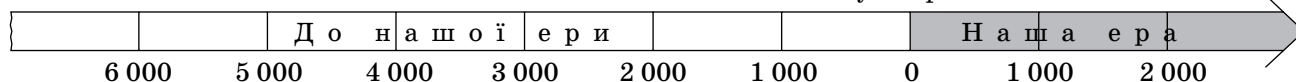
Початковий момент системи літочислення, а також сама ця система — це **ера** — наприклад, християнська або нова ера (наша ера). Ерою називають також великий історичний період, а сам відлік часу — літочисленням.

Д о п и с е м н а і с т о р і я

П и с е м н а і с т о р і я

Виникнення
письма

Народження
Ісуса Христа

■ Арабські й римські цифри

Для позначення століть і тисячоліть історики користуються арабськими та римськими цифрами.

Арабські цифри

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Римські цифри

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
---	----	-----	----	---	----	-----	------	----	---	----	-----	------	-----	----	-----	------	-------	-----	----

■ Відлік часу до нашої ери та в нашу еру*

Ера	До нашої ери					Наша ера				
Століття	V	IV	III	II	I	I	II	III	IV	V
Роки	500— 401	400— 301	300— 201	200— 101	100— 001	001— 100	101— 200	201— 300	301— 400	401— 500

* Наведено фрагмент лінії часу.

РОЗДІЛ І. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ

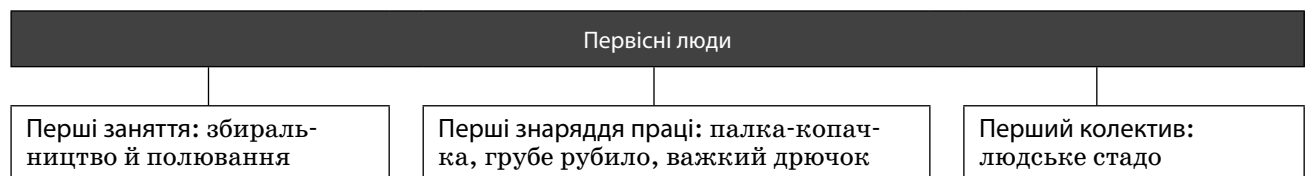
Тема 1. Первісні збирачі та мисливці

Виникнення людини

■ Основні етапи розвитку людства

Дата	Які зміни відбулися
4 млн років тому	Людиноподібні істоти австралопітеки (південні мавпи) з'явилися в Африці. Безпосередні предки сучасних людей. Розпочали пересуватися на двох ногах замість чотирьох кінцівок
2,5—2 млн років тому	В Африці з'явилася людина вміла (<i>homo habilis</i>). Перша розумна істота, яка навчилася виготовляти знаряддя праці
1,5 млн років тому	Поява в Африці людини випрямленої (<i>homo erectus</i>). Це були перші люди (архантропи), які навчилися користуватися вогнем і стали розселятися за межі Африканського континенту
150—100 тис. років тому	В Африці, Азії, Європі з'явилися представники нового виду людини — неандертальці або палеантропи (давні люди). Це були перші люди, які ховали своїх померлих
40—35 тис. років тому	У більшості регіонів Землі з'явилися представники виду людина розумна (<i>homo sapiens</i>), або кроманьйонці. Поява людини сучасного фізичного типу (неоантропа, або нової людини) завершила процес становлення людини як виду живих істот на нашій планеті й започаткувала історію людства

■ Життя й заняття найдавніших людей

Кам'яний вік людства

■ Місце кам'яного віку в історії людства

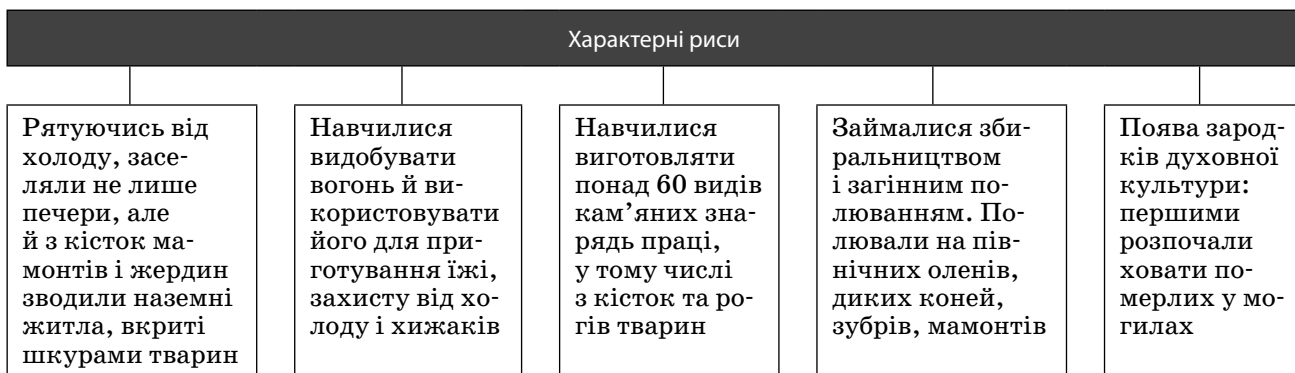
Дата	Які зміни відбулися
2—2,5 млн років до н. е.	Початок давнього кам'яного віку, або палеоліту. Люди розпочали виготовляти перші знаряддя праці з каменю
10 тис. років до н. е.	Початок середнього кам'яного віку, або мезоліту. Люди стали виготовляти кам'яні знаряддя праці

Дата	Які зміни відбулися
8 тис. років до н. е.	Розпочався новий кам'яний вік, або неоліт. Люди навчилися виготовляти свердлені й шліфовані кам'яні знаряддя праці
5 тис. років до н. е.	На Близькому Сході розпочався міднокам'яний вік, або енеоліт. Людина започаткувала виготовлення знарядь з металу. У Європі перші мідні знаряддя з'явилися в III тис. до н. е.
3 тис. років до н. е.	На Близькому Сході розпочався бронзовий вік. Перший штучний метал виготовлений людиною в результаті сплаву міді та олова. У Європі бронзу стали використовувати починаючи від II тис. до н. е.
1 тис. років до н. е.	У Європі розпочався ранній залізний вік. В Африці й на Близькому Сході залізом стали користуватися близько 700 р. до н. е.

■ Льодовикова доба в історії людства

Дата	Подія
Близько 2 млн років до н. е.	Розпочався четвертинний період, що складався із 17 льодовикових (холодних) і 17 міжльодовикових (тепліх) періодів
Близько 22 тис. років до н. е.	Останній льодовиковий період на нашій планеті. Маси криги і снігу вкривали майже третину Землі. Рівень моря знизився більше ніж на 100 м
Близько 16 тис. років до н. е.	Найбільше похолодання останнього льодовикового періоду. Давні люди на стоянці в селищі Межиріч (Україна) стали будувати житла з кісток і бивнів мамонтів
Близько 13 тис. років до н. е.	Давні люди через суходол, який існував на місці протоки Беринга, переселилися з Азії до Північної Америки
Близько 12 тис. років до н. е.	Протоку Беринга знову заповнила вода, завдяки тому що льодовики стали танути, а рівень води в морі підніматися
Близько 10 тис. років до н. е.	У Європі льодовики стали відступати на північ. Льодовиковий період завершується
Близько 6 тис. років до н. е.	Рівень моря продовжував підніматися й відокремив територію сучасної Великої Британії від Європи

■ Повсякденне життя та заняття неандертальців

■ Склад здобичі мисливців-неандертальців*

Поява людини сучасного типу та людського суспільства

■ Повсякденне життя й заняття кроманьйонців

Жили в печерах або будували зимові житла (з каменю або вириті в землі) у річкових долинах. Улітку кочові мисливці будували легкі курені

Винахід списометалки. Звичайний спис долав близько 64 метрів, а за допомогою списометалки — близько 140 метрів

Виникнення складних знарядь: дерев'яні списи з кістяним або роговим вістряем, кам'яні ножі з дерев'яним руків'ям тощо

Характерні риси

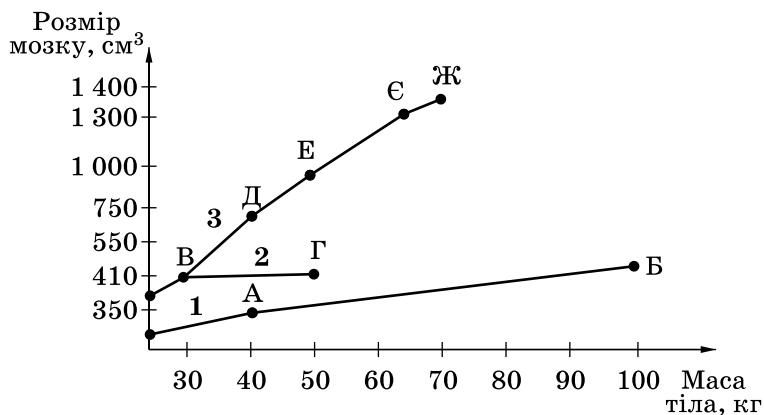
Основний спосіб добування їжі — загінне полювання, що доповнювалося збиральництвом і рибальством. Кроманьйонці були найбільш вправними мисливцями на великого звіра серед тих, що будь-коли існували

Поширення нових форм суспільної організації: виникнення родових общин з 20—30 осіб, які об'єднувалися в племена

Швидкий розвиток первісного мистецтва: гравюри людей і тварин на камені й кістці, глиняні та кам'яні скульптури і рельєфи, малюнки природи фарбами і вугіллям на стінах печер

Удосконалення техніки обробки каменю: розколювання, ретушування, розпилювання, шліфування. Виготовлення крем'яних ножів, пил, сверدل, різців тощо. Більше половини всіх знарядь виготовлялося з кістки та рогу

■ Розмір мозку і маса тіла людини й мавпи

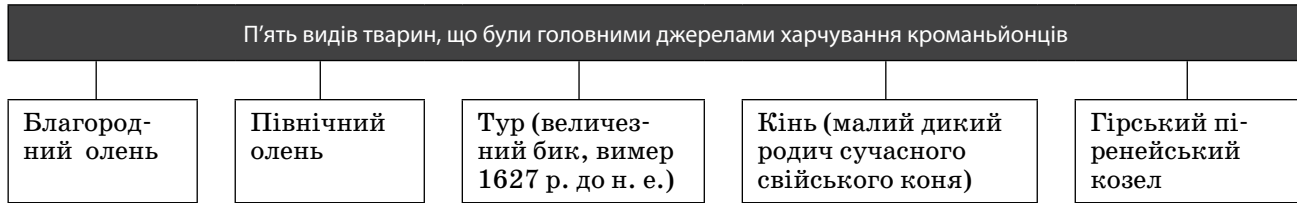

Чим вище лінія, тим більшим стає розмір мозку порівняно зі збільшенням маси тіла.

- Людиноподібна мавпа
 - А — Шимпанзе
 - Б — Горила
- Австралопітек
 - В — Австралопітек африканський
 - Г — Австралопітек могутній
- Людина
 - Д — Людина вміла
 - Е — Людина випрямлена
 - Є — Неандерталець
 - Ж — Людина розумна

*Наведені дані спираються на підрахунок кісток тварин, упольованих первісними мисливцями 55 тис. років тому й знайдених на стоянці Зальцгіттер-Лебенштадт у Німеччині.

■ Склад харчування кроманьонців

■ Етапи формування суспільства в первісні часи

Назва	Визначення
Первісне стадо	Неміцне й нетривале об'єднання первісних людей, яке легко розпадалося й змінювало свій склад
Родова община	Колектив родичів, які спільно вели господарство, користувалися продуктами своєї діяльності, жили разом й вірили в спільне походження від єдиного предка
Плем'я	Об'єднання родових общин, які жили в одній місцевості й мали спільні традиції та звичаї

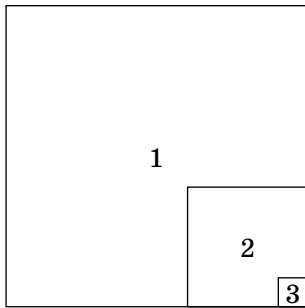
Тема 2. Первісні хлібороби та скотарі

ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

■ Культурні досягнення людства за часів переходу до цивілізації

Регіон	Виникнення землеробства, тис. років тому	Приручення тварин, тис. років тому	Початок обробки металів, тис. років тому	Виникнення міст, писемності й перших державних утворень, тис. років тому
Передня Азія	10	11 — вівця, коза 9,5 — свиня 9 — корова 6 — віслюк	8,5 — мідь, свинець, золото 4,5 — бронза 3,5 — залізо	6
Європа	8,5	6 — кінь 3 — кріль	7 — мідь, золото 4 — бронза 3 — залізо	5
Африка	8	5 — кішка	4,8 — золото 3 — залізо	5
Далекий Схід	7	2 — буйвол	4 — бронза	3,5
Індія	6	5 — слон	5 — срібло, мідь 4,5 — бронза 3 — залізо	4,5
Америка	5	6 — лама	3 — золото, мідь	3

■ Територія, необхідна для забезпечення їжею

Три квадрати умовно відображають площу території, необхідної для забезпечення їжею:

1 — мисливець-збирач (10 км²)

2 — хлібороб, який не використовує полив (0,5 км²)

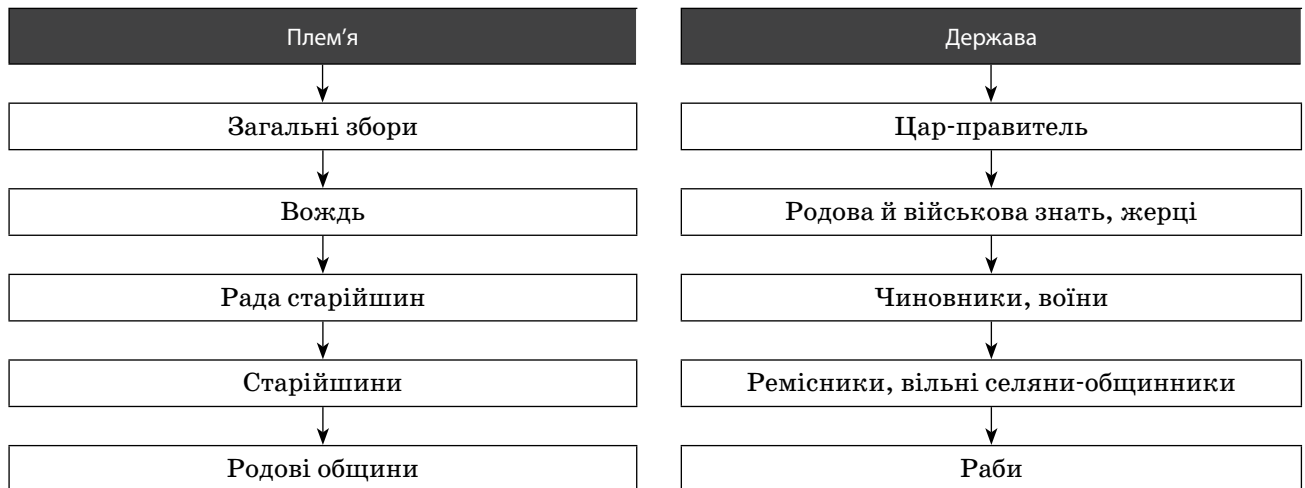
3 — хлібороб, який займається поливним землеробством (0,1 км²)

■ Соціальний устрій племені й держави

Плем'я — союз родових общин, які жили в одній місцевості й мали спільні традиції та звичаї.

Держава — особлива організація, за допомогою якої здійснюється

управління людьми, що живуть на певній території. У кожній державі існують правителі, чиновники, військо, закони і система податків.

■ Перші міста

Дата	Подія
Близько 9 тис. р. до н. е.	На Близькому Сході в районі стародавнього Ієрихону існувало святилище
Близько 8 тис. р. до н. е.	Ієрихон розростається й перетворюється на квітуче місто з населенням майже 2 тис. осіб. Він сформувався поряд з природним джерелом, яке дозволяло задовольняти потреби у воді для зрошення полів. Ієрихон — перше з відомих стародавніх міст на західному березі річки Йордан. Його мешканці виготовили перші цеглини
Близько 7 тис. р. до н. е.	Ієрихон був зруйнований унаслідок землетрусу, але згодом відбудований
Близько 6,5 тис. р. до н. е.	Заснування міста Чатал-Хююк (територія сучасної Туреччини) — найбільшого серед перших міст. Займало площу в 13 гектарів, а його населення досягало 5 тис. осіб. У місті виготовляли найдавнішу відому тканину. Це було лляне полотно, із якого шили одяг

■ Перехід від первісності до цивілізації

Характерні риси	
первісності	цивілізації
Спільна власність і ведення господарства на примітивній основі	Поява приватної власності, відокремлення ремесла від сільського господарства
Примітивні знаряддя й низька продуктивність праці	Початок поливного землеробства й стрімке зростання продуктивності сільського господарства
Колективне існування й зрівняльний розподіл продуктів	Поява нерівності, майнових відмінностей, виокремлення прав і привілеїв окремих груп населення
Народні збори — головний орган управління суспільством на основі звичаїв та традицій	Утворення держави як системи органів управління суспільством на підставі законів
Відсутність писемності, усна форма передачі інформації від покоління до покоління	Виникнення писемності, створення законів, наукових та релігійних ідей для передачі їх нащадкам у писемній формі
Досить часті переселення племен, примітивні поселення	Будівництво міст із громадськими спорудами-храмами, палацами правителів та знаті тощо

КУЛЬТУРА ТА ВІРУВАННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ

■ Прикладний характер знань перших людей

Галузь знання	Досягнення первісних людей
Математичні знання	Потреби життя спричиняли виникнення вмінь рахувати, ділити, додавати, віднімати. Необхідно було порахувати тварин, поділити їжу, розрахувати кількість зерна для їжі й майбутнього посіву
Медичні знання	Люди вчилися лікувати рани, опіки, переломи, приймати пологи тощо
Біологічні знання	Спостереження за впливом рослин на організм людей допомагало лікувати хвороби, харчуватися ї, нарешті, перейти від збиральництва до хліборобства. Накопичення знань у галузі штучного відбору корисних порід тварин
Фізичні знання	Люди вивчали властивості різних природних матеріалів (деревина, камінь, глина, кістка, ріг тощо), вплив на них тепла й холоду, винайшли перший штучний матеріал — кераміку, стали обробляти метали, виготовили перший штучний метал — бронзу. Першим механічним пристроєм став лук
Географічні знання	З'явилися перші елементарні карти місцевості, виготовлені на деревині, корі дерев і шкірі. Інформацію на них стали передавати піктограмами (малюнками)

■ Вірування первісних людей

Релігія — відчуття людиною залежності від таємної надприродної сили, що дає їй опору і є гідною вшанування; образ думок, почуттів та дій, обумовлений вірою в існування надприродного, який визнає можливим безпосереднє спілкування з ним. Ранні (так звані «природні»)

форми релігії — фетишизм, магія та анімізм — виникли в первісному суспільстві близько 40—50 тис. років тому. Пізніше сформувалися родоплеменні релігії — тотемізм, культ предків, шаманізм і землеробські культу.

Первісні форми релігійних вірувань

Ранні	Родоплемінні
<ul style="list-style-type: none">• Фетишизм — поклоніння предметам неживої природи, які нібито наділені таємничою силою• Магія — обряди і дії, засновані на вірі людини в можливість надприродним шляхом впливати на інших людей, тварин, явища природи• Анімізм — уявлення про наявність душі в людини, тварині, рослині, інших предметах і явищах оточуючої дійсності	<ul style="list-style-type: none">• Тотемізм — вірування в наявність надприродної спорідненості між людськими групами (родами) і деякими рослинами або тваринами (тотемами)• Культ предків — поклоніння і шанування пам'яті померлих родичів• Шаманізм — підтримка через наділеного надзвичайними якостями чаклуна-знахаря (шамана), за допомогою спеціального ритуалу, зв'язку з духами, які забезпечували вдале полювання, зцілення від хвороб тощо• Культ родючості — релігійні уявлення племен хліборобів і скотарів, пов'язані з віруваннями в жінку — богиню природи, від якої залежить родючість землі, урожай і приплід худоби

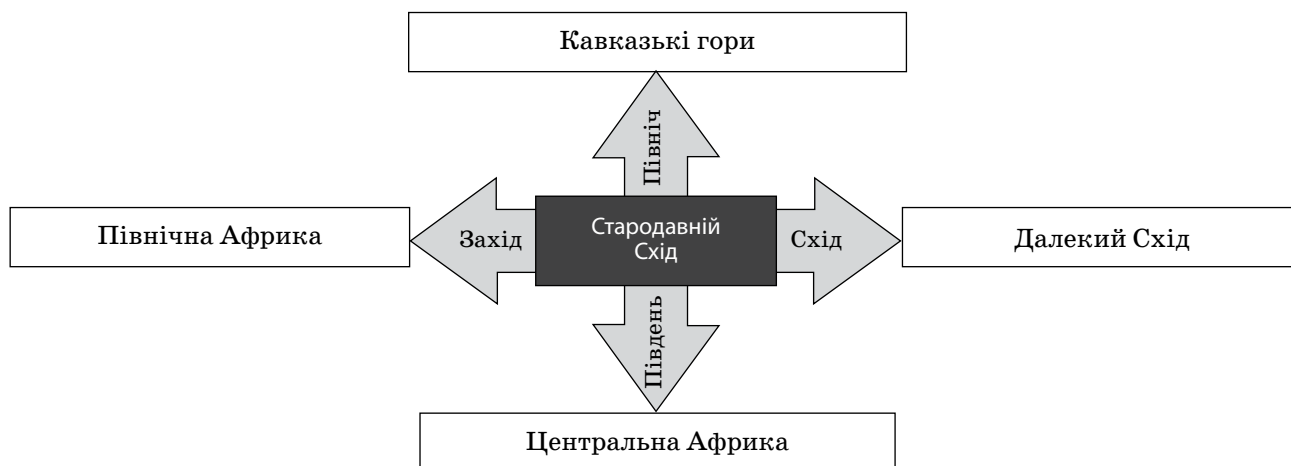
■ Роль релігійних вірувань у житті первісних людей

Загальна характеристика	
<ul style="list-style-type: none">• Спроба первісних людей зрозуміти і пояснити навколишній світ і своє ставлення до нього• Намагання людини компенсувати свою слабкість вірою у всесильного Бога• Встановлення певних звичаїв і традицій, які управляли поведінкою людей	<ul style="list-style-type: none">• Об'єднання людей, сприяння збереженню сталості людських спільнот• Один із засобів передачі культурної спадщини від одного покоління до іншого• Узаконення певних суспільних порядків, відносин, норм і формування ставлення до них за відповідності писаного права

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Вступ до історії Стародавнього Сходу

■ Географічні межі Стародавнього Сходу

■ Хронологічні межі історії Стародавнього Сходу

Історію Стародавнього Сходу вивчають від часів появи перших держав у долинах Нілу, Євфрату, Інду та Хуанхе. Проте час її завершення не був однаковим. Деякі країни

Стародавнього Сходу було знищено під час східного походу Александра Македонського в 30—20 рр. IV ст. до н. е., а для інших стародавня історія завершилася в III—V ст. н. е.

■ Роль природно-географічних чинників у формуванні цивілізацій Стародавнього Сходу

Характерні риси

- Спільною рисою природних умов регіонів Стародавнього Сходу був клімат з м'якою зимою і дуже жарким та сухим літом
- У долинах і на берегах великих річок Ніл, Євфрат, Тигр, Інд, Ганг, Хуанхе і Янцзи було започатковане зрошувальне землеробство
- Недостатня зрошувальність Іранського плоскогір'я і гірських плато Малої Азії перешкоджала розвитку хліборобства й сприяла поширенню переважно скотарства
- У багатих на ліс і корисні копалини, зокрема залізну руду, країнах Малої Азії й Закавказзя успішно розвивалися ремесла, особливо металургія
- У країнах, які прилягали до моря (Фінікія), процвітала морська торгівля

Тема 1. Стародавній Єгипет

ПРИРОДА Й НАСЕЛЕННЯ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Стародавній Єгипет — держава Стародавнього Сходу, яка існувала у долині нижньої течії річки Ніл.

■ Природні умови Стародавнього Єгипту

Особливості природних умов

- Розташований у пустелі на території Північно-Східної Африки
- Із півночі Єгипет омивають води Середземного, на сході — Червоного морів
- Із півдня на північ Єгипет перетинає Ніл — одна з найбільших річок світу. Долина Нілу вузька, усього декілька кілометрів в обидва боки від річки, а далі пролягає пустеля: на заході — Лівійська, на сході — Аравійська
- У верхній течії Ніл долає кам'яні пороги; а далі впадає в Середземне море, де поділяється на декілька рукавів, що своєю трикутною формою нагадують літеру грецького алфавіту «дельта», — звідки і виникла її назва
- Щорічно Ніл розливається і в його долині впродовж трьох місяців стоїть вода. Вода зволожує долину і вкриває її землі шаром родючого мулу

■ Календар стародавніх єгиптян

У календарі наведено сучасні назви місяців стародавніх єгиптян. Новий рік вони святкували 19 липня, коли розлив Нілу досягав найбільшої сили.

■ Заняття населення Стародавнього Єгипту

Основні заняття

Землеробство

Було основним заняттям у Стародавньому Єгипті. Зрошувальне землеробство вимагало від єгипетських селян важкої праці на будівництві каналів, дамб, зволоженні землі за допомогою шадуфів тощо

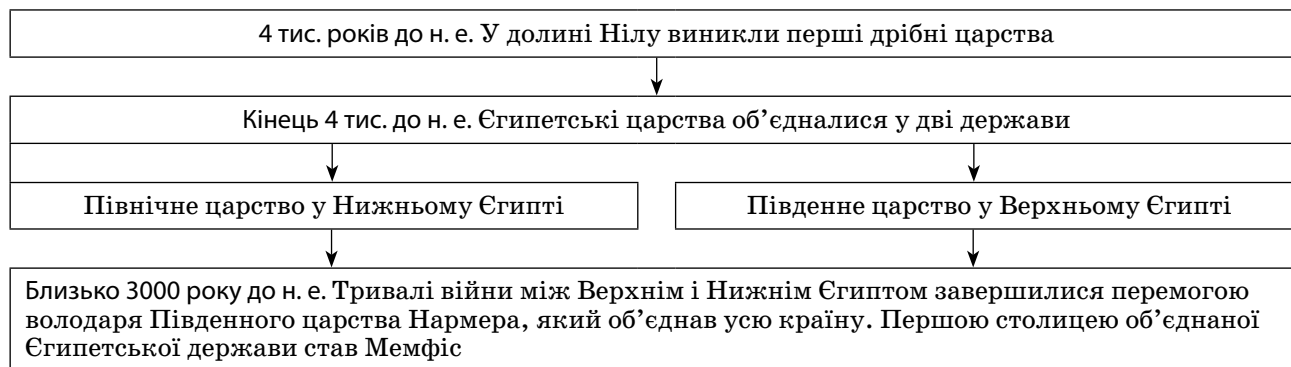
Ремесло

Єгипетські ремісники досягли великої майстерності у виготовленні різних предметів. Розвивалися ковальське, гончарне, ювелірне, склоробне ремесла, ткацтво, чинбарство, теслярство, будівельна справа, суднобудування тощо

Єгипетські хлібороби й ремісники сплачували до державної скарбниці податок у вигляді частини свого врожаю або виробів

УТВОРЕННЯ ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

■ Об'єднання Єгипту

■ Фараон та його влада

Фараон (від давньоєгипетського «пер-о» — «великий дім») — назва правителя Давньоєгипетської держави. Починаючи з XV ст. до н. е. (період правління Тутмоса III) термін «фараон» постійно використо-

вувався в єгипетських джерелах стосовно особи правителя держави; пізніше він перейшов у грецьку та європейську мови, а звідти — до сучасних європейських мов.

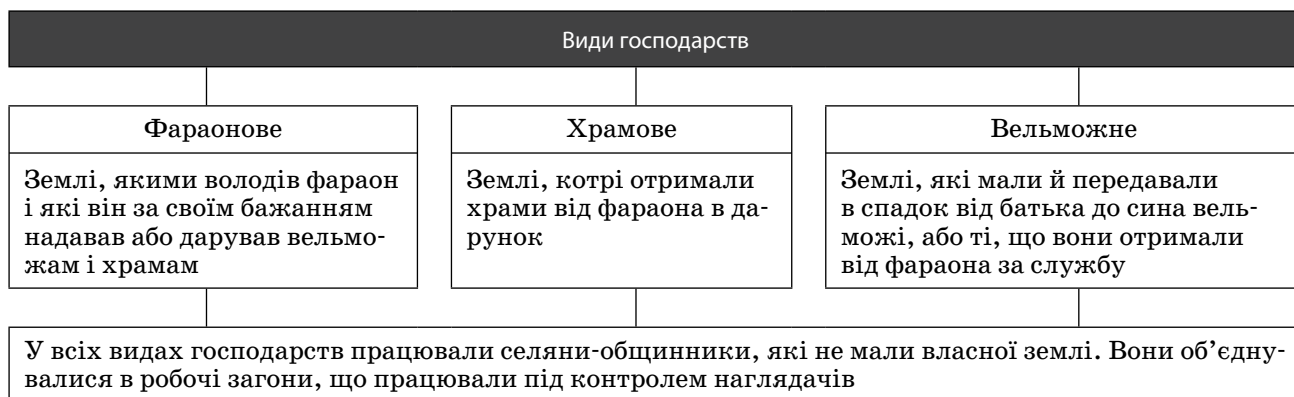
Особливості влади і становища

- Фараон, як вважалося, отримував свою владу від бога сонця Ра, був земним втіленням бога Гора і нащадком бога Осіріса
- Одноосібний правитель держави, що був одночасно верховним правителем і головним жерцем
- Символами влади фараона були:
 - подвійна червоно-біла корона, яка символізувала владу над Нижнім (червоний колір) і Верхнім (білий колір) Єгиптом, прикрашена зображенням священної змії кобри;
 - скипетр, який фараон нібито отримав від бога сонця Ра, що підкреслював божественне походження його влади;
 - кнут, що означав право фараона покарати будь-кого зі своїх підданих
- Усі розпорядження в державі надходили від імені фараона й виконувалися так само неухильно, як воля богів. Військом міг командувати лише фараон
- Для управління державою фараон призначав в її області (номи) номархів, а також надавав знаті посади суддів та різних начальників («начальник доручень», «начальник Будинку Зброї», «керівник пустелі» тощо)
- Після смерті фараона його владу успадковував син або інший родич
- Фараон вважався богообразним володарем, якого єгиптяни сприймали як гаранта порядку у світі та переможця темряви. Він уособлював життєву силу країни, здійснював ритуали, завдяки яким, на думку єгиптян, змінювалися пори року й розпочиналися розливи Нілу
- Усе життя фараона було суворо регламентоване й повністю підпорядковане спеціальним ритуалам. Змінити щось у них за своїм бажанням фараон не міг
- Ім'я кожного фараона мало певне значення: наприклад, Рамзес — це «народжений Ра», Аменхотеп — «Амон задоволений» тощо. Проте промовляти вголос ім'я фараона заборонялося: про нього казали «він», «його величність»
- Єгипетський фараон був не лише правителем держави, а й відігравав роль головного стрижня всього єгипетського суспільства, яке було зобов'язане йому не лише своїм розвитком, але й фактом свого існування

■ Структура єгипетського суспільства

■ Організація суспільного виробництва в Єгипті

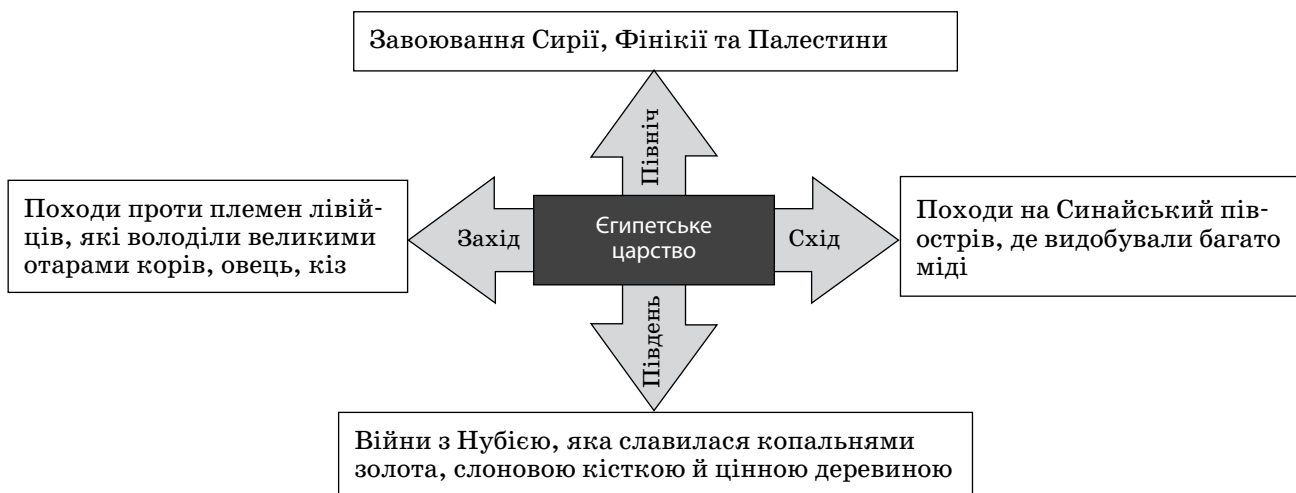
■ Життя єгипетських селян

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> Жили в невеликих будинках з випаленої на сонці глиняної цегли, укритих пальмовим листям У садочках поряд із будинком росли гранати, інжир, виноград, фінікові пальми Кожна сім'я мала власний город, де вирощувала цибулю, квасолю, горох, огірки, дині Єгипетські селяни розводили свійську птицю й худобу: гусей, качок, лелек, голубів, корів, свиней, кіз, овець Займалися риболовлю: рибу ловили пастками, сіткою і на гачок. На болотах і біля Нілу полювали на дичину 	<ul style="list-style-type: none"> Харчувалися переважно коржами з пшениці та ячменю, випеченими в золі, з овочами. Досить часто на столі була риба і дичина. М'яса споживали мало. Запивали їжу пивом або виноградним вином Одяг виготовляли з грубої лляної тканини. Через спеку чоловіки носили лише набедрену пов'язку, а жінки — пряме вузьке плаття Чоловіки й жінки любили носити різноманітні амулети — просвердлені камінці, буси, черепашки, фігурки, що, на думку єгиптян, захищали їх від злих духів

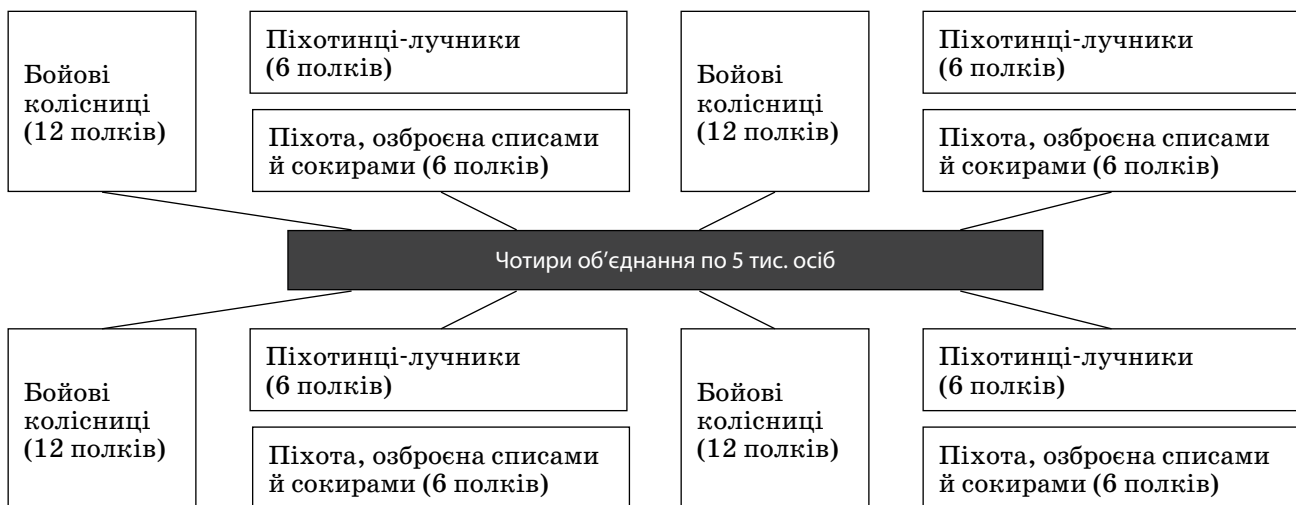
■ Періодизація історії Стародавнього Єгипту

Період	Особливості періоду
До об'єднання в єдину державу	Додинастичний період, що тривав від появи перших землеробів у долині Нілу близько 5 тис. років до н. е. й до кінця 4 тис. до н. е.
Доба царств	Поділяється на періоди Давнього (XXVIII—XXIII ст. до н. е.), Середнього (XXI—XVIII ст. до н. е.) і Нового (XVI—XI ст. до н. е.) царств
Занепад Єгипетської держави	Послаблення Єгипетського царства в XI—IV ст. до н. е.

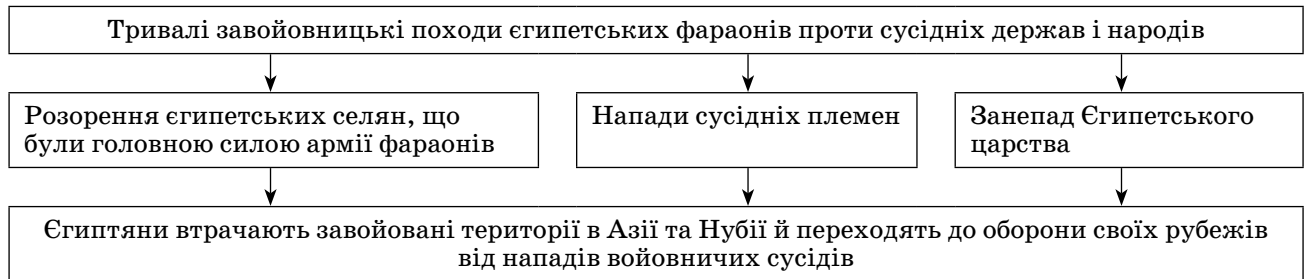
■ Напрямки завойовницьких походів єгиптян за доби Середнього і Нового царств

■ Єгипетська армія за правління фараона Тутмоса III (1504—1450 рр. до н. е.)

■ Послаблення Єгипетської держави наприкінці II тис. до н. е.

РЕЛІГІЯ ТА МІФОЛОГІЯ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

■ Боги стародавніх єгиптян

Ім'я	Загальна характеристика
Ра	Бог сонця Амон-Ра, якого єгиптяни зображували у вигляді чоловіка з головою сокола, увінчаною палаючим сонячним диском. Батько всього живого на землі, з уст якого з'явилися інші боги, а з очей — люди
Геб	Бог землі. Зображувався у вигляді людини з головою змії
Нут	Богиня неба. Уявляли великою коровою, величезне темне тіло якої вкрите зірками. Дружина бога землі Геба, яка кожну ніч народжує зірки
Тот	Бог мудрості й письма. Мав вигляд чоловіка з головою птаха ібіса з довгим дзьобом. Він навчив людей читати й писати
Бастет	Богиня — захисниця жінок та їхньої краси. Зображувалася у вигляді чорної гнучкої кішки
Сохмет	Богиня війни. Мала вигляд жінки з головою левиці
Анубіс	Бог підземного «царства мертвих», який зображувався чоловіком із чорною головою шакала
Себек	Бог Нілу, який керував його розливами. Мав вигляд крокодила

■ Роль релігійних вірувань у житті стародавніх єгиптян

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> • За допомогою релігії стародавні єгиптяни створили картину будови світу • Релігія освячувала владу, оскільки фараони вважалися нащадками богів, а отже, також богами • Єгиптяни вірили, що все в їхньому житті залежить від богів, і для їх вшанування будували храми 	<ul style="list-style-type: none"> • Єгипетські жерці, що жили при храмах, були не лише служителями богів, а також зберігали й охороняли наукові знання, народні традиції й культуру • Релігія допомагала стародавнім єгиптянам долати страх смерті, оскільки вона давала надію на продовження існування душі людини в потойбічному світі

■ Єгипетські цифри та їх значення

Цифра	Значення
	1
	10
	100
	1000
	10 000

■ Єгипетські ієрогліфи та їх значення

Ієрогліф	Значення
	Сонце
	Іти
	Плакати
	Бити
	Криниця

■ Культурні досягнення стародавніх єгиптян

Галузь	Досягнення
Писемність	Писали за допомогою ієрогліфів — спеціальних знаків-малюнків (близько 750). Для письма використовувався папірус — схожий на папір матеріал, виготовлений із місцевої високої тростини
Освіта	Школи діяли при храмах, а вчителями в них були жерці. Навчалися в школах лише хлопчики заможних єгиптян. Учні вивчали історію, географію, релігію, астрономію, математику, будівельну справу, медицину. Після закінчення школи вони складали екзамен, і лише той, хто його витримував, міг продовжити подальше навчання, вивчаючи один або два улюблені предмети
Наукові знання	Хранителями величезних знань, накопичених єгиптянами за три тисячоліття, були жерці. Вони вивчали природу і зробили багато важливих відкриттів та винаходів. Зі спостережень за зірками була започаткована астрономія. Вміли визначати за зірками час розливу Нілу, сонячні затемнення. Склали календар з 12 місяців і 365 днів. Для виміру часу винайшли водяний годинник. Математика була необхідна для будівництва пірамід і храмів, збирання податків тощо. В Єгипті з'явилася наука, що вивчала поверхню землі, — географія. Землю уявляли прямокутником, оточеним горами, за якими пролягав океан — «Велике коло». Значного розвитку набула медицина. Визначали хворобу людини за її пульсом, уміли робити хірургічні операції з використанням знеболюючих засобів, знали лікувальні властивості багатьох рослин і мінеральних речовин
Література	Записували легенди, казки, повчальні розповіді, поетичні гімни. У більшості творів згадки про їх авторів відсутні. Найвидатніша пам'ятка літератури доби Нового царства «Книга мертвих» — збірка текстів, присвячених поховальним ритуалам. Твори, що збереглися: «Оповідання єгиптянина Сінухета», «Зачарований царевич», «Казка про правду і кривду», «Казка про потерпілого в морській катастрофі»
Архітектура	Найвидатніші архітектурні пам'ятки Стародавнього Єгипту — піраміди, у яких ховали померлих фараонів. На заході від Мемфіса розташовано близько 60 пірамід, які збереглися до наших часів. Найбільшою є піраміда, збудована близько 2600 року до н. е. для фараона Хеопса. Будувалося також чимало храмів, що були досить складними комплексами з просторих залів, алей-переходів, колон, обелісків, господарських будівель, жител для ремісників, селян і вартових

Галузь	Досягнення
Мистецтво	Про високий розвиток мистецтва свідчать майстерні настінні розписи й рельєфи в храмах і гробницях. Людину завжди зображували з обличчям у профіль, але з розправленими плечима (вид спереду). Богів малювали високими на зріст, фараона — меншим за богів, а простих людей — зовсім маленькими. Сюжетами настінних розписів були сцени полювання, бенкетів, війн, збирання врожаю тощо. Давньоєгипетська скульптура вражає своєю досконалістю. Скульптурне зображення повинне було бути «двійником людини», до якого зможе при потребі (якщо не збережеться мумія померлого) вселитися її душа

Тема 2. Передня Азія в давнину

Передня Азія (Західна Азія) — частина Азії, яка охоплює півострів Мала Азія, Вірменське і більшу частину Іранського нагір'я, Аравій-

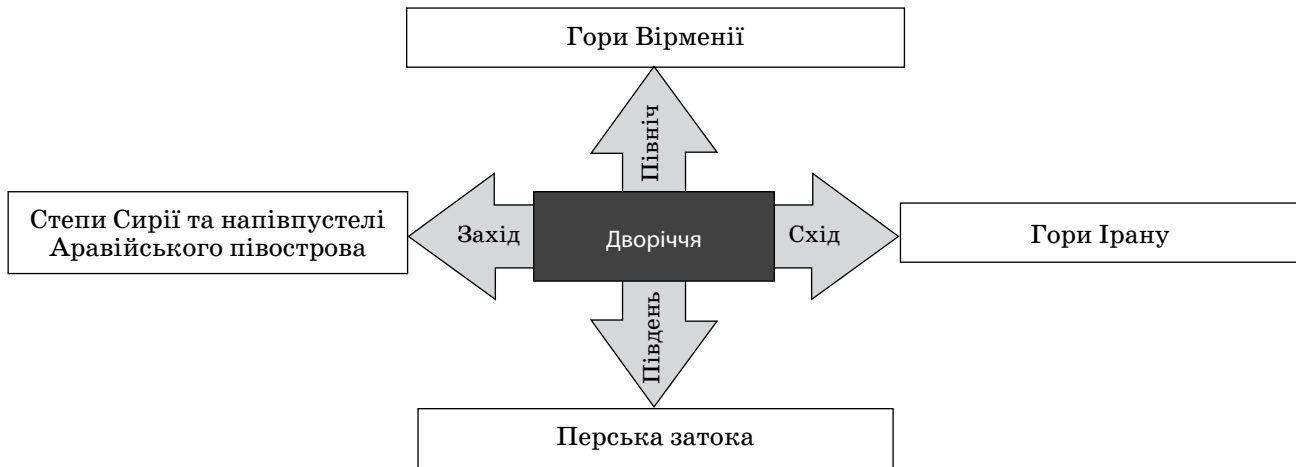
ський півострів, Дворіччя (Месопотамію) і землі, прилеглі зі сходу до Середземного моря.

ПРИРОДА Й НАСЕЛЕННЯ ДВОРІЧЧЯ

■ Особливості природно-кліматичних умов Дворіччя

■ Географічне положення Дворіччя

■ Міста-держави Південного Дворіччя в III тис. до н. е.

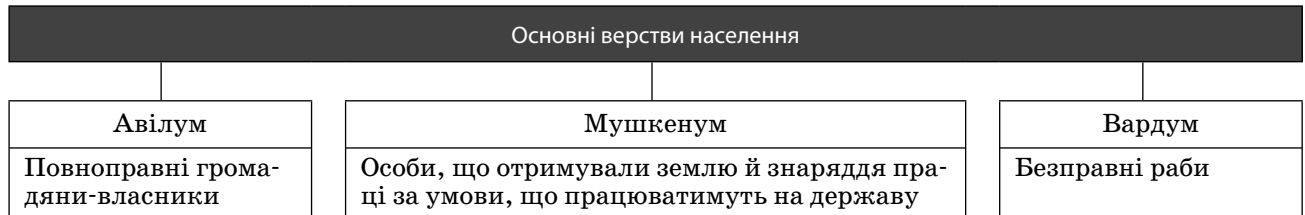
■ Міста-держави стародавнього Дворіччя

Дата	Подія
5000 р. до н. е.	Стародавні шумери розпочали обробляти землю в Убейді, у Південному Дворіччі (сучасний Іран)
4000 р. до н. е.	Початок історії шумерського міста-держави Урук. Шумери навчилися плавити метал і використовувати вітрильники на річках Тигр і Євфрат
3500 р. до н. е.	Поселення землеробів-шумерів зростали й перетворювалися у квітучі міста, якими керували ради старійшин. Шумери винайшли писемність («клинопис»), колесо, навчилися робити бронзу з олова та міді
2900—2400 рр. до н. е.	Ранній династичний період. У великих шумерських містах розпочинається правління царів
2400—2100 рр. до н. е.	Шумерські міста-держави завойовують аккадці, а пізніше кутії
2300 р. до н. е.	Панівне становище у Дворіччі переходить до Аккаду
2100 р. до н. е.	За правління царя Ур-Намму місто Ур досягає своєї найбільшої могутності
2000 р. до н. е.	Створення «Поєми про Гільгамеша». Місто Ур зруйноване еламитами. Завершення історії шумерських міст-держав

Вавилонія — одна з найдавніших держав Стародавнього Сходу, яка виникла в міжріччі Тигру та Євфрату, а в період свого розквіту займала

повністю або частково території сучасної південної Туреччини, Сирії, Лівану, Ізраїлю, Йорданії, Саудівської Аравії, Іраку та Кувейту.

■ Населення Вавилонської держави

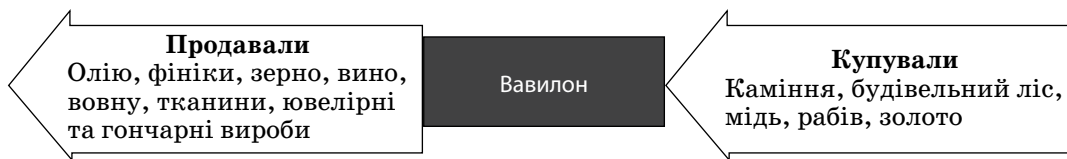
■ Структура стародавнього вавилонського суспільства

■ Господарство мешканців Дворіччя

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> • Основним заняттям населення було землеробство. Вирощували в основному ячмінь, горох, льон, боби; пшеницю сіяли рідко • У Месопотамії розливи Тигру та Євфрату дуже бурхливі. Для того щоб під час розливу річкова вода не змила посіви і будинки селян, будували дамби, а воду на поля відводили каналами • Велика кількість сонця й води дозволяла землеробам двічі на рік збирати багатий урожай • Займалися садівництвом. Найпоширенішою садовою культурою була фінікова пальма. Свіжі або висушені фініки використовували в їжу, із плодів готували вино і пекли хліб, кісточку використовували як паливо, із волокон кори плели кошики і мотузки, деревину використовували як будівельний матеріал. Вирощували також яблуні, гранатові та інжирні дерева 	<ul style="list-style-type: none"> • Велику роль відіграло городництво: вирощували цибулю, часник, салат, кріп, редис, огірки • Розвивалося скотарство: розводили корів, овець, ослів, кіз, свиней. Особливо великими були отари овець з густою шовковистою вовною • У містах працювало багато ремісників різних спеціальностей: будівельники, столяри, теслі, каменерізи, ковалі, шевці тощо. До ремісників зараховували також цирюльників, ветеринарів, лікарів, трактирників • Великого розвитку набула торгівля. Через Вавилон проходили торговельні шляхи, що з'єднували Південне й Північне Дворіччя. Вавилонські купці займалися також лихварством — позичали гроші під відсотки

Торгівля в житті Стародавнього Вавилону

АССИРИЯ

Ассирія — стародавня держава у Північному Дворіччі. Народ і держава отримали свою назву за ім'ям верховного бога Ассура (Ашшура).

Область Ассирії розташовувалася у верхній та середній течії річки Тигр (територія сучасного Іраку).

Військове мистецтво ассирійців

Характерні риси

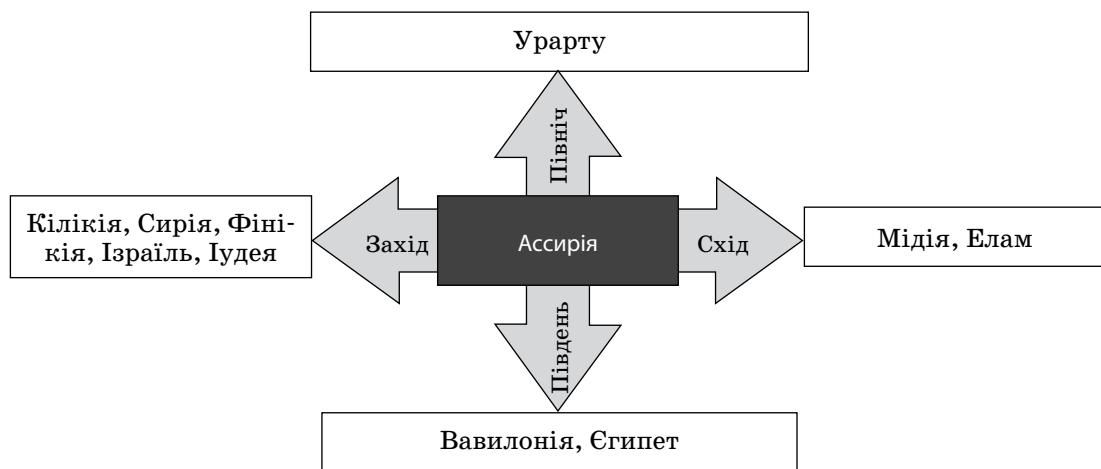
- У VIII ст. до н. е. ассирійці першими в стародавньому світі оснастили свою армію залізною зброєю
- Було створено постійну армію, що перебувала на повному державному забезпеченні й нічим не займалася, крім ведення війни
- Основу ассирійської армії складала важка і легка піхота. Важка піхота озброювалася списами й мечами, мала захисні панцирі, шоломи й щити. Легка піхота воювала з луками і пращами для кидання каміння
- Головну ударну силу ассирійської армії становили бойові колісничі. Їх екіпаж складався з лучника й візничого, який був озброєний списом і захищав великим щитом лучника
- В ассирійській армії були спеціальні загони для спорудження доріг, мостів і переправ; розвідники, що з'ясовували кількість ворожого війська і його розташування
- Ассирійці вперше стали використовувати кінноту, озброєну довгими списами і луками, із яких вони стріляли на повному скаку
- Ассирійці одними з перших стали використовувати спеціальні пристрої для облоги міст і фортець. Вони будували міцні тарани, пересувні башти для облоги, металеві машини, які кидали кам'яні ядра або горщики з палаючою смолою на обложене місто

Історія стародавніх ассирійців

Дата	Подія
Близько 2000 р. до н. е.	Ассирійці звільняються від залежності шумерців та аккадців
2000—1450 рр. до н. е.	Стародавня Ассирійська імперія
1813—1781 рр. до н. е.	Правління Шамшиадада — великого ассирійського полководця й засновника імперії
1363—1000 рр. до н. е.	Середня Ассирійська імперія
1298 р. до н. е.	Ассирійський цар Ададнерарі I приймає гучний титул «Царя Всесвіту»
1000—612 рр. до н. е.	Нова Ассирійська імперія. Унаслідок завоювань виникає величезна держава, яка об'єднує народи, підкорені ассирійцями
900—625 рр. до н. е.	Ассирія та Вавилон постійно ворогують і ведуть жорстокі війни один з одним
883—859 рр. до н. е.	Правління царя Ашшурнасірпала II, котрий збудував легендарний палац у місті Німруд

Дата	Подія
745—727 рр. до н. е.	Правління царя Тіглатпаласара III. Найбільший розквіт Ассирії. Підкорив Сирію, Фінікію, частину Мідії, приєднав до своєї держави Вавилонське царство і коронувався як цар Вавилону
721—705 рр. до н. е.	Правління царя Саргона II. Підкорив Ізраїль, знищив його міста і переселив євреїв на нові місця. Завдав остаточного удару державі Урарту. Збудував нову столицю Дур-Шаррукін (сучасний Харсабад) із великим царським палацом
668—627 рр. до н. е.	Царювання Ашшурбаніпала. Здійснював військові походи до Єгипту, Еламу, Фінікії. Своєю столицею зробив Ніневію, яку прикрасив новими палацами
612 р. до н. е.	Зруйнування Ніневії військами вавилонян і мідійців. Падіння Ассирійської держави

■ Завоювання ассирійських царів

ФІНІКІЯ

Фінікія — стародавня держава, розташована в північній та центральній частині східного узбережжя Середземного моря.

■ Розвиток Стародавньої Фінікії

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> • Розташована на вузькій смузі землі між Середземним морем і Ліванськими горами, вкритими могутніми кедрами • Великих рівнин і повноводних річок тут не було. Фінікійці ловили рибу в морі, садили виноградники й гаї оливкових дерев. Вино, оливкову олію і будівельний ліс вони обмінювали на пшеницю 	<ul style="list-style-type: none"> • Фінікія розташовувалася на перехресті морських торговельних шляхів. Сюди виходили сухоподільні шляхи купців із Дворіччя, а з фінікійських портів кораблі вирушали до Єгипту, Греції та інших далеких земель

Характерні риси

- Фінікія не була єдиною державою. Кожне місто мало власного царя. Найбільш багатими містами були Тир, Сідон, Бібл
- Велику роль у житті фінікійців відігравала торгівля. Вони продавали вироби своїх ремісників і перепродавали товари, привезені з інших земель
- У фінікійських містах жили вправні ремісники. Вони виготовляли прикраси із золота та срібла, посудини з кольорового скла, одяг із тканини, пофарбованої пурпуром, займалися різьбленням по дереву та слоновій кістці
- У тих землях, де фінікійці вели торгівлю, вони засновували свої поселення — колонії, чимало з яких перетворилися в майбутньому у квітучі міста
- Фінікійці здобули також славу найбільш жорстоких і підступних піратів у всьому Середземному морі. Вони промишляли «живим товаром», вважаючи работоргівлю найприбутковішою справою

■ Історія стародавніх фінікійців

Дата	Подія
Близько 1500 р. до н. е.	На східному узбережжі Середземного моря виникають найбільші фінікійські міста — Тир і Сідон
1200 р. до н. е.	Початок просування Фінікії до своєї могутності
Близько 1000 р. до н. е.	Фінікійці винайшли й розпочали використовувати найпростіший алфавіт
814 р. до н. е.	На північному узбережжі Африки (територія сучасного Тунісу) фінікійські купці заснували торговельну колонію Карфаген
729 р. до н. е.	Ассирійський цар Тіглатпаласар III підкорив фінікійські міста і включив їх до складу своєї держави
727 р. до н. е.	Стародавні греки запозичили фінікійський алфавіт, додавши до нього голосні літери
Близько 600 р. до н. е.	Єгипетський фараон Нехо II найняв фінікійську команду й карфагенського мореплавця для здійснення морської подорожі навколо Африки. Експедиція тривала три роки
332 р. до н. е.	Александр Македонський завойовує Фінікію
146 р. до н. е.	Рим підкоряє Карфаген унаслідок третьої Пунічної війни

■ Букви фінікійського алфавіту

Буква	Значення	Буква	Значення
𐤁	Н	𐤃	М
𐤅	К	𐤆	N
𐤇	L	𐤏	Q

■ Відкриття і винаходи стародавніх фінікійців

Досягнення	У чому полягало
Пурпурова фарба	Багряно-червона фарба тваринного походження, яка виготовлялася з особливих морських слимаків, за якими пловці пірнали на дно моря. Пофарбовані нею тканини не вигорали на сонці й не линяли від прання
Прозоре скло	Фінікійці змішували білий морський пісок із селітрою і плавили цю суміш на вогні. Вони отримували прозоре скло (кольорове непрозоре скло вмiли робити єгиптяни) і робили з нього маленькі посудинки для пахоців і люстерка. Фінікійці першими винайшли складовну техніку
Алфавіт	Близько 2 тис. років тому фінікійці винайшли алфавіт — систему письма, у якій кожний знак передавав не слово, а звук або літеру. Усього у фінікійському алфавіті було 22 літери, що позначали лише приголосні звуки. Саме слово «алфавіт» виникло від назв двох фінікійських літер — «алеф» і «бет», які означали «бик» і «будинок»
Мореплавство	Фінікійці вважалися найкращими мореплавцями стародавнього світу. У VI ст. до н. е. вони вперше здійснили подорож навколо Африки. Фінікійці також досягали Іспанії (країни, багатой сріблом), Великої Британії або Олов'яних островів, де було олово, необхідне для виплавки бронзи, і Бурштинового берегу (Прибалтики), звідки привозили бурштин для виготовлення прикрас

Ізраїльсько-іудейське царство

Ізраїльсько-іудейське царство — стародавня держава, заснована ізраїльсько-іудейськими племенами на території Північної і Південної Палестини.

■ Історія стародавніх євреїв

Дата	Подія
Близько 1700 р. до н. е.	До Ханаану (Палестини) з-за річки Євфрат переселилися єврейські племена кочових скотарів
Близько 1500 р. до н. е.	Унаслідок завоювань Тутмоса III Палестина стала єгипетською провінцією, а частина єврейського народу була взята в полон єгиптянами і переселена до Єгипту
Близько 1250 р. до н. е.	Фараон Рамзес II був вимушений дозволити євреям, очолюваним пророком Мойсеєм, залишити Єгипет і повернутися на батьківщину
Близько 1030 р. до н. е.	Вожді південних колін (так називалися єврейські племена) проголосили Саула царем Ізраїлю. Утворення в південній частині Палестини Ізраїльського царства. Деяко пізніше на півночі Палестини його зять Давид заснував Іудейське царство
1004 р. до н. е.	Давид, після смерті Саула, об'єднав Ізраїльське та Іудейське царства в єдину державу. Правив до 965 р. до н. е. Захопив Єрусалим, який зробив своєю столицею
965—928 рр. до н. е.	Правління царя Соломона. «Золота доба» Ізраїльсько-Іудейського царства
928 р. до н. е.	Розпад єдиної Ізраїльсько-Іудейської держави на Ізраїльське (928—722 рр. до н. е.) зі столицею в Самарії та Іудейське (928—588 рр. до н. е.) зі столицею в Єрусалимі царства

Дата	Подія
722 р. до н. е.	Ізраїльське царство було розгромлене Ассирією, а його населення було забрано в полон
588 р. до н. е.	Вавилонський цар Навуходоносор II завоював Іудейське царство. Єрусалим було зруйновано, а євреїв переселено до міст Вавилонії. Початок вавилонського полону євреїв
539 р. до н. е.	Після загибелі Вавилону євреї повернулися на батьківщину

■ Структура єврейського суспільства доби Ізраїльсько-Іудейського царства

Халдейське царство

Халдеї — семітські племена, які в першій половині I тис. до н. е. заселяли південну частину Двोरіччя. Важливу роль у долі східних цивілізацій халдеї почали відігравати з VIII ст. до н. е., коли розпочали

боротьбу з Ассирією за володіння Вавилоном. У 626—539 рр. до н. е. у Вавилоні правила халдейська династія, яка заснувала Нововавилонське (Халдейське) царство.

■ Історія стародавнього Вавилону

Дата	Подія
Близько 1894 р. до н. е.	Племена амореїв заснували свою невелику державу у Двोरіччі зі столицею в місті Вавилон
1792—1750 рр. до н. е.	Правління царя Хаммурапі. Вавилон перетворюється на могутню державу Двोरіччя
1595 р. до н. е.	Вавилон захопили племена хеттів
1518—1155 рр. до н. е.	Вавилон перебуває під владою племен касситів
1126—1105 рр. до н. е.	Звільнення від влади касситів. Короткочасний розквіт Вавилону за царювання Навуходоносора I

Дата	Подія
732 р. до н. е.	Вавилон опиняється у складі Ассирійської держави. Одночасно з цим боротьбу за Вавилон розпочинають семітські племена халдеїв
626—529 рр. до н. е.	Доба Халдейського (Нововавилонського) царства. Вавилонія відроджується і стає найбільш могутньою державою на Близькому Сході
626—604 рр. до н. е.	Правління у Вавилоні халдея Набопаласара. Переміг ассирійців і став царем Вавилону
604—562 рр. до н. е.	За царювання Навуходоносора II Вавилон досяг розквіту. Він переміг Єгипет у війні за право володіння Сирією, захопив Єрусалим
539 р. до н. е.	Вавилон захопили війська перського царя Кіра
331 р. до н. е.	Вавилоном оволодів Александр Македонський

■ Розквіт Халдейського царства за правління Навуходоносора II

Навуходоносор II — правитель Халдейського (Нововавилонського) царства у 604—562 рр. до н. е. Його сорокарічне правління стало

періодом великих територіальних надбань, відродження й розквіту Вавилонії. Останній визначний правитель на вавилонському престолі.

Характерні риси

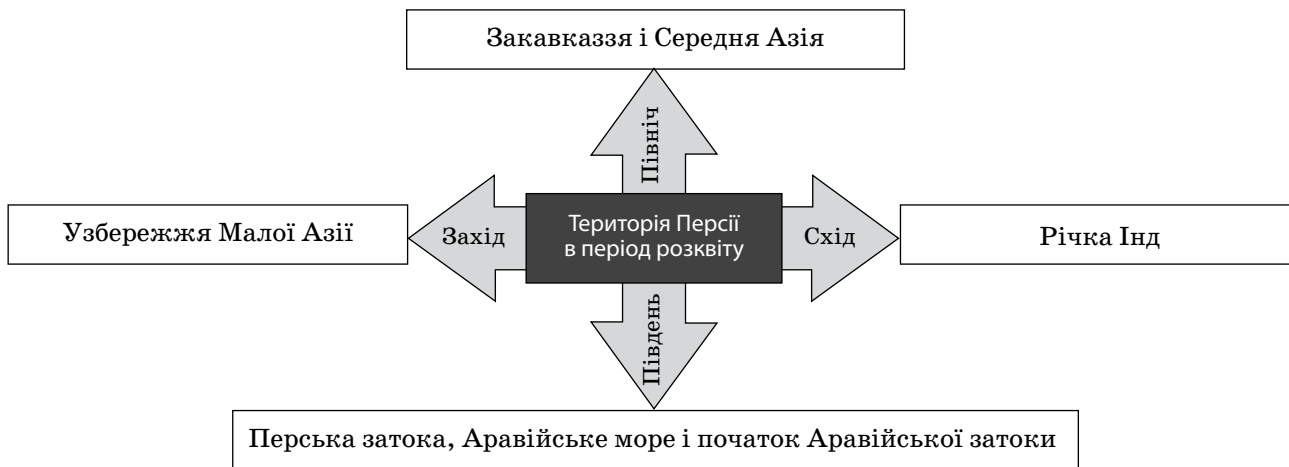
- Вів успішні війни проти Єгипту та його азіатських союзників. У 605 р. до н. е. завоював територію Сирії й Палестини, у 598 р. до н. е. здійснив похід до Північної Аравії
- У 597, а потім у 586 р. до н. е. зруйнував повсталий проти його влади Єрусалим, ліквідував іудейське царство, примусово переселив велику кількість мешканців Іудеї до Вавилону (так званий «Вавилонський полон іудеїв»)
- Після завоювання Іудеї підкорив усю Фінікію. Найдовше чинило опір вавилонянам населення фінікійського міста Тіра — близько тринадцяти років
- У 568 р. до н. е. Навуходоносор здійснив спустошливий похід до Єгипту, який завершився поразкою
- За правління Навуходоносора II Вавилонія досягла вищої точки свого розвитку, а Вавилон став головним торговим і ремісничим центром Передньої Азії
- За наказом правителя на кордоні з Мідійським царством збудували міцні оборонні споруди, унаслідок чого Вавилон перетворився у неприступну фортецю
- Досягнута економічна могутність стала основою відродження культури Вавилонії. Було перебудовано Вавилон. Розпочалося будівництво так званої Вавилонської вежі — храму бога Мардука — і висячих садів Семіраміди
- Було збільшено і реконструйовано іригаційні споруди, велося будівництво шляхів, палаців і храмів

ПЕРСЬКА ДЕРЖАВА

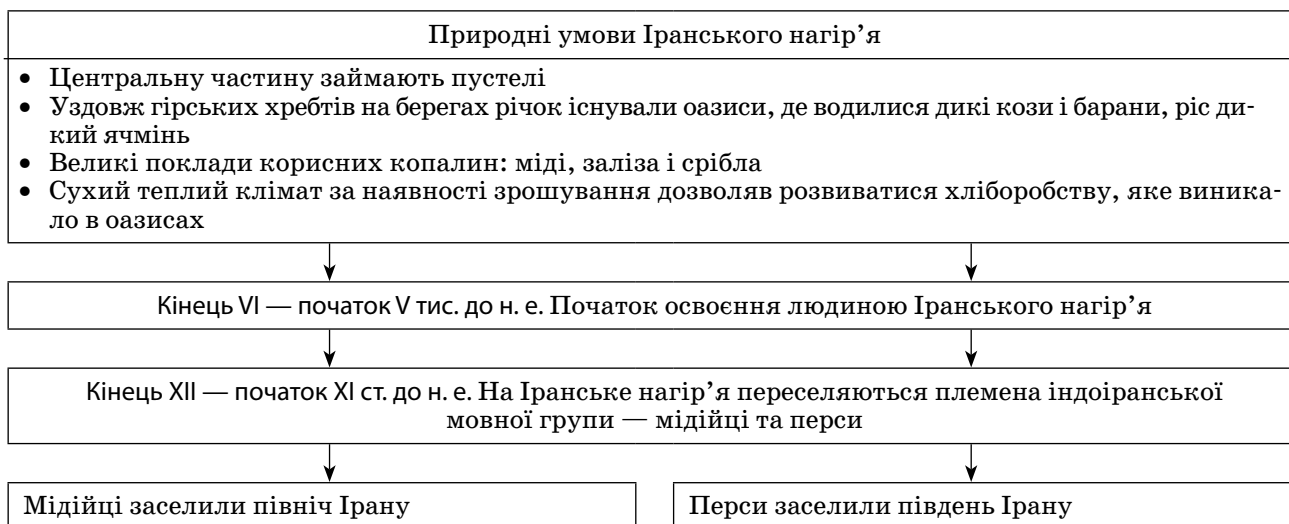
Стародавня Персія — держава в Передній і Центральній Азії на території сучасних держав Ірану й Пакистану. До I тис. до н. е. належать перші згадки в ассирійських

написах області Парсуа або Парса. Звідси походить назва країни — Персія — і народу, який її заселяв, — перси.

■ Географічне положення Персії

■ Природа й населення Іранського нагір'я

■ Виникнення Перської держави

Дата	Подія
Початок VII ст. до н. е.	Союз перських племен, очолюваний вождем Ахеменом, переселився до кордонів Еламу — в область, яку стали називати Персідою. Початок перської династії царів Ахеменідів
VII — середина VI ст. до н. е.	Перські племена перебували в залежності спочатку від Еламу, потім від Ассирії і, нарешті, від Мідії
558 р. до н. е.	Прямий нащадок вождя Ахемена, Кір II, очолив союз перських племен
553—550 рр. до н. е.	Повстання перських племен проти мідійського володарювання, очолюване Кіром II. Завершилося перемогою персів
550—530 рр. до н. е.	Перський цар Кір II спочатку впродовж трьох років завоював усі країни, що входили до складу Мідійської держави, а потім Лідію і грецькі міста Малої Азії (546 р. до н. е.), більшу частину Малої Азії (545—539 рр. до н. е.), Вавилонію (538 р. до н. е.). Виникнення великої імперії Ахеменідів, що об'єднала більшість країн Стародавнього Сходу

■ Культура та релігія Месопотамії в III—II тис. до н. е.

Галузь	Досягнення
Писемність	<p>Першими серед народів Дворіччя винайшли писемність шумери. Вона називалась клинописом і налічувала близько двох тисяч знаків.</p> <p>Із часом клинопис шумерів був запозичений іншими народами Передньої Азії. Писали на табличках із сирової глини завдовжки 7—9 см, загостреними паличками</p>
Наукові відкриття	<p>Від часів стародавніх шумерів жерці спостерігали за зорями, передбачали сонячні та місячні затемнення, визначали знаки Зодіаку і склали гороскопи.</p> <p>Першими встановили семиденний тиждень, розділили день на двадцять чотири години, годину — на 60 хвилин, а одну хвилину на 60 секунд.</p> <p>Коло жерці Шумеру поділили на 360 градусів.</p> <p>Уміли використовувати для лікування хвороб різноманітні рослини і мінерали.</p> <p>Халдейські жерці були чудовими математиками: використовували таблицю віднімання й додавання, винайшли таблицю множення, вміли добувати квадратний корінь, обчислювали відсотки, вимірювали площу геометричних фігур.</p> <p>Мешканці Месопотамії були добре обізнані з географією та картографією. У храмах зберігалися глиняні таблички з маршрутами до того або іншого міста.</p> <p>За часів Саргона, завойовника Шумеру, було складено «карту світу». Світ було зображено у вигляді кола, оточеного океанами, у центрі якого розташовувався Вавилон</p>
Освіта	<p>Перші школи з'явилися в шумерських містах на початку III тис. до н. е. Стародавні шумери називали школу «будинком табличок», її керівника — «батьком будинку табличок», а учнів — «синами будинку табличок».</p> <p>Навчалися у школах лише хлопчики. Спочатку учні вивчали мову і літературу, а потім — граматику, математику і астрономію.</p> <p>Знайдені перші «підручники» — глиняні таблички, на яких були записані імена богів, назви тварин, рослин, усіх міських і храмових посад, які учень повинен був завчити.</p> <p>Заняття в школі тривали з ранку до вечора, упродовж двадцяти чотирьох днів на місяць, крім трьох днів відпочинку і трьох святкових днів</p>
Література	<p>Найдавнішою пам'яткою шумерської літератури вважається записана на глиняній табличці розповідь про війну двох міст — Лагаша та Умми, — яка датується XXIV ст. до н. е.</p> <p>«Поема про Гільгамеша» — найвідоміша пам'ятка шумерської літератури. Розповідає про пригоди царя шумерського міста Урук Гільгамеша.</p> <p>Поема «Політ Етапа на небо» розповідає про те, як герой Етапа на орлі літав на небо. Серед шумерських міфів знайдено розповідь про всесвітній потоп.</p> <p>У літературному спадку шумерів є також вірші про кохання, храмові молитви, записи народних казок, прислів'я, байки</p>
Релігія	<p>Стародавні шумери вшановували трьох головних богів: Ану — бога неба, Енліля — бога землі та Енкі — бога води.</p> <p>Аккадці поклонялися Шамашу — богу сонця, Сіну — богу місяця, Іштар — богині кохання і родючості та Таммузу — богу вічно живої природи.</p> <p>Головним богом і покровителем Вавилонії був Бел-Мардук. Саме він створив з глини людину.</p> <p>У період установлення у Дворіччі панування асирійців на декілька століть головним богом став Ашшур, бог стародавньої асирійської столиці — міста Ашшур</p>

■ Писемність народів Месопотамії

Шумер (бл. 3500 р. до н. е.)	Вавилон (бл. 1800 р. до н. е.)	Ассирія (бл. 800 р. до н. е.)	Халдеї (бл. 600 р. до н. е.)	Значення знака
				Людина, чоловік
				Бик
				Колос, зерно
				День, світло, сонце
				Бог, небо
				Риба
				Оселя, будинок

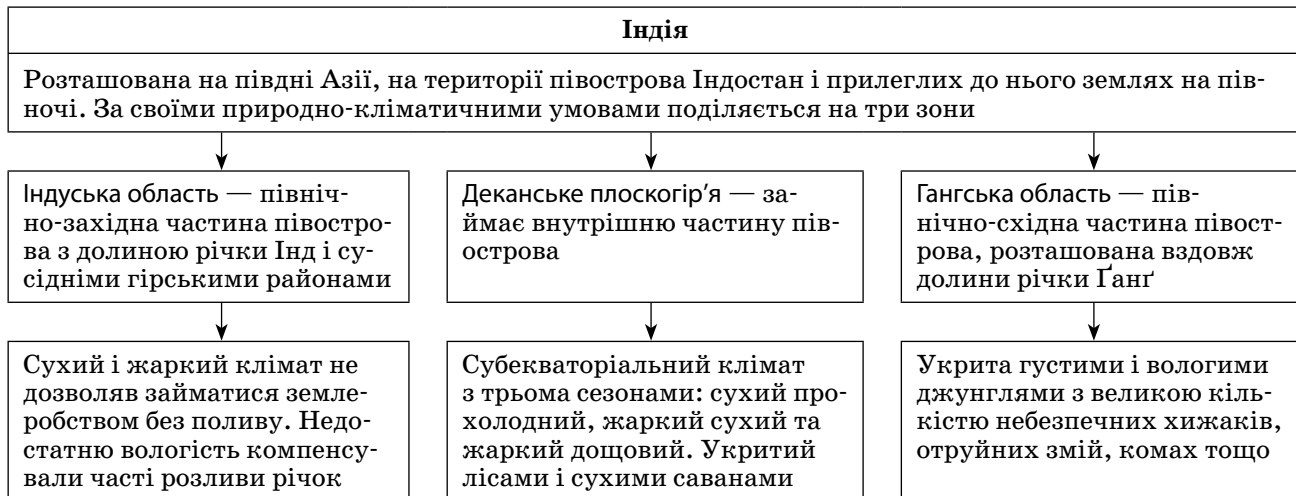
Тема 3. Стародавні Індія та Китай

Стародавня Індія

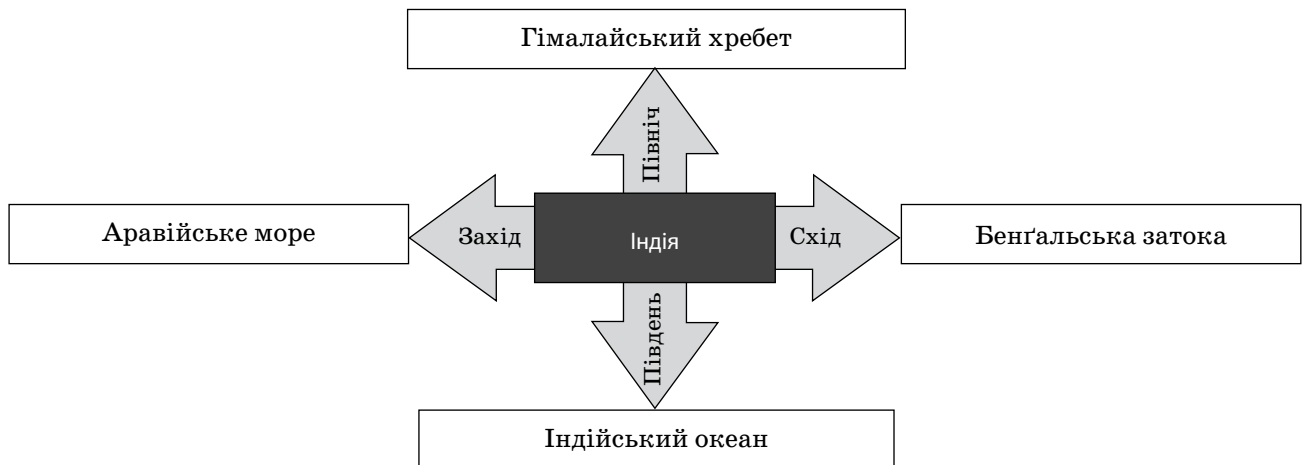
Індія — декілька історичних областей і країн, об'єднаних спільною історією, культурою і розташованих на півдні Азії, на території пів-

острова Індостан; осередок однієї з найдавніших цивілізацій на нашій планеті.

■ Особливості географічного положення і природно-кліматичних умов

■ Географічне положення Індії

■ Населення долини Інду

Дата	Подія
3000 р. до н. е.	У долині річки Інд у північно-східній Індії (територія сучасного Пакистану) з'явилися перші поселення землеробів
2500 р. до н. е.	Цивілізація долини Інду досягла найвищої точки свого розвитку. Двома її центрами були міста Мохенджо-Даро і Харappa, населення кожного з яких становило близько 40 тис. осіб
2000 р. до н. е.	Початок поступового занепаду цивілізації долини Інду
1600 р. до н. е.	Завоювання долини Інду арійськими (індоєвропейськими) племенами. Початок ведійського періоду в історії Індії. Головними джерелами цієї епохи стали збірники стародавніх священних текстів — Веди
600 р. до н. е.	Завершення ведійського періоду. Бурхливе зростання міст і виникнення нових держав у долині річки Ганг

■ Цивілізація долини Інду

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> Головні заняття — землеробство та скотарство. Вирощували пшеницю, ячмінь, горох, дині, рис, бавовник. Урожай збирали двічі на рік. Розводили овець, кіз, буйволів, слонів Ремісники вміли виплавляти бронзу, виготовляли скло, за допомогою гончарного кола робили глиняний і фаянсовий посуд, виготовляли ювелірні прикраси, тканини з бавовни. Високий розвиток будівельної справи: використовували у будівництві випалену цеглу 	<ul style="list-style-type: none"> У центрі Мохенджо-Даро розташовувалася фортеця, де були будинки знаті, адміністративні споруди і величезне зерносховище. Вулиці міста були прямими і широкими. Уздовж них стояли дво- і триповерхові цегляні будинки. На перехрестях вулиць кути будинків були заокругленими, щоб не заважати руху людей. Був великий плавальний басейн із численними приміщеннями для відпочинку Відкрито понад 500 поселень. Основний будівельний матеріал — обпалена цегла з глини. У житлових будинках були ванні кімнати й туалети, існувала система каналізації. Дахи будинків були плоскими і в спекотні ночі використовувалися як спальні. Майже в кожному будинку була криниця

Характерні риси

- Розвинута торгівля. Знайдені предмети з написами мовою шумерів, а в Стародавньому Шумері — предмети з берегів Інду
- Існувала писемність. У письмі було близько 400 знаків для позначення слів і складів. Знайдені тисячі надписів, які прочитати досі не вдалося

У II тис. до н. е. всі поселення долини Інду з невідомих причин були залишені їхніми жителями

Перша версія: жахлива повінь при розливі Інду, унаслідок якої річка змінила своє русло і родючі оброблені ґрунти висохли

Друга версія: унаслідок надмірного використання людьми ресурсів землі вона стала сухою, бідною і непридатною для землеробства

Третя версія: причиною раптової загибелі мешканців долин Інду могла стати епідемія (ймовірно малярії)

РЕЛІГІЯ ТА КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

■ Варни в Стародавній Індії

Варна — замкнена група людей, місце якої в суспільстві визначається звичаями і релігійними нормами. Поділ на варни формувався у ведійський період історії Індії. Кожна

варна мала свої права й обов'язки, можливості до певних занять. Індійці вважали, що людей поділили на варни бог Брахма і вони створені з частин його тіла.

Частина тіла Брахми	Яку варну було створено
З уст Брахми	Створені жерці — брахмани, і тому лише вони мають право промовляти від імені Брахми. Їхній обов'язок — вивчати священні книги, повідомляти людям волю богів і приносити їм жертви
Із рук Брахми	Створені воїни — кшатрії. Їхній обов'язок — воювати, захищаючи людей від ворогів, й управляти державою. Головний кшатрій — цар
Зі стегон Брахми	Створені вайшії — селяни, ремісники і купці. Їхнім обов'язком було працювати
Із ніг Брахми	Створені слуги — шудри, обов'язком яких є прислужувати представникам трьох вищих варн

Характерні риси варн

- Замкненість — людина не могла перейти до іншої варни
- Суворе обмеження контактів з представниками інших варн
- Шлюби могли укладатися лише між представниками однієї варни
- Люди з різних варн відрізнялися кольором одягу: брахмани вдягали біле вбрання, кшатрії — червоне, вайшії — жовте, шудри — чорне

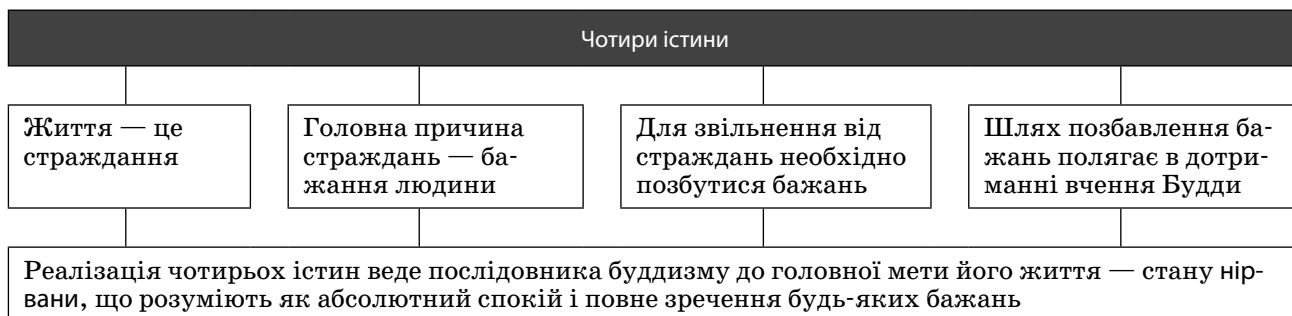
Існувала також група людей, котрі не належали до жодної варни і фактично залишалися поза суспільством, — **недоторкані**. Їм заборонялося жити в містах і селах, вони носили особливий одяг (після померлих). Обов'язком недоторка-

них було виконання брудної роботи — прибирання нечистот, обдирання шкури з убитих тварин тощо. У випадку, якщо їх (або їхніх речей) торкався представник варн, то він оскверняв себе.

■ Буддизм

Буддизм — релігійне вчення, яке виникло в Індії у VI—V ст. до н. е. Його засновником був царевич Сід-

дхартха Гаутама з роду Шанья, що згодом здобув ім'я Будди («Просвітленого істиною»).

■ Здобутки культури Стародавньої Індії

Галузь	Досягнення
Писемність	У III тис. до н. е. стародавні індійці мали писемність з ієрогліфів, яка залишається нерозгаданою. У VI ст. до н. е. в Індії з'явився перший алфавіт. Він мав назву «кхарошті» й не мав букв для позначення голосних. Індійці писали на листі пальми. Зрізане листя висушували, розгладжували, вирізали з нього прямокутні листи. Із краю листів пробивали отвори, протягували крізь них шнур і зв'язували аркуші в пачки. Писали чорнилами, виготовленими із соку цукрової тростини і сажі
Література	Найдавніша пам'ятка давньоіндійської літератури «Рігведа» — збірка священних гімнів аріїв, створена понад 3 тис. років тому. Найбільший твір — поема «Магабгарата» із 200 тисяч віршів. Розповідає про боротьбу за владу між двома сім'ями раджив — Пандавів і Кауравів у XI ст. до н. е. Про пригоди царевича Рами і його боротьбу із царем демонів розповідається в поемі «Рамаєна». У період розквіту міст долини Гангу виникла буддійська література, яку пізніше зібрали в єдиний буддійський канон «Тріпітака» («Три корзини»). «Перша корзина» містила настанови ченців, «друга» — буддійські перекази, «третья» — філософські трактати
Наукові знання й винаходи	Індійські астрономи знали, що Земля — це куля, котра обертається навколо своєї осі. Вони розробили досить точний календар. Створювалися наукові трактати. Учений Паніні в IV ст. до н. е. написав перше наукове дослідження санскриту — мови давніх аріїв. Найвідомішим є давньоіндійський трактат з права «Артхашастра», створений у вигляді рекомендацій царя, як управляти державою

Галузь	Досягнення
Наукові знання й винаходи	Великими були досягнення індійських математиків. Винайшли цифру «нуль» і десяткову систему лічби. Цифри, якими ми користуємося і називаємо «арабськими», були запозичені в індійців арабами. Близько 1400 р. тому індійці створили гру «гатуранга», від якої походять сучасні шахи. Індійці першими навчилися виготовляти з цукрової тростини цукор
Архітектура і мистецтво	Індійці будували храми з випаленої цегли і вирубували їх у скелях. Буддійський храм (ступа) у Санчі збудований в II—I ст. до н. е. Він оточений огорожею, на якій зображені сюжети буддійських легенд. Усередині храми прикрашалися скульптурами й розписами. Збереглося чимало скульптурних зображень індійських богів та Будди

■ Походження сучасних цифр

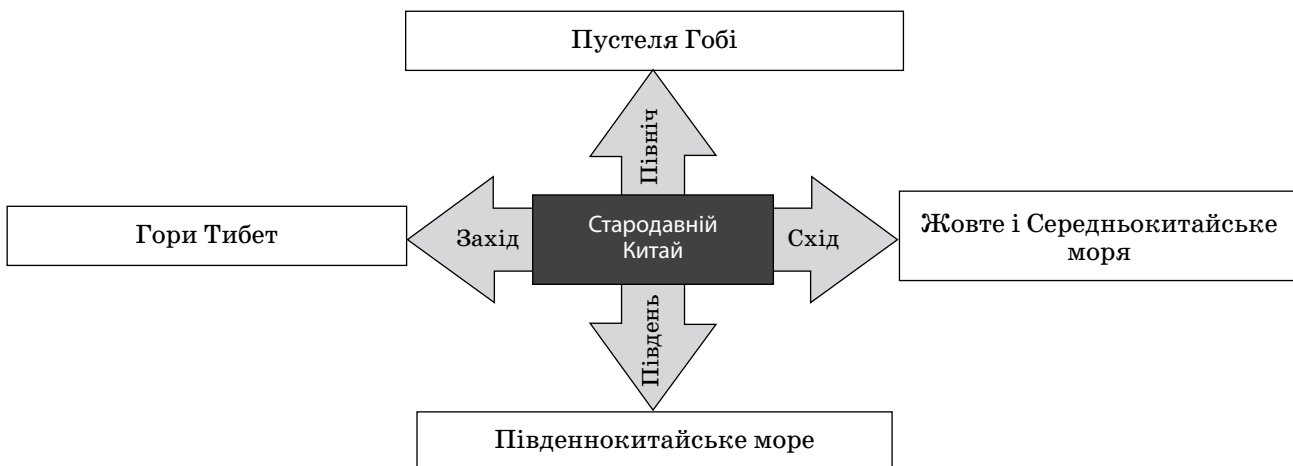
Давньоіндійські	Арабські XII ст.	Сучасні
—	1	1
५	6	6
8	8	8
0	0	0

СТАРОДАВНІЙ КИТАЙ

Стародавній Китай — одна з провідних цивілізацій Стародавнього світу. Виникла на великій Східно-

китайській рівнині, яка розташована за високими горами на північному сході від Індії.

■ Географічне положення Китаю

■ Природно-кліматичні умови Китаю

Китай	
↓	↓
Західний Китай	Східний Китай
<ul style="list-style-type: none"> • Розташований у межах Центральної Азії. Укритий високими нагір'ями й гірськими хребтами, великими плоскогір'ями, пустелями й напівпустелями. Клімат сухий, дощі бувають рідко, часті посухи. Зима затяжна, літо коротке і спекотне • Малоприсадатні для землеробства території 	<ul style="list-style-type: none"> • Розташований у межах Східної Азії. Більшість території займає Велика Східнокитайська рівнина, якою течуть річки Янцзи і Хуанхе. М'який клімат, багато опадів. Прибережна зона відрізняється родючими ґрунтами • Сприятливі умови для хліборобства, особливо у долині річки Хуанхе

■ Заняття населення і розвиток господарства в Китаї

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> • Головне заняття китайців — землеробство. Землю обробляли спочатку мотикою, а потім дерев'яним плугом • У північній частині країни переважало вирощування чумизу (вид проса), а в південній — рису • Допоміжну роль у господарстві відігравали садівництво і городництво; також розводили свійську худобу — коней, корів, овець, свиней 	<ul style="list-style-type: none"> • Із давніх часів китайці навчилися виготовляти шовк — натуральну тканину, волокна для якої отримують із коконів личинки шовкопряда • У VII—VI ст. до н. е. китайці навчилися видобувати й обробляти залізо. Завдяки поширенню залізних знарядь праці китайці змогли обробляти не лише м'яку землю річних долин, а й більш тверді ґрунти

■ Найдавніші держави Стародавнього Китаю

Дата	Подія
III тис. до н. е.	У долині річки Хуанхе з'явилися перші поселення землеробів
Близько 2000 р. до н. е.	Перші згадки про китайських правителів, які будували канали та дамби
1766—1022 рр. до н. е.	Китаєм правила династія Шань-Інь. Перша династія, докази існування якої визнані істориками вірогідними
Кінець II тис. до н. е.	Держава Шань-Інь поступово занепала, і близько 1000 р. її завоювали племена західних кочовиків — чжоу
1022—720 рр. до н. е.	Китай за часів правління династії Чжоу
Близько середини VIII ст.	Чжоу під тиском нових кочових племен змушені були залишити свою столицю місто Хао і переселитися на схід, де утворили невелике царство. Китай розпадається на півтори-дві сотні маленьких самостійних держав на чолі з колишніми царськими намісниками
481—221 рр. до н. е.	Доба Чжан Го («Ворогуючих царств»). За панування в країні в тривалій і кровопролитній війні змагалися правителі семи китайських держав
221 р. до н. е.	Ши Хуанді, правитель царства Цінь, об'єднав Китай і поклав початок пануванню династії Цінь. Він став першим імператором об'єднаного Китаю

■ Правління Цінь Ши Хуанді (221—210 рр. до н. е.)

Характерні риси

- Установив жорстку систему централізованого управління. Знищив кордони попередніх царств, поділив імперію на 36 областей, якими керували призначені імператором намісники
- Для нагляду за діями державного апарату в областях (судочинство, збирання податків тощо) призначалися спеціальні чиновники, які підкорялися імператору
- Запровадив на території всієї імперії єдину систему мір і вагів, монету і писемність. Було проведено перепис населення країни
- Опір центральній владі придушувався надзвичайно жорстко з використанням найжакливіших видів смертної кари
- Для попередження змов імператор переселив знать з підкорених царств до столиці під нагляд своїх чиновників
- Попередні аристократичні титули були скасовані, а знатність людини тепер визначалася її багатством, посадою й особистими заслугами
- Наказав перебудувати свою столицю. Поряд із нею було влаштовано величезний імператорський парк-заповідник і палацовий комплекс
- Було побудовано нові дороги, що поєднали столицю з усіма областями держави, чимало нових дамб і зрошувальних каналів
- У результаті створення розвинутої іригаційної системи населення було забезпечено продовольством
- У китайській армії бойові колісниця були замінені кіннотою, стала використовуватися залізна зброя
- Імператору довелося розпочати боротьбу з кочовими племенами хунну, що напали на північні кордони його держави. Зібравши велике військо, завдав їм поразки і розширив межі імперії далі на північ
- Для захисту північних кордонів від нападів кочовиків було створено Велику китайську стіну. На III ст. до н. е. деякі прикордонні китайські області вже мали оборонні стіни. Імператор наказав поєднати їх у єдиний ланцюг
- Відкинув ідеї мислителя Конфуція про обов'язок імператора, дотримуватися традиційних обрядів і ритуалів. Наказав спалити всі конфуціанські книжки, заборонив конфуціанство і стратив учених

■ Велика Китайська стіна

Велика Китайська стіна — найбільша споруда з тих, що були збудовані на нашій планеті людськими руками.

Загальна характеристика

- Будівництво тривало майже 10 років, не припиняючись ні вдень, ні вночі, починаючи з 220 р. до н. е. Над зведенням стіни працювало близько 300 тисяч осіб
- За часи будівництва тисячі людей померли і були замуrowані в стіні. Тому її називають Найдовшим кладовищем світу, або Стіною сліз
- Стіна розпочинається від Ляодунської затоки, простягається на північному сході від Пекіна, через Північний Китай до пустелі Гобі
- Довжина між кінцевими пунктами стіни по прямій 2 450 км, а з усіма вигинами і відгалуженнями — 6 700 км. Через кожні 60—100 метрів на стіні споруджені вартові вежі. Ширина стіни в її верхній частині складає близько 5,5 метра, висота в середньому 9 метрів, а висота вартових веж — 20 метрів
- Зведена на кам'яному фундаменті як земляний вал, облицьований із зовнішнього боку каменем і надбудований цеглою

Династія Цінь була повалена через чотири роки після смерті Цінь Ши Хуанді, у результаті селянського повстання під проводом Лю Бана. У 202 р. до н. е. Лю Бан став імператором і заснував нову династію Хань, що проіснувала до 220 р. н. е. У цей період Китай став однією з наймогутніших держав світу.

■ Здобутки культури Стародавнього Китаю

Галузь	Досягнення
Писемність	Виникла в II тис. до н. е. Знаками для письма були ієрогліфи, кожний із яких позначав ціле слово. Спочатку ієрогліфів було декілька сотень, а на початок III ст. до н. е. вже понад три тисячі. Писали на бамбукових пластинах, вмочуючи загострену паличку в чорний лак, виготовлений із соку дерева. Писали також на шовку, вмочуючи спеціальний тонкий пензлик у туш, виготовлену із соснової сажі. Наприкінці I тис. до н. е. китайці першими у світі навчилися виготовляти папір із кори дерев і ганчір'я
Література	Існувала з давніх часів. Численні легенди, казки, оповідання. Особливого розвитку набула поезія, у якій оспівували красу природи, людини, людських учинків. Поет Сун Юй (290—223 рр. до н. е.) вважається першим митцем Китаю, хто присвятив свою творчість кохання і жіночій красі
Наукові знання	Китайські астрономи вивчали рух Сонця, Місяця і п'яти планет стосовно нерухомих зірок, склали карту зоряного неба і позначили на ній близько 2500 зорь (саме стільки бачить людина неозброєним оком), дали назви 28 сузір'ям, знали, що Місяць сяє не власним світлом, а відображає сонячне світло. Вони встановили, що на Сонці є плями, уміли передбачати сонячні й місячні затемнення, склали один із найточніших у світі календарів. Китайські математики знали десяткові дроби, уміли робити точні підрахунки, необхідні для будівництва каналів, укріплень і палаців. Китайські лікарі вміли лікувати чимало хвороб за допомогою лікарських рослин. Вони відкрили тонізуючі властивості чаю, який спочатку використовувався як ліки. Відкрили знеболюючі властивості соку деяких рослин і використовували їх під час хірургічних операцій. Уперше у світі китайські лікарі розробили новий метод лікування хворих — голковкалування. Китайці винайшли компас, який був відомий уже за часів Цінь Ши Хуанді. Учений Чжан Хен 134 р. до н. е. винайшов сейсмограф — прилад для визначення сили поштовхів під час землетрусів. Історик Сима Цянь (бл. 145—86 рр. до н. е.) створив 130-томну історію Китаю
Мистецтво	Китайські будівничі створювали грандіозні споруди. Головним будівельним матеріалом слугувало дерево. Споруди прикрашалися вкритими різьбленням дерев'яними колонами й фігурами фантастичних тварин. Стіни будинків прикрашалися розписами і картинами, намальованими на папері або шовку. Високої майстерності досягли скульптори. У гробниці Цінь Ши Хуанді знайдено шість тисяч фігур піхотинців і вершників у натуральну величину, що були виготовлені з обпаленої глини. Збереглося також чимало скульптур, виконаних із каменю, бронзи й дерева. Китайські майстри виготовляли вишуканий бронзовий посуд, прикрашений золотом, сріблом і коштовним камінням. На ньому також зображували краєвиди, фантастичних драконів, сцени військових походів тощо. У VI ст. було відкрито спосіб виготовлення посуду з порцеляни, який вкривали спеціальними емальми і розписами

■ Релігія Стародавнього Китаю

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> • Віра в існування Вищої сили, яка стоїть над людьми, богами і духами. Її називали Небом (Тянь), або Верховним Володарем (Шанді) • Світ і людей створили боги та духи. Вони дарували людям знання і надавали своє заступництво, інколи навіть усупереч волі Верховного Володаря 	<ul style="list-style-type: none"> • Із виникненням держави влада царя, а потім — імператора, стала обожнюваною. Правитель вважався «Сином Неба», представником Верховного Володаря на землі. Свою державу китайці називали «Піднебесною імперією», а себе — «мешканцями Піднебесної»

Характерні риси

- Китайці вірили, що всі природні явища та стихійні лиха відбуваються за волею богів і духів. Вони вважали, що існують боги сонця, місяця, дощу, вітру, землі та води. У кожній гори, річки, джерела є свої духи. Усім їм необхідно поклонятися і приносити жертви
- Існував розвинений культ предків. Китайці вірили, що душі померлих залишаються жити серед людей і можуть втручатися в їхні справи: допомагати, захищати від злих духів тощо. Їм також приносили жертви та просили їх про допомогу
- Одним із головних принципів вірувань стародавніх китайців був поділ усього існуючого на дві першооснови — інь і янь. Інь уособлював жіночу першооснову, був пов'язаний з Місяцем, усім темним, похмурих і слабким. Янь пов'язувався з чоловічою основою, з усім світлим, яскравим, твердим і сильним. Інь вважався негативною силою, а Янь — позитивною. Вони були взаємопов'язані й гармонійно взаємодіяли

■ Китайські ієрогліфи

Близько 1500 р. до н. е.	До 213 р. до н. е.	Після 200 р. н. е.	Значення знаку
			Дерево
			Місяць
			Птах
			Сонце
			Кінь

■ Особливості цивілізацій Стародавнього Сходу

Загальна характеристика

- Близько 3—2 тис. до н. е. частина людства здійснила гігантський прорив — перейшла від первісності до цивілізації. Виникли групи населення з різним обсягом прав і матеріальним становищем, виникла писемність, з'явилися, міста і держави
- Усі цивілізації Стародавнього Сходу виникли в особливих кліматичних умовах (території з тропічним, субтропічним і частково помірним кліматом), у долинах річок (тому їх називають річковими). Розвиток цивілізації нерозривно пов'язаний з освоєнням і перетворенням природного середовища
- Перехід від первісності до цивілізації на Сході супроводжувався формуванням особливого типу держави — східної деспотії. На чолі держави був правитель, який мав усю повноту влади і вважався власником усієї землі. Він управляв державою за допомогою розгалуженого апарату чиновників, що охоплював усю країну
- Особливістю суспільного устрою цивілізацій Сходу була жорстка ієрархічна структура, що нагадувала піраміду, на верхівці якої перебував правитель держави
- Основну частину суспільства складали вільні селяни — общинники. Існувало рабство, але праця рабів не відігравала визначальної ролі в економічному житті суспільства
- У всіх цивілізаціях Стародавнього Сходу були створені перші в історії людства писані зводи законів. Їх головною особливістю була відмінність у покаранні залежно від становища злочинця в суспільстві
- У духовному житті східних цивілізацій величезну роль відігравала релігія. Релігійні уявлення розвивалися і змінювалися разом із розвитком суспільства і самої людини. Релігійна етика мала важливе значення в процесі формування цивілізаційних традицій — найбільш сталих елементів історичного розвитку цивілізацій

РОЗДІЛ III. ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Тема 1. Греція в II — на початку I тис. до н. е.

ПРИРОДА Й НАСЕЛЕННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Стародавня Греція — історична область, яка поєднує території різних держав, що розташовувалися на Балканському півострові, островах Егейського та Іонічного морів. Назви «Греція» і «греки» були запроваджені римлянами за ім'ям одного

з племен, яке жило в Епірі й повністю зникло на початок історичного часу. Самі греки з VIII ст. до н. е. називали себе еллінами і вважали, що походять від легендарного героя Елліна.

■ Особливості географічного положення і природно-кліматичних умов Греції

■ Основні заняття населення Стародавньої Греції

Особливості розвитку

У долинах річок та на плоскогір'ях вирощували ячмінь і боби. На схилах пагорбів і гір влаштували тераси, де зростав виноград, гаї оливкових дерев, випасали корів, овець, кіз

На території Балканського півострова залягали значні поклади корисних копалин: заліза, міді, срібла, золота, обсидана, мармуру, будівельного каменю, глини. Це сприяло розвитку ремесел

Велику роль у житті греків відігравала морська торгівля. Греки продавали металеві й керамічні вироби, вино, маслинову олію. До Греції везли зерно, деревину, залізо й мідь

■ Цивілізація острова Крит

Дата	Подія
6000 р. до н. е.	На острові Крит оселилися перші землероби
3000—1000 рр. до н. е.	Населення Криту навчилося обробляти бронзу
2000 р. до н. е.	На острові були збудовані перші палаці. Виникнення крито-мінойської цивілізації — першої визначної цивілізації в Європі. Отримала назву за ім'ям свого правителя царя Міноса
1700 р. до н. е.	Критське царство досягло найвищої могутності й перетворилося на могутню морську державу, що підкорила сусідні острови і деякі області Балканського півострова
1600 р. до н. е.	Перші греки-ахейці з'явилися на острові Крит
1450 р. до н. е.	Небувале виверження вулкана Санторін спричинило землетруси, які зруйнували критські міста. Загибель крито-мінойської цивілізації. На острів з материкової Греції переселяються племена ахейців

■ Критське царство в II тис. до н. е.

Особливості розвитку

- Столицею царства було місто Кнос, де розташовувався палац царя і звідки він керував державою. Цар одночасно був верховним жерцем
- Основне населення Криту складали селяни-общинники, що сплачували податки до царської скарбниці у вигляді частини врожаю
- Більшість ремісників перебувала на службі у царя, і їхні вироби надходили до його сховищ. Прибуток від їх продажу отримував цар
- Рабів було небагато, вони належали знаті й цареві. Рабами ставали іноземці, захоплені в полон під час війни або морськими піратами
- Основним заняттям окрім землеробства і ремесла була морська торгівля. Критське царство багатіло завдяки торгівлі з іншими державами
- Критське царство встановило своє панування в Середземному морі завдяки тому, що мало найкращий військовий і торговельний флот

Міфи Стародавньої Греції

■ Основні види міфів

Міф (грец. *mythos* — переказ, сказання) — стародавні оповіді про

дії богів, надприродних істот і героїв, що брали участь у створенні світу.

Види міфів		
Космогонічні міфи	Теогонічні міфи	Антропогонічні міфи
Походження Всесвіту	Походження богів	Походження людини

■ Значення грецьких міфів

Загальна характеристика
<ul style="list-style-type: none"> • Перша спроба греків осягнути таємниці Всесвіту, пояснити його походження і будову • Обґрунтовували існуючі порядки життя людей, їхні відносини між собою, звичаї тощо • Грецькі міфи допомагають зрозуміти життя стародавніх греків, їхні мрії, сподівання, уявлення про добро і зло • У фантастичній формі міфи відображають історію освоєння людиною навколишнього середовища і розуміння свого місця в ньому • Міфи дозволяють історикам отримати інформацію про деякі справжні події грецької історії

РЕЛІГІЯ СТАРОДАВНІХ ГРЕКІВ

■ Пантеон грецьких богів*

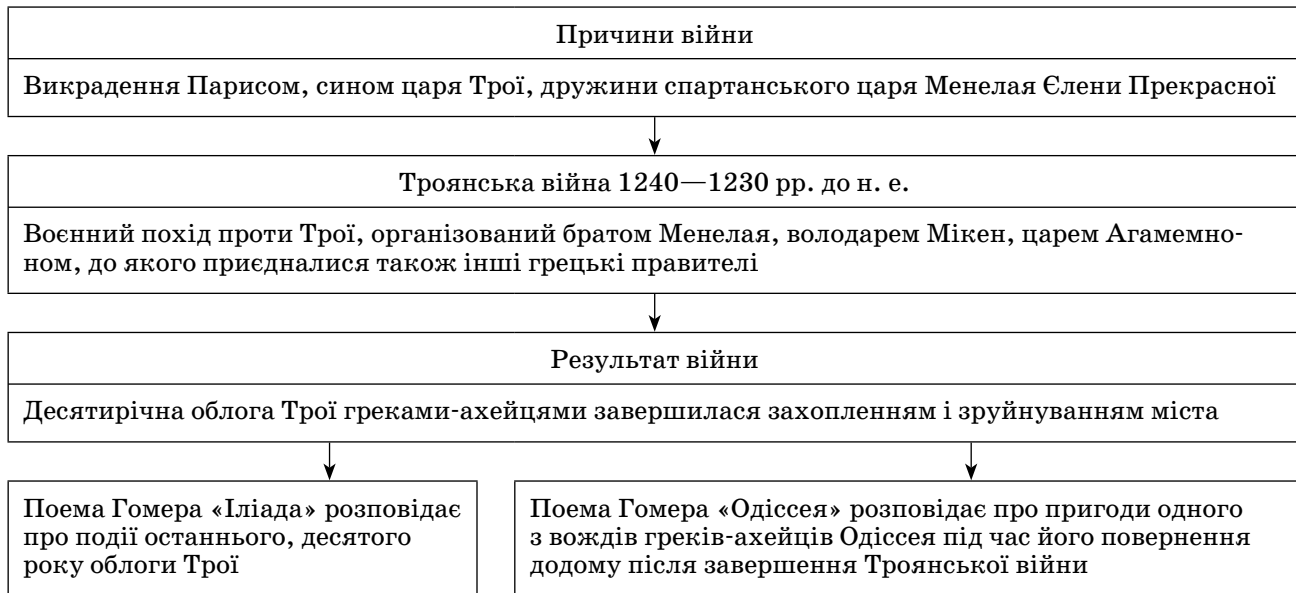
Пантеон — сукупність богів у тій або іншій релігії. Вважається, що пантеон грецьких богів сформувався під впливом Сходу. Елліни називали своїх богів олімпійцями, оскільки вважали, що ті живуть на верхівці гори Олімп. Уявлення греків про їх

богів свідчать, що вони разом подолали довгий історичний час, витоки якого сягають первісного минулого. Уявлення про пантеон олімпійських богів остаточно сформувалися в греків близько VI—V ст. до н. е.

Зевс				
Батько богів і людей, володар небесного грому і блискавок				
Посейдон		Аїд		
Бог морів і океанів		Бог підземного царства мертвих		
Гера	Артеміда	Аполлон	Афіна	Афродіта
Богиня родинного життя	Богиня мисливства, захисниця тварин і породіль	Бог сонячного світла і мистецтва	Богиня мудрості й знань	Богиня краси та кохання
Деметра	Діонісій	Гефест	Гермес	Арес
Богиня землі й родючості	Бог виноградарства та виноробства	Бог вогню і покровитель ковальства	Бог торгівлі, вісник богів	Бог війни
Сатири		Німфи		
Лісові боги		Богині джерел, річок, озер		

* Із наведених імен богів дванадцять були олімпійськими, оскільки, як вважали греки, мешкали на верхівці гори Олімп. Аїд не належав до них — він жив глибоко під землею, у царстві мертвих.

■ Троянська війна в давньогрецьких міфах і поемах Гомера

■ Поема Гомера «Іліада»

Питання	Зміст
Сварка між Ахіллесом і Агамемноном	Поема розпочинається описом сварки верховного вождя греків-ахейців Агамемнона з Ахіллесом. За те що Агамемнон відібрав у нього полонену, запальний Ахіллес заявив, що він і його воїни не будуть битися з троянцями. Дізнавшись про це, Гектор, син троянського царя Пріама, напав на ахейців. Спалахнула жорстока битва. Ахіллес, дотримуючись свого слова, участі в ній не брав. Ахейці програвали. Тоді Патрокл, друг Ахіллеса, за згодою останнього одягнув його шолом і панцир та рушив у бій. Можливо, вважав він, троянці вирішать, що Ахіллес прийшов на допомогу ахейцям, і припинять битву
Загибель Патрокла	Ахейці, побачивши Патрокла в обладунках Ахілла, вирішили, що останній нарешті прийшов їм на допомогу, і з новими силами стали бити ворога. Троянці, побачивши шолом Ахілла, стали втікати. Лише в Трої Гектор зрозумів, що за ним женеться не Ахіллес. Тоді він напав на Патрокла і вбив його. Ахіллес, дізнавшись про загибель друга, вирішив помститися за нього і викликав на двобій Гектора
Поєдинок Ахіллеса з Гектором	Двобій двох героїв відбувався під стінами Трої і завершився перемогою Ахіллеса. Тіло вбитого Гектора він прив'язав за ноги до своєї колісниці й повернувся з ним до табору ахейців. Так Ахіллес помстився за загибель свого друга
Поховання Гектора	Гірко плакав цар Пріам, дізнавшись про загибель сина. Він один зі слугою, без охорони, рушив до табору ахейців за тілом Гектора. Ахіллес повернув цареві троянців тіло сина. Його спалили на величезному багатті, а потім спорудили на цьому місці курган

■ Поема Гомера «Одіссея»

Питання	Зміст
Одіссея у царя Алкіноя	Десять років блукав морями Одіссея. Його корабель і супутники загинули. Самого Одіссея хвилями прибило до берегів невідомого острова. Він потрапив до його володаря царя Алкіноя, який влаштував на його честь бенкет. На ньому сліпий співець Демодок заспівав про Троянську війну. Одіссея згадав загиблих друзів, заплакав і розповів Алкіною про свої пригоди
Одіссея на острові циклопів	Він розповів, що, заблукавши в морі, опинився на острові однооких велетнів-циклопів. Там була печера циклопа Поліфема — сина бога моря Посейдона. Ахейці увійшли до неї, але раптово повернувся господар-циклоп і зачинив їх там. Хитрощами, осліпивши Поліфема, Одіссея з товаришами врятувалися. Розлючений циклоп звернувся з проханням до свого батька Посейдона, щоб Одіссея повернувся додому сам, на чужому кораблі й знайшов у своєму домі нещастя. Від цього часу Посейдон постійно переслідував Одіссея і його супутників
Одіссея на острові Церцеї	Після тривалих мандрів Одіссея опинився на острові, де жила чарівниця Церцея. Вона пригостила супутників Одіссея чарівним напоєм і перетворила їх на свиней. Завдячуючи допомозі бога Гермеса Одіссея звільнив своїх друзів з-під влади Церцеї
Одіссея та сирени	Одного разу Одіссея пропливав біля острова, де жили злі чарівниці, напівптахи-напівжінки з прекрасними чаруючими голосами — сирени. Своїми солодкими піснями заманювали мореплавців на острів і з'їдали їх. Одіссея наказав своїм товаришам заліпити вуха воском й гребти далі, а його міцно прив'язати до щогли. Так Одіссея став єдиним зі смертних, хто чув спів сирен і залишився живим
Одіссея між Сциллою і Харибдою	Незабаром Одіссея пережив наступну смертельну небезпеку. Він з друзями змушений був подолати вузьку затоку. У печері з одного її боку жила жахлива змія з шістьма собачими головами — Сцилла, а з іншого ще страшніше чудовисько Харибда. Одіссея розповів Алкіною, що, долаючи цю затоку, побачив найстрашніше за весь час своїх мандрів
Одіссея повертається на Ітаку	Вислухавши розповідь Одіссея, цар Алкіною наказав спорядити корабель, який доставить його на Ітаку, додому. У його будинку в цей час бенкетували женихи, що приїхали свататися до його дружини Пенелопа. Одіссея, що вже двадцять років не був удома, вважали загиблим. Пенелопа, вірна своєму чоловікові, відмовлялася, а женихи примушували її вийти заміж. Одіссея розправився з женихами і знову став правити рідною Ітакою

Історія Трої та Мікенської Греції

■ Ахейська Греція

Дата	Подія
Кінець III тис. до н. е.	Вторгнення на Балканський півострів племен ахейців. Спочатку заселили Фессалію, а звідти просунулися на Пелопоннес. Більшість дослідників схиляється до думки, що ахейці прийшли на Балкани з Придунав'я і причорноморських степів

Дата	Подія
Початок II тис. до н. е. — XVII ст. до н. е.	Перший період історії Ахейської Греції. Його також називають мінійським — за назвою племені мінійці, що володіли в Беотії містом Орхоменом
XVI—XII ст. до н. е.	Другий період історії Ахейської Греції. Його називають також мікенським — за назвою міста Мікени — столиці царя Агамемнона, відомого як вождя ахейців під час Троянської війни
XV—XIII ст. до н. е.	Будівництво палаців ахейських правителів у Мікенах, Тірінфі, Афінах, Фівах, Орхомені та Іолку. Добре укріплені фортеці-палаці стають центрами влади і культури ахейців. Із часом царі Мікен підпорядковують собі інші палаці
1240—1230 рр. до н. е.	Війна ахейців проти Троянського царства
XII ст. до н. е.	Вторгнення на Балканський півострів племен дорійців. Загибель ахейських царств
XII—IX ст. до н. е.	«Темні віки» в історії Греції. Занепад господарства і культури

■ Розвиток Греції в XI—IX ст. до н. е.

Сфера	Особливості розвитку
Господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Основою господарства залишилася землеробство. Розвивалися також скотарство, садівництво, виноградарство і городництво • Завойовники-дорійці, що вміли обробляти залізо, запровадили в широкий вжиток залізні знаряддя праці. Міцніші й дешевші залізні знаряддя спричинили підйом і розвиток сільського господарства і ремесла • Поступово зникла потреба у спільній праці декількох сімей, зміцніла господарська самостійність окремих окремих із них • Земля перебувала у власності общини, яка виділяла наділи для користування окремим сім'ям • Поступово відроджувалися старі й з'являлися нові ремесла. На відміну від мікенського періоду в цей час ремісники виготовляли переважно не вишукані речі для знаті, а прості й необхідні знаряддя для широких верств населення • Торгівля не була розвиненою. Нею займалися переважно іноземці. Худобу використовували як гроші
Суспільні відносини	<ul style="list-style-type: none"> • Більшість населення склали вільні рільники, що входили до складу сусідської общини (демосу). Поселення, яке вони створювали, називалося полісом • У суспільстві відбувався поділ на багатих і бідних. Верхівку общин (старійшини, військові вожді) називали аристю (кращими), звідки пізніше й виникла назва аристократія • Усі найважливіші питання вирішувалися народними зборами. Однак поступово управління зосереджувалося в руках знаті. Влада і багатство стали переходити у спадок • Поширюється експлуатація багатими бідних і рабів. Раби працювали переважно в домашньому господарстві й вважалися неповноправними членами суспільства

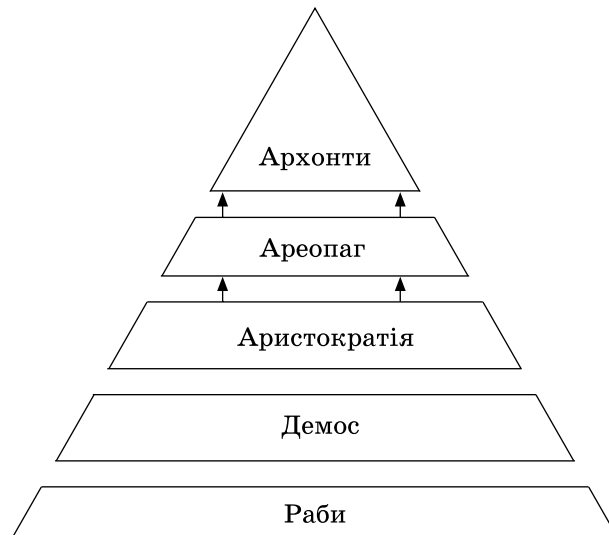
Тема 2. Розквіт Стародавньої Греції

УТВОРЕННЯ АФІНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

■ Розвиток Аттики

Сфера	Особливості розвитку
Географічне положення	Область у Середній Греції, розташована на однойменному півострові, який омивається водами Егейського моря. Межує з Беотією на півночі та Мегаридою на заході. Гірські пасма Кірефону і Парнасу поділяють Аттику на декілька невеликих рівнин — Елевсинську, Кекропську, Месогейську і Марафонську. Головні річки — Кефіс та Асоп, головне місто — Афіни
Природні умови	Узбережжя Аттики має багато бухт, зручних для мореплавства. Більшість території вкривають гори. Землі малородючі й кам'яністі. Повноводних річок немає. У горах Петнелікону залягали значні поклади славнозвісного сіро-блакитного пентелійського мармуру, у Лавріонських горах — родовища срібла, заліза і гончарної глини. Клімат посушливий
Заняття населення	За легендами, саме в Аттиці, на Елевсинській рівнині, люди вперше стали вирощувати пшеницю. Землеробство — основне заняття населення. У долинах річок вирощували пшеницю, на схилах гір — невибагливий ячмінь. Розводили виноград, оливкові дерева та фіги. Зерна не вистачало. Його купували в обмін на вино, оливкову олію, гончарні вироби. Поряд із землеробством і ремеслом основними заняттями населення були торгівля і мореплавство

■ Склад населення та управління Афіною державою у VIII—VI ст. до н. е.

Населення Афіною держави у VIII—VI ст. до н. е. поділялося на три групи. 50 знатних сімей, нащадки давніх родів, склали **аристократію** (тобто «владу найкращих»), які мали виключне право керувати державою. Раді старійшин, або **ареопагу** (отримала назву за назвою пагорба, присвяченого богу Аресу, де збиралася Рада старійшин), належала вища влада в Афінах. Для керівництва державою Рада обирала дев'ять **архонтів** — голову, верховного жерця, командуючого військом і шістьох суддів. **Демос** (тобто «народ») — друга група населення. Це були незнатні вільні люди — селяни, ремісники, купці й воїни. Вони не мали права участі в управлінні державою. Третьою групою населення були **раби**, які не вважалися громадянами держави, були невольниками і взагалі не мали ніяких прав.

■ Поділ Солоном афіньських громадян на чотири розряди

Солон (між 640 і 635 — близько 559 р. до н. е.) — афіньський державний діяч, воєначальник і поет. Здійснив важливі реформи в управ-

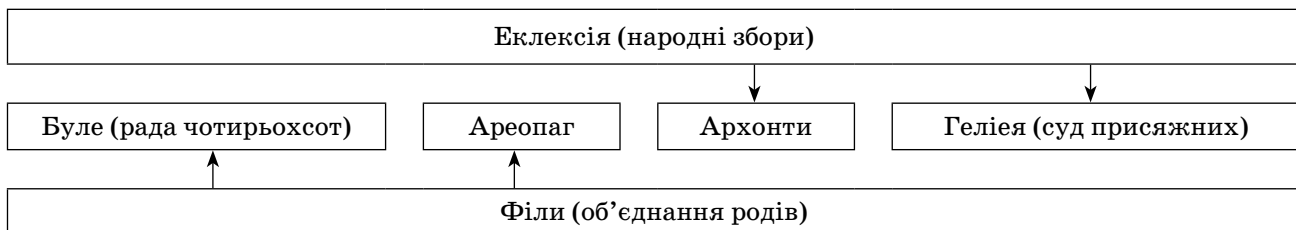
лінні Афіною державою. Антична традиція вважала Солон одним із «семи грецьких мудреців».

Розряд	Хто належав	Обов'язки	Права
Пентакосіо-медімни	Власники господарств, які мали прибуток у 500 медімнів (мір зерна, вина або олії)	За свій кошт споряджати кораблі під час війни	Обирати й бути обраними на посади архонтів, стратегів і скарбників
Вершники	Власники господарств, які мали прибуток у 300 медімнів	За свій кошт служити в кінноті, купуючи коней, зброю і колісниці	Обирати й бути обраними на всі виборні посади
Зевгіти	Власники господарств, які мали прибуток у 200 медімнів	Несли військову службу як гопліти — важкоозброєні піхотинці, купуючи необхідне спорядження	Обирати й бути обраними лише на нижчі посади
Фети	Усе інше вільне населення	Служили гребцями на воєнних кораблях або легкоозброєними воїнами в піхоті	Брати участь у виборах посадових осіб на народних зборах шляхом голосування і бути обраними до гелієї

■ Зміни в управлінні Афінською державою внаслідок реформ Солона

Еклексія — народні збори всіх дорослих афінських громадян-чоловіків, були вищим органом державної влади. На них обиралися архонти і члени гелієї — суду присяжних. До складу **буле** (ради чотирьохсот) входило по сто представників від чоти-

рьох **філ** (об'єднань родів) Атики. **Ареопаг** залишався, як і раніше, радою голів родів, але його повноваження обмежувалися розглядом важких злочинів і контролем за діяльністю посадових осіб.

СТАРОДАВНЯ СПАРТА

Спарта (Лакедемон) — давньогрецька держава, яка виникла у долині річки Еврот (область Лаконіка) в VI—I ст. до н. е. в південній частині Пелопоннесу на основі міста

з тією ж назвою. Разом з Афінами була наймогутнішою державою Стародавньої Греції. Як державне утворення Спарта мала назву Лакедемон.

■ Виникнення Спартанської держави

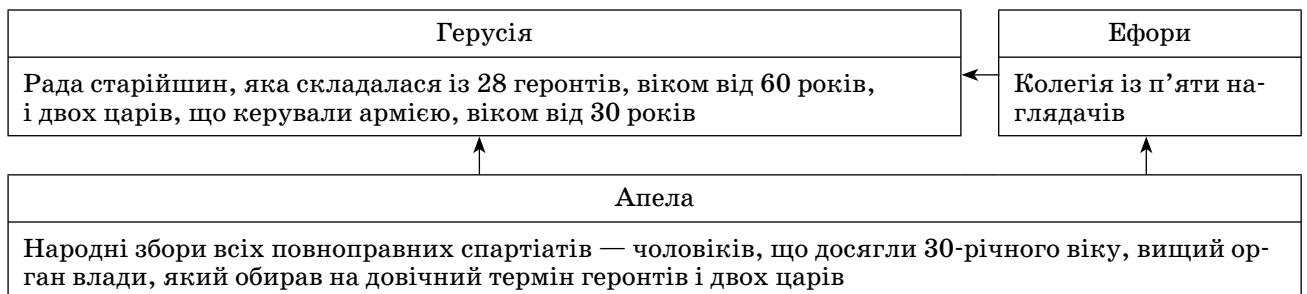
Дата	Подія
Кінець II тис. до н. е.	Початок переселення дорійських племен на Пелопоннес. Поступове витіснення або підкорення ахейського населення

Дата	Подія
Близько 1000 р. до н. е.	У результаті об'єднання чотирьох поселень дорійців виникло місто Спарта
Середина 900-х рр. до н. е.	Мешканці Спарти підкорили всю Лаконіку — місцевість у південній частині Пелопоннесу. Місцеве ахейське населення перетворилося на рабів — ілотів, а дорійці з інших громад — перієків, вільних, але політично неповноправних людей
Близько 700—680 рр. до н. е.	Перша Мессенська війна. Спарта завоювала багату Мессенську долину, розташовану на захід від Лаконіки, і встановила своє панування в Південному Пелопоннесі
Близько 640—620 рр. до н. е.	Друга Мессенська війна. Після тривалої і важкої боротьби спартанці зламали опір мессенців і вдруге підкорили Мессенську долину. Місцеві мешканці стали рабами, а їх землі — власністю Спартанської держави
464—454 рр. до н. е.	Третя Мессенська війна — повстання мессенців проти панування спартанців. Було жорстко придушено. Після цього спартанці запровадили кріптії — щорічне офіційне оголошення війни ілотам та їх винищення спартіатами

■ Склад населення Спартанської держави в V ст. до н. е.

Група населення	Кількість, тис. осіб
Спартіати	9
Перієки	40
Ілоти	140

■ Управління Спартанською державою

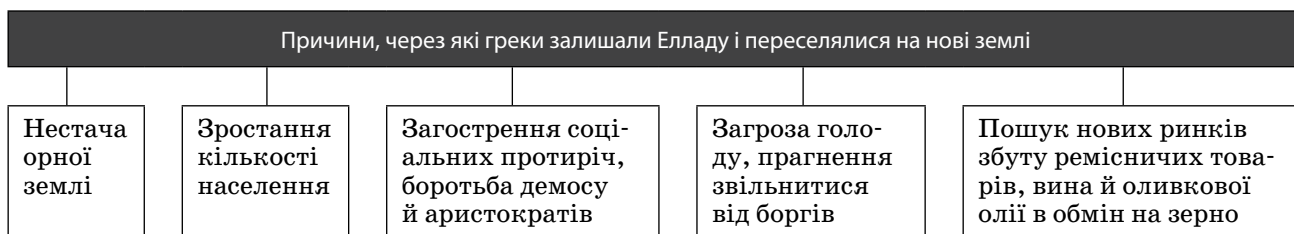

Геронти обиралися апелою зі складу найбільш заможних і уславлених спартіатів. Вони мали право засуджувати за кримінальні злочини. Рішення й пропозиції з питань державного життя затверджувалися або відхилялися апелою. **Царі** були судьями, верховними жерцями і головнокомандувачами, мали право оголошувати війну та укладати мир, їм підпорядковувалася

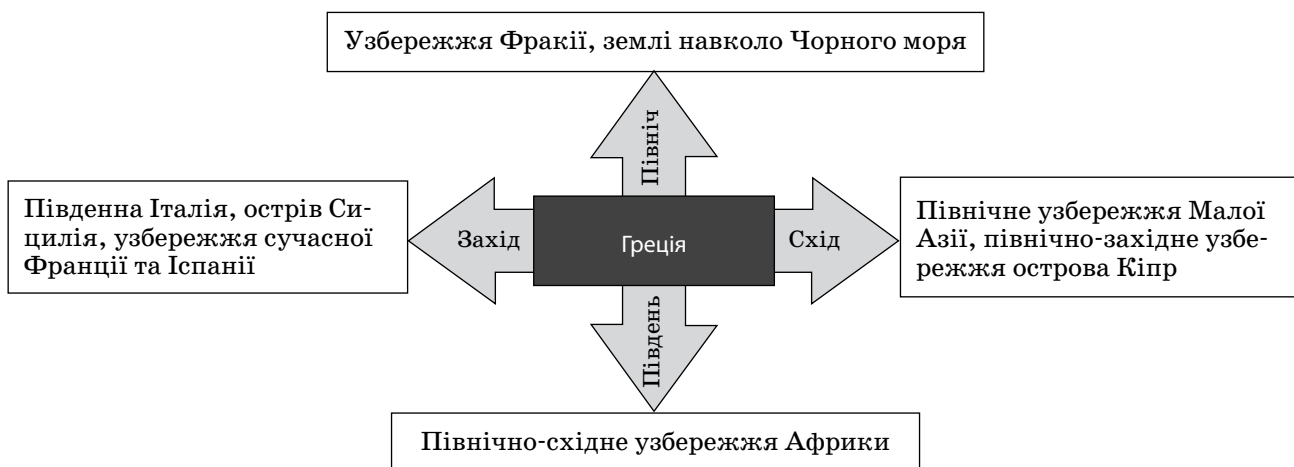
зовнішня політика. Під час війни мали права життя і смерті над воїнами. **Ефори** були наглядачами за виконанням законів. Були першими за значенням посадовими особами. Могли усунути від влади царя, будь-яку посадову особу, стратити без суду перієка або ілота, наглядали за вихованням дітей. Контролювали діяльність царів, а з VI ст. до н. е. головували в герусії.

Велика грецька колонізація — процес розселення греків за межами Балканського півострова в VIII—VI ст. до н. е. і заснування поселень (колоній) на берегах Середземного та Чорного морів.

■ Причини грецької колонізації

■ Основні напрями Великої грецької колонізації

■ Найбільші грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я

Назва	Коли і ким засноване	Місце розташування	Історична доля
Ольвія (у перекладі «Щаслива»)	Наприкінці VI ст. до н. е. мешканцями Мілету	Бузький лиман, поблизу сучасного Миколаєва	Знищена гунами у 70-х рр. IV ст.
Херсонес (у перекладі «Півострів»)	У 422—421 рр. до н. е. мешканцями Гераклеї Понтійської	Південно-західне узбережжя Криму, поблизу сучасного Севастополя	Після падіння Західної Римської імперії увійшов до складу Візантії. Припинив своє існування в XV ст.
Пантікапей (у перекладі «Рибний шлях»)	У VII ст. до н. е. мешканцями Мілету	Узбережжя Керченської протоки, сучасна Керч	Зруйнований гунами в 70-х рр. IV ст.
Тіра (від грецької назви р. Дністер «Тірас»)	Наприкінці VI ст. до н. е. мешканцями Мілету	Гирло Дністра, на околиці сучасного Білгорода-Дністровського	Припинила існування в 70-х рр. IV ст., можливо, внаслідок навали гунів

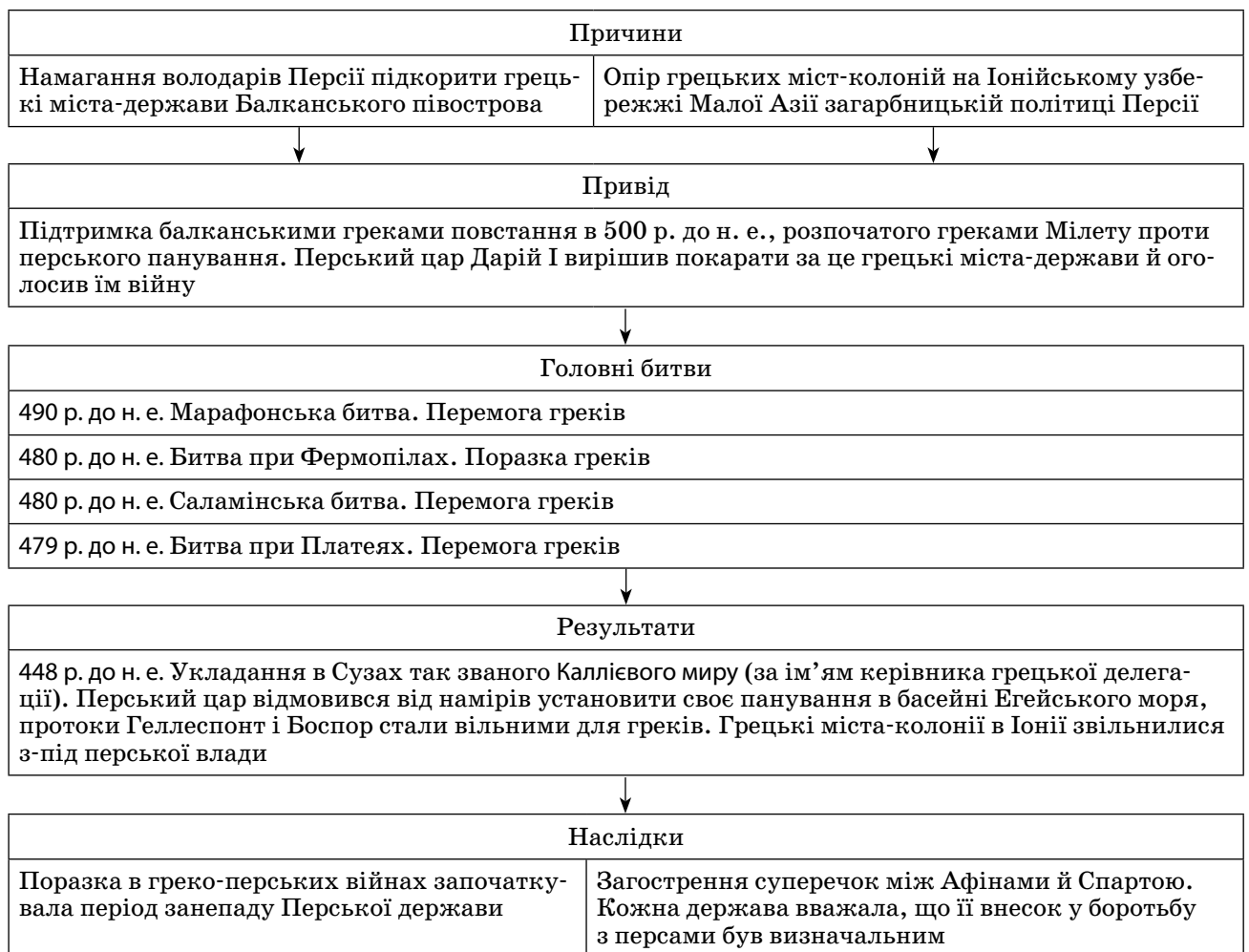
■ Особливості господарства античних міст-колоній Північного Причорномор'я

Сільське господарство	Ремесло й промисли	Торгівля
Провідна галузь — виробництво зерна (пшениця, ячмінь, просо, жито). Значного розвитку набуло виноградарство, яке було основою виноробства. Розвинуте садівництво, городництво і тваринництво. Утримували биків, коней, кіз, овець, ослів, свиней, курей, качок	Найбільш масовим було керамічне виробництво. Поширені також залізобробне, залізоборобне, ювелірне, склоробне виробництво і будівельна справа. Основні домашні ремесла — чинбарство, прядіння, ткацтво, різьблення по дереву й кістці. Промисли: рибальство, мисливство, видобуток солі	Жвава торгівля з місцевими племенами і Східним Середземномор'ям. До Греції вивозили зерно, худобу, шкіру, пушнину, рабів. Місцевим племенам продавали кераміку, зброю, тканини, вино, ювелірні вироби тощо. Із місцевою людністю торгівля була переважно обмінною, у містах — використовували гроші

ГРЕКО-ПЕРСЬКІ ВІЙНИ

Греко-перські війни 500—449 рр. до н. е. — війни, які велися між Перською державою і грецькими міста-

ми-державами, що захищали свою незалежність.

■ «Золотий вік» Афін за часів Перікла

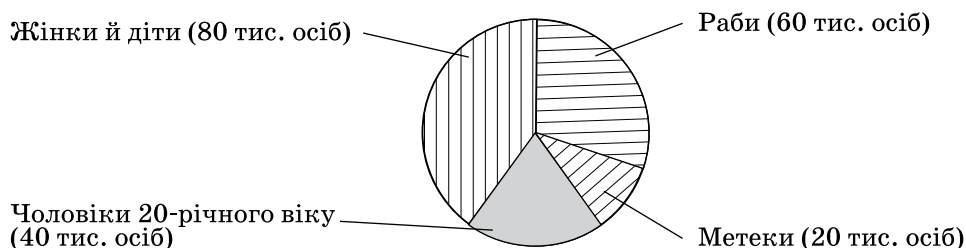
Перікл (бл. 490 р. до н. е. — 429 р. до н. е.) — відомий політичний діяч Афін, у 444(443)—429 рр.

до н. е. обирався стратегом й наділявся крім цього особливими повноваженнями.

Зміни в Афінській державі за правління Перікла

- Запровадив грошові виплати для громадян за виконання ними суспільних обов'язків: участь у судочинстві у ролі присяжних, перебування на різних посадах, службу в армії та флоті
- За громадські кошти було відбудовано зруйновані персами Афіни
- Було перебудовано афінський Акрополь, котрий набув значення не лише фортеці, а релігійного й культурного центру держави
- Зміцнив флот, який вважав головною силою Афін. Запровадив щорічні морські маневри для підтримки боєздатності афінського флоту
- Для зміцнення Афінського союзу і посилення залежності союзників від Афін наказав перевести з острова Делоса до Афін скарбницю союзу
- 457 р. до н. е. за його наказом було збудовано Довгі стіни, які захищали шлях, що поєднував Афіни з торговим портом Пірей

■ Участь різних верств населення в управлінні Афінською державою за часів Перікла

■ Особи, котрі вважалися афінськими громадянами і мали право на участь в управлінні державою

■ Пелопоннеська війна та її значення для розвитку Афін

Пелопоннеська війна — боротьба за панування у Греції між союзами грецьких полісів — Делоським,

очолюваним Афінами, та Пелопоннеським, очолюваним Спартою, що відбувалася у 431—404 рр. до н. е.

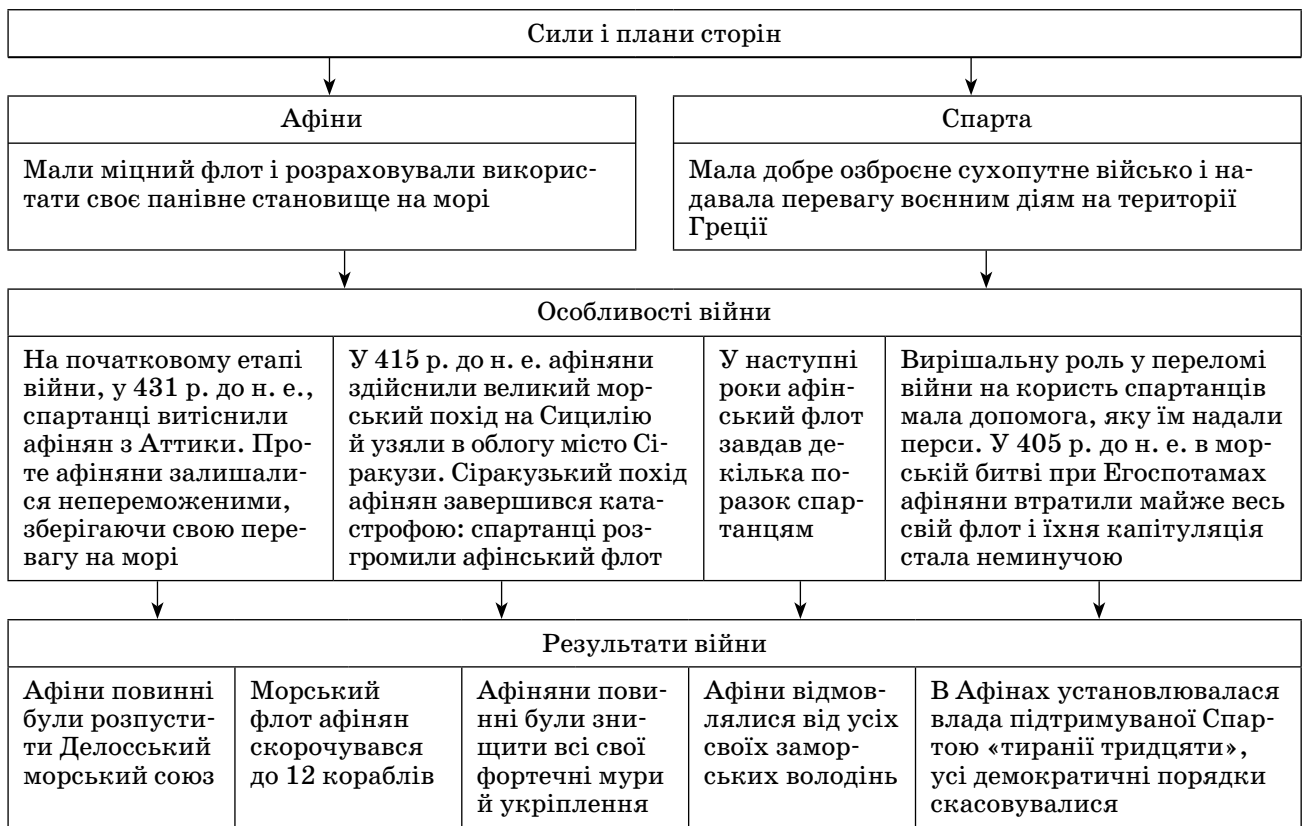
Причина

За твердженням грецького історика Фукідіда, війну спричинило зростання могутності Афін, яке викликало занепокоєння у Спарті

Привід

Військові зіткнення між Афінами та їхнім торговельним суперником Корінфом, а також конфлікти Афін з містами Пелопоннеського союзу

ТРИУМФ ГРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Культурна спадщина Стародавньої Греції впродовж багатьох століть справляла величезний вплив

на розвиток європейської культури й відіграла роль підґрунтя для розвитку європейської цивілізації.

Фактори, які мали визначальний вплив на формування культури Стародавньої Греції

Особливі умови життя грецьких міст-полісів, що сприяли розквіту творчих сил людини

Релігійні вірування стародавніх греків

Природні умови Середземномор'я

■ Виховання та освіта в Афінській державі

Сфера	Загальна характеристика
Сім'я	До семи років усіх дітей виховували матері, на жіночій половині будинку. У багатих родинах за дітьми наглядав раб-педагог (від грец. «вихователь дитини»)
Школа	Із семи років хлопчики навчалися у школах. Навчання було платним. У школах вчили читати, писати і рахувати. Греки користувалися власним алфавітом, розробленим на основі фінікійського, який складався з 24 літер. На відміну від останнього, у грецькому алфавіті літери означали не лише приголосні, а й голосні звуки

Сфера	Загальна характеристика
Школа	Писали на дерев'яних дощечках, вкритих воском, загостреною паличкою — стилем, а його зворотною стороною зтирали помилки. Учні читали поеми Гомера, інших поетів, вчили напам'ять великі уривки з них. Також у школі вчили співати, грати на флейті та лірі
Палестри	Із дванадцяти років хлопчики відвідували гімнастичні школи — палестри. Викладачі гімнастики вчили їх бігати, стрибати, кидати диск та спис, боротися
Військові табори	Із вісімнадцяти років молодих афінян називали ефебами (юнаками) і вважали повнолітними. Вони складали урочисту присягу на вірність місту, і їх вносили до списків його громадян. Юнаки повинні були впродовж двох років навчатися військової справи й нести гарнізонну службу у військових таборах. Там вони вчилися володіти в бою списом, мечем, битися у строю, стріляти з лука та праці, обходитися з військовими машинами. Після завершення військової підготовки найкращі нагороджувалися почесними вінками, а їхні прізвища викарбовували на мармуровій плиті, встановленій на афінській агорі
Гімнасії	Для дорослих існували гімнастичні школи, котрі утримувалися на державні кошти. Заняття у них були безкоштовними. Гімнасії були розташовані за містом, у зелених галях. Тут були майданчики для вправ атлетів, басейни, роздягальні, місця для відпочинку й бесід. Гімнасії, які давали можливість займатися атлетикою, були улюбленими місцями відпочинку і розваг греків

Дівчата в афінській державі отримували лише домашнє виховання. Матері навчали їх домоводства, піклування про хворих, дітей і свій-

ських тварин. У заможних сім'ях дівчат з дитинства вчили також слідувати за прибутками і витратами сім'ї, наглядати за рабами.

■ Досягнення грецької науки

Ім'я вченого, роки життя	Чим уславився
Гекатей Мілетський (кін. IV — поч. V ст. до н. е.)	Давньогрецький учений, історик і географ. Автор «Опису Землі» (у 2-х книгах) — однієї з перших праць країнознавчого характеру, де розповідалося про Європу (перша книга) і Азію (друга книга). Уперше виокремив так звану «ойкумену» — відому грекам частину Землі з центром в Елладі. У «Генеалогії» (у 4-х книгах) описав тогочасні грецькі міфи та перекази
Фалес (кінець VII — перша половина VI ст. до н. е.)	Вважав, що вода є першоосною, із якої було створено все існуюче у світі, а земля — це диск, який плаває у воді. Уславився тим, що напророкував сонячне затемнення 585 р. до н. е.
Анаксимандр (бл. 610 — бл. 540 рр. до н. е.)	Стверджував, що все у світі походить від невидного, невідчутного і безмежного першопочатку, який називав «апейроном» («безмежним»). Першим серед греків сконструював глобус і створив географічну карту
Анаксимен (585— бл. 528 р. до н. е.)	Давньогрецький філософ. Першоосною всього існуючого вважав повітря, з якого при розрідженні утворюється повітря, а при згущенні — вітер, хмари, вода і земля. Повітря є джерелом життя. У повітрі, на думку філософа, висить плоска Земля, а небо — це твердий купол, у який вбиті зорі
Ксенофан (бл. 570 — після 478 рр. до н. е.)	Давньогрецький філософ і поет. Учив, що все існуюче — єдине, вічне, незмінне. Різко критикував існування великої кількості богів, яким поклонялися греки, та наділення їх людськими рисами

Ім'я вченого, роки життя	Чим уславився
Піфагор (бл. 570 — бл. 500 рр. до н. е.)	В основі всього, на думку вченого, лежить число. На підставі свого вчення про число вчений створив оригінальну арифметику і геометрію. Першим визначив, що земля має форму кулі. Уславився як великий геометр, фізик, астроном, медик і педагог
Геракліт (530— 470 рр. до н. е.)	Вважав, що все у світі перебуває у безперервному русі, розвитку й зміні, які виключають для людини можливість «двічі увійти у воду однієї й тієї самої річки»
Анаксагор (500— 428 рр. до н. е.)	Давньогрецький філософ, з ім'ям якого сучасні дослідники пов'язують початок античної науки. Він першим почав стверджувати, що небесні світила — це розпечені шматки скелі, які відірвалися від Землі, що Місяць світить відбитим сонячним світлом, пояснив походження сонячних затемнень, сформулював розуміння неба з фізичної точки зору
Сократ (бл. 470 — 399 рр. до н. е.)	Видатний філософ. Вважав, що досягнути справжній, глибинний сенс речей людина може, ставлячи питання і шукаючи на них відповіді
Демокрит (бл. 470—365 рр.)	Стверджував, що все існуюче складається з «атомів», неподільних форм матерії і безмежної порожнечі, де безладно рухаються атоми. Життя на Землі, на думку вченого, виникло шляхом самозародження. Людина з'явилася в результаті виживання і пристосування до умов середовища
Гіппократ (460— 370 рр. до н. е.)	Вважається засновником наукової медицини. Сформулював правила спостереження за перебігом хвороби, які мають передувати визначенню діагнозу і призначенню лікування. Розробив етику поведінки лікаря («клятва Гіппократа»), яка діє і сьогодні. Установив наявність залежності між станом здоров'я людини й навколишнім середовищем
Геродот (бл. 490 — бл. 430 рр. до н. е.)	«Батько історії». Створив «Історію греко-перських воєн» у дев'яти книгах. Певний час жив в Ольвії і залишив нащадкам перший докладний опис народів, які в той час заселяли землі сучасної України
Фукідід (бл. 460— 400 рр. до н. е.)	Афінський історик. Автор «Історії» (у 8-ми книгах) — праці, присвяченої подіям Пелопоннеської війни. У ній Фукідід не лише послідовно виклав факти, пов'язані з військовим конфліктом між Афінською державою та Пелопоннеським союзом, а й спробував з'ясувати причини цих подій і мотиви поведінки окремих історичних осіб
Ксенофонт (бл. 430—355 або 354 рр. до н. е.)	Давньогрецький історик і письменник. Його головна праця — «Грецька історія» (у 7-ми книгах) — містить виклад подій 411—362 рр. до н. е. з проспартанських, антидемократичних позицій
Платон (420— 347 рр. до н. е.)	Філософ. Учень Сократа. Започаткував філософію ідеалізму, вважаючи, що світ створений божественним розумом. У передмісті Афін у 388 р. до н. е. у гаю героя Академа створив школу для своїх прихильників, яка отримала назву «Академія»
Аристотель (384— 322 рр. до н. е.)	Мав надзвичайно різнобічні пізнання в різних галузях науки. Займався логікою, фізикою, біологією, риторикою, поетикою, політикою, історією, психологією. Узагальнив усі накопичені на той час наукові знання і поділив їх на окремі науки. Кожній з них він дав назви, якими ми користуємося й сьогодні: ботаніка походить від грец. «рослина», фізика — від «природа», політика — від «державна». Вважав, що Земля — це куля, що перебуває в центрі Всесвіту, а Сонце й зірки обертаються навколо неї. Він також здійснив поділ літератури на окремі жанри

■ Особливості мистецтва Стародавньої Греції

Галузь	Характерні риси розвитку
Архітектура	Будувалося багато громадських споруд, призначених для користування всіма вільними людьми. Найбільш поширеною громадською спорудою в Елладі був храм. Зводився у вигляді оточеної колонами прямокутної споруди з двосхилим дахом. Колони та стіни були розташовані на триступеневій основі. Усередині розташовувалась статуя бога, якому був присвячений храм. Свята на честь бога здійснювалися поза храмом на прилеглий до нього площі. Колони були двох типів: дорійські та іонійські. Найвеличнішим грецьким храмом вважався Парфенон — храм богині Афіні, збудований в V ст. до н. е. на афінському Акрополі
Скульптура	Грецькі скульптори зображували не лише знать, а й інших своїх співгромадян, прагнучи підкреслити їхню красу, силу й доблесть. Матеріалом для скульптури були дерево, бронза та мармур. Мармурові статуї фарбувалися у колір людського тіла, а дерев'яні обклеювалися тонкими пластинами слонової кістки. Обличчям статуй надавалися вирази почуттів смутку, радості, обурення тощо. Статуї уславлювали гарну, здорову, гармонійно розвинену людину, красу її тіла. Одним із найвидатніших грецьких скульпторів був Фідій. Його 17-метрова статуя Зевса в Олімпії вважалася одним із семи чудес світу
Живопис	Було розвинуте мистецтво живопису на глиняних табличках і дерев'яних дошках, будинки заможних еллінів прикрашалися фресками і мозаїками. Майже всі ці зображення загинули. Проте збереглося багато вкритого розписом глиняного посуду, амфор, ваз тощо. Сюжетами для малюнків були міфи, перекази про богів і героїв, сцени з «Іліади» та «Одіссеї». У VI ст. до н. е. майстри на червоній глині малювали фігури чорною фарбою (чорнофігурний стиль). У V ст. до н. е. увесь фон зафарбовували у чорний колір, а для фігур залишали червоний незафарбований колір глини (червонофігурний стиль)

■ Значення мистецтва Стародавньої Греції для історії світової культури

Архітектура	Скульптура, мистецтво
<ul style="list-style-type: none"> Пам'ятки давньогрецької культури стали взірцем для багатьох поколінь архітекторів За архітектурними традиціями, започаткованими в Стародавній Греції, і сьогодні зводяться будівлі 	<ul style="list-style-type: none"> У різні епохи та в різних країнах художники і скульптори створювали свої твори за давньогрецькими сюжетами Художній стиль митців Стародавньої Греції набув загального визнання, копіювався й наслідувався

Тема 3. Еллінізм

Розквіт Македонії

Македонія — держава, яка існувала в V—II ст. до н. е. на Балканському півострові. Назва країни вперше зустрічається у працях

Геродота. Визначальну роль у Греції Македонія стала відігравати за правління царя Філіппа II.

Македонія				
Географічне положення	Природні умови	Склад населення	Заняття населення	Організація влади
Розташована на півночі Балканського півострова, на північ від Фессалії	Більшу частину займали гори, а на півдні були родючі рівнини	Складалося з різних за походженням і мовою іллірійських та фракійських племен. Тому греки вважали македонян досить відсталим народом напівгреків-напівварварів	Скотарство (зокрема конярство). Вирощували також плодові дерева, пшеницю і виноград. У каменоломнях видобували золото, срібло та алмази	Єдина країна Еллади, де завжди правили царі

■ Посилення Македонії за царювання Філіппа II (359—336 рр. до н. е.)

Діяльність Філіппа II Македонського	
<ul style="list-style-type: none"> Здійснив реорганізацію армії за грецьким зразком, створивши важко озброєну піхоту (македонську фалангу) і реформував македонську кінноту Завершив об'єднання власне Македонії; з 359 до 388 р. до н. е. приєднав Фокіду, Фессалію, Халкідіку, Фракію та ін. Посилив царську владу, приборкавши непокірну місцеву знать Розпочав карбування власної золотої та срібної монети 	<ul style="list-style-type: none"> Здійснив військовий похід до Скіфії. Повертаючись додому, зазнав нападу фракійців і втратив усю захоплену здобич 2 серпня 338 р. до н. е. завдав поразки військам антимакедонської коаліції у битві під Херонеєю Восени 337 р. до н. е. на зборах представників грецьких полісів у Коринфі Філіппа II було проголошено вождем еллінів і стратегом усіх військ, які повинні були надати йому допомогу для війни з Персією

Східний похід Александра Македонського та утворення його імперії

Александр Македонський (356—323 рр. до н. е.) — цар Македонії, видатний полководець, син Філіппа II Македонського.

У результаті його завоювань виникла найбільша держава Стародавнього світу.

■ Завоювання Александра Македонського

Дата	Подія	Результат
334 р. до н. е.	Військо з 30 тис. піхоти і 5 тис. кінноти, очолюване Александром Македонським, перейшло через Геллеспонт до Азії	Початок війни з Персією
334 р. до н. е.	Битва на р. Гранік	Перемога Александра Македонського
333 р. до н. е.	Битва при Іссі	Перемога Александра Македонського. Перси втратили понад 50 тис. воїнів, а македоняни — 450 воїнів
Січень—серпень 332 р. до н. е.	Облога Тіри — головної бази перського воєнного флоту македонянами	Місто було захоплене й зруйноване, а його мешканців продано в рабство

Дата	Подія	Результат
Грудень 332 — березень 331 рр. до н. е.	Підкорення македонянами Єгипту	Захоплення Єгипту відбулося за відсутності великого опору єгиптян
1 жовтня 331 р. до н. е.	Битва при Гавгамелах	Перемога Александра Македонського. Македоняни втратили 500 воїнів, а перси — близько 50 тис.
329 р. до н. е.	Завоювання Александром Македонським Середньої Азії	Македоняни вперше зустріли запеклий опір місцевих народів. Його було придушено лише через два роки
Весна 327 р. до н. е.	Александр Македонський зі 120 тис. військом вторгся до Індії	Початок індійського походу А. Македонського
326 р. до н. е.	Битва при річці Гідасп між македонянами та армією індійського царя	Перемога Александра Македонського
Липень 326 р. до н. е.	Бунт македонян, які не бажали рухатися далі углиб Індії	Александр Македонський поступився повсталим і розпочав повернення додому
326—324 рр. до н. е.	Повернення Александра Македонського до Персії	Завершення Східного походу Александра Македонського

■ Діяльність Александра Македонського

Результати та значення діяльності

- У результаті походу на Схід Александр Македонський ліквідував Перську імперію і змінив її на власну імперію
- Держава, створена Александром Македонським, виявилася менш міцною, ніж Перська імперія, і незабаром народи, які було включено до неї, здобули свободу
- Походи Александра Македонського сприяли розвитку торгівлі у світовому масштабі
- Із золота перських царів, захопленого Александром, котре не використовувалося й накопичувалося століттями, стали карбувати монети в кількості, якої раніше Схід не знав
- Народи країн Сходу познайомилися з варварською жорстокістю греко-македонських завойовників
- На різні сфери життя країн Сходу, завойованих македонянами, поширилися грецька культура й грецький спосіб життя
- Греки, у результаті Східного походу Александра Македонського, отримали можливість познайомитися з досягненнями східної науки і культури
- У результаті завоювань Александра Македонського було на деякий час припинено ізольований розвиток Заходу і Сходу

Елліністичні держави в IV—II ст. до н. е. Елліністична культура

Еллінізм — період в історії країн Східного Середземномор'я з 323 до 30 р. до н. е. (підпорядкування Єгипту Римом). У цей час у результаті боротьби між діадохами на місці держави Александра Македонського виникло кілька незалежних

держав, політичний устрій яких поєднував елементи східних монархій з особливостями грецьких полісів. Культура еллінізму поєднувала традиції грецької та місцевих східних культур.

■ Держави спадкоємців Александра Македонського (діадохів) у 301 р. до н. е.

Імперія Александра Македонського				
Царство Птоломея	Царство Селевка	Царство Деметрія Поліокрета	Царство Кассандра	Царство Лісімаха
Єгипет, Кіренайка, Південна Сирія	Південна частина Малої Азії, Північна Сирія, Вавилонія, Парфія, Бактрія, Персида, Західна Гердосія	Кілікія, Кіпр	Македонія	Фракія, Пергам

■ Досягнення науки й філософії за доби еллінізму

Ім'я вченого	Чим уславився
Евклід	Створив дев'ятитомну працю «Елементи». Її перші чотири книги присвятив геометрії, а п'яту й шосту — основам алгебри. Також займався оптикою й астрономією. Одне з відкритих сузір'їв назвав «Волосся Берніки» на честь дружини Птолемея III
Аристарх Самоський	У результаті тривалих спостережень за Сонцем уперше в астрономії сформулював геліоцентричне вчення, за яким Сонце перебуває у центрі Всесвіту і є нерухомим небесним тілом, навколо якого обертаються всі планети, серед яких і Земля, що у свою чергу обертається навколо своєї осі
Архімед	Уславився дослідженнями в математиці та техніці. Уперше виклав теорію важеля («Дайте мені точку опори, і я переверну світ»). Головною заслугою Архімеда вважається те, що він установив зв'язок між математикою і механікою. Винайшов модель небесної сфери, яка рухалася за допомогою, ймовірно, якогось пневматичного механізму
Ератосфен	Був засновником географії як науки, котра займалася не лише описами місцевості, а й Землі в цілому. Вважав, що Земля має кулеподібну форму. Одним із перших упорядкував тогочасну хронологію, оскільки на той час єдиного літочислення не існувало і кожен грецький поліс мав власну систему датування історичних подій
Герофіл	Вважається батьком анатомії як науки. Першим серед лікарів розпочав вивчення нервової системи людини і встановив залежність пульсації судин від діяльності серця. Зробив детальні описи ока, печінки та інших органів людського тіла. Досліджував також вплив ліків і гімнастичних вправ на людину
Епікур	Видатний філософ, послідовник Демокрита та його атомістичної теорії. Вважав, що людина досягне щастя, якщо зрозуміє закони Космосу, усвідомить своє місце у ньому, не буде заспокоювати себе вигадками та ілюзіями, сприйматиме спокійно неминучість смерті. Завдяки цьому вона досягне спокою, душевної рівноваги і зможе розумно насолоджуватися життям
Зенон	Філософ, засновник філософської школи стоїків (від слова «стоя» — портик, із якого виступав перед слухачами Зенон). Вважав, що душа людини — це частка божественного вогню у смертному тілі людини. Людина не повинна боятися смерті тому, що її душа не вмирає, а переселяється в інше тіло
Піррон	Філософ, засновник філософської школи скептиків. Вважав, що мета філософії — допомогти людині досягти щастя. Проте, оскільки ніхто не може відповісти, як саме це зробити, то бажано утримуватися від будь-яких суджень про невідоме і не хвилювати душу, оскільки єдине можливе щастя, якого може досягти людина, — незворушність

■ Елліністичне мистецтво

Характерні риси розвитку

- Мистецтво елліністичних держав продовжувало грецькі традиції, але сам його характер під впливом Сходу зазнав змін
- Архітектурні споруди відрізнялися грандіозними розмірами і пишністю оздоблення
- Замість дорійських та іонійських колон набули поширення коринфські з верхів'ям, що нагадувало квітку
- Скульптори доби еллінізму намагалися у своїх творах передати подібність з людиною, яка була їхньою моделлю
- Прагнучи передати красу людського тіла, скульптори дедалі частіше зображували фігури богів та богинь оголеними. Досконалість тіла людини була предметом захоплення і зразком для наслідування

■ Сім чудес світу

Сім чудес світу — найвідоміші рукотворні пам'ятки Стародавнього світу. Вибір числа сім пов'язаний з давніми уявленнями про його завершеність, досконалість і тим, що

це було священне число бога краси Аполлона. Перші згадки про сім чудес світу з'явилися у творах грецьких авторів починаючи з епохи еллінізму.

Назва	Характеристика
Єгипетські піраміди	Усипальні єгипетських фараонів в Ель-Гізі. Збудовані на лівому — західному — березі Нілу (Захід єгиптяни вважали царством мертвих). Найбільшою є піраміда фараона Хеопса, збудована в XXVII ст. до н. е. Єгипетські піраміди — це єдине із чудес світу, яке збереглося до наших днів
Висячі сади Семіраміди	Терасні сади, які було збудовано у Вавилоні за наказом царя Навуходоносора II (604—562 рр. до н. е.) для його коханої дружини — мідійської царівни Амїтіс
Храм Артемїди Ефеської	Величезний храм, площею 110 x 55 м, збудований у середині 700 рр. до н. е. архітектором Херсіфроном у малоазійському місті Ефесі на території сучасної Турції
Статуя Зевса Олімпійського	Статуя царя богів і людей, створена афінським скульптором Фідієм для храму Зевса в Олімпії близько 430 р. до н. е. Статуя мала висоту 17 м, була вкрита золотом і слоновою кісткою
Мавзолей у Галікарнасі	Усипальня царя Мавсола, правителя Карійського царства в Малій Азії, який помер у 353 р. до н. е. Форма будівлі була схожа на східну ступінчасту піраміду та елементи грецького храму
Колос Родоський	Гігантська статуя бога сонця Геліоса, встановлена на острові Родос у міській гавані близько 292—280 рр. до н. е. Бронзову статую Геліоса, заввишки 35 м, виготовив грецький скульптор Харес. У 220 р. до н. е. статуя завалилася під час землетрусу
Маяк на острові Фарос	Гігантський маяк, збудований за наказом царя Птолемея II архітектором Состратом Кнідським близько 280 р. до н. е. на острові Фарос, при вході до бухти Александрії Єгипетської. Мав вигляд 120-метрової триярусної башти

■ Особливості цивілізації Стародавньої Греції

Загальна характеристика

- Природно-кліматичні умови Балканського півострова мали значний вплив на процес історичного розвитку грецької цивілізації та появу своєрідного типу людини — сміливої, ініціативної, здібної, яка знає свою справу
- Основним осередком грецької цивілізації було місто-держава (поліс). Саме в полісі закладалися основи стародавньої демократії і сформувалась вільна, честюлюбна, безмежно віддана державі людина
- Роль двох центрів давньогрецької цивілізації відігравали найсильніші з полісів — Афіни і Спарта, — при цьому кожен з них розвивався особливим шляхом. Історія Афін — це історія становлення і перемоги античної демократії, а Спарти — історія воєнізованої, надзвичайно консервативної держави. Суперництво цих двох полісів руйнувало зсередини давньогрецьку цивілізацію
- Давньогрецька цивілізація створила надзвичайно багату і різноманітну духовну культуру, у якій, вперше в стародавньому світі, було повно й достовірно відображено життя людини: її громадянські чесноти, почуття любові, страху і відчаю, її сила і слабкість перед законами життя, краса її тіла тощо

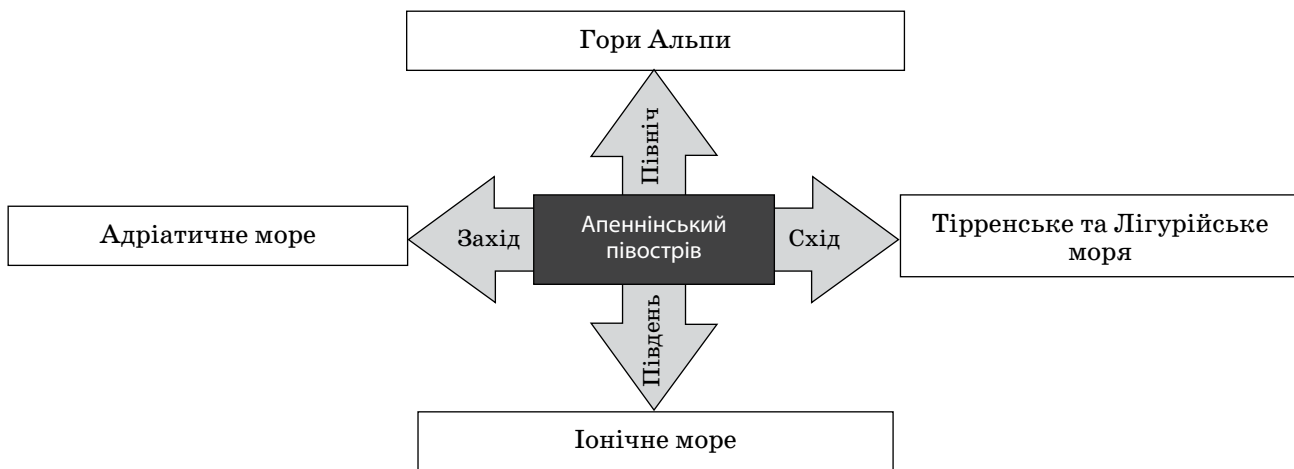
РОЗДІЛ IV. ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Тема 1. Римська республіка

ПРИРОДНІ УМОВИ ІТАЛІЇ ТА ВИНИКНЕННЯ МІСТА РИМУ

Римська держава виникла на Апеннінському півострові — середньому за розмірами з трьох великих півостровів Середземного моря.

■ Географічне положення Італії

■ Природно-кліматичні умови Італії і заняття її мешканців

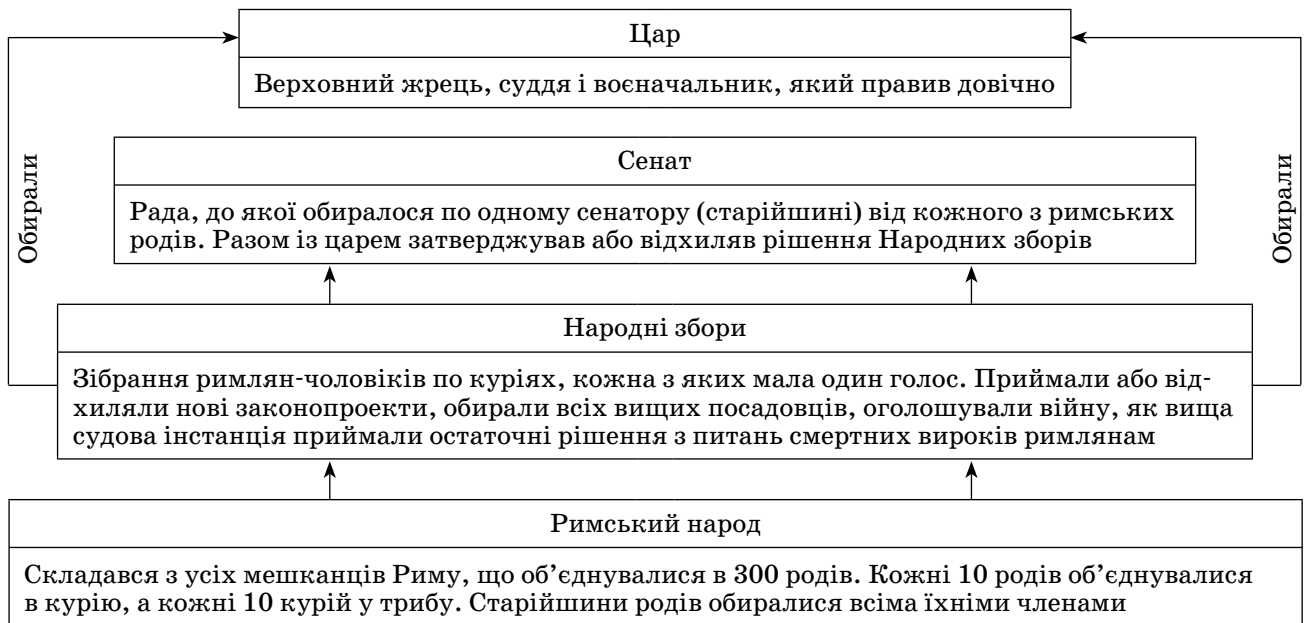
Характерні риси

- Клімат на Апеннінському півострові м'який і теплий, від холодних північних вітрів його захищають гори Альпи
- Уздовж усього півострова простягаються Апеннінські гори. Вони невисокі, а їхні схили вкриті лісами
- Родючість ґрунтів відрізняється залежно від місцевості. Особливо родючими були чорноземи в долинах річок По, Тібр та Арно
- Покладів корисних копалин було небагато: в Альпійських горах видобували мідь та золото, у середній частині півострова — мідь, олово, залізо, срібло. У дельті Тибру видобували сіль
- Моря, які омивали Апеннінський півострів, були багаті рибою. Проте мореплавство ускладнювалося тим, що зручні бухти були лише на півдні
- У долинах великих річок розвивалося землеробство. Вирощували просо, ячмінь, пшеницю, розводили виноград і оливки
- На півдні півострова, де було багато прекрасних пасовиськ, займалися тваринництвом

■ Періодизація історії Стародавнього Риму

Дата	Назва
753—509 рр. до н. е.	Епоха царів
509—30 рр. до н. е.	Епоха Республіки
30 р. до н. е. — 476 р. н. е.	Епоха Імперії

■ Організація влади в Стародавньому Римі за правління царів (753—509 рр. до н. е.)

РИМСЬКА РЕСПУБЛІКА в V — СЕРЕДИНІ III СТ. ДО Н. Е.

■ Боротьба патрициїв та плебеїв у Римі

Патриції (від латин. «батьки») — члени 300 римських родів, які були привілейованою повноправною частиною населення Стародавнього Риму.

Плебеї (від латин. «простий народ») — переважна більшість вільного населення Риму, котра не мала права брати участь в управлінні державою на відміну від патрициїв.

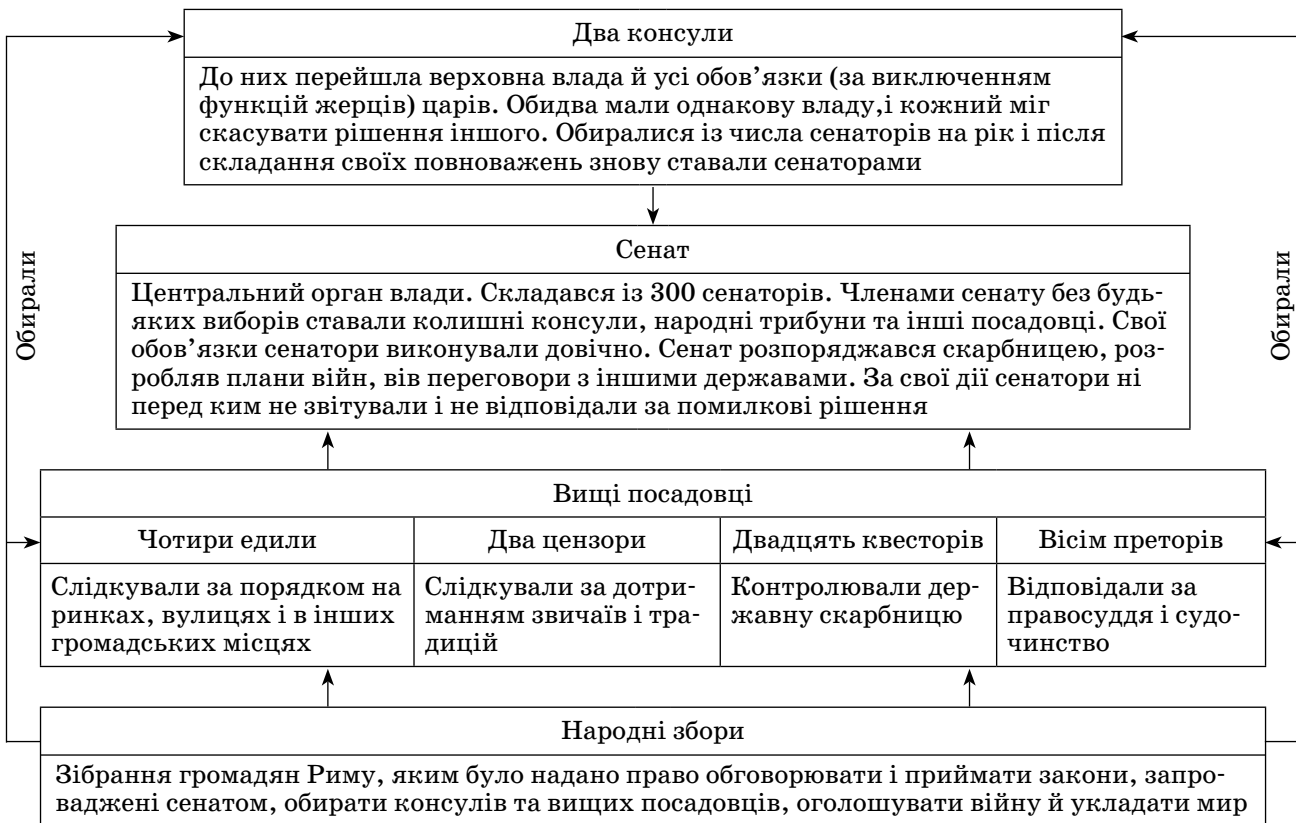
Дата	Подія
494 р. до н. е.	Плебеї відмовилися брати участь у військовому поході, у повному озброєнні, разом із сім'ями залишили місто і розташувалися табором на сусідній Священній горі, погрожуючи заснувати окреме місто-державу. Патриції змушені були піти на поступки. Плебеї отримали право обирати народних трибунів, котрі захищали їхні інтереси
449 р. до н. е.	Прийняття Законів дванадцяти таблиць. На дванадцяти мідних дошках було викарбовано і виставлено для загального огляду закони, які гарантували плебеям і патриціям рівні права

Дата	Подія
449 р. до н. е.	Прийняття закону, за яким рішення плебейських зборів за трибами (плебісцити) набували значення загальнодержавних законів
445 р. до н. е.	Скасовано давню заборону на шлюби між патриціями та плебеями
367 р. до н. е.	Прийняття закону, згідно з яким один із двох консулів повинен обов'язково обиратися від плебеїв

■ Організація влади Римської республіки

У 509 р. до н. е. римляни прогнали царів і встановили нову систему влади, яку назвали **республікою** (від латин. «спільні права»). Організація

влади Римської республіки поєднавала риси монархії (влада консулів), аристократії (влада сенату) і демократії (влада Народних зборів).

■ Основні верстви населення римського суспільства

Назва	Особливості становища
Нобілітет	<ul style="list-style-type: none"> Перша за значенням привілейована верства римського суспільства Представники заможної верхівки патриціїв і плебеїв. Сформувався в результаті включення плебеїв до складу римського народу і зрівняння їх у правах з патриціями Для того щоб стати нобілем, необхідно було хоч один раз пропрацювати на посаді не нижче претора

Назва	Особливості становища
Вершники	<ul style="list-style-type: none"> • Друга за значенням привілейована верства римського суспільства • Спочатку так називали тих, хто служив у кінноті, а з часом так стали визначати римлян, які мали майна на 400 тис. сестерціїв
Плебс	<ul style="list-style-type: none"> • Усі нижчі прошарки римського народу, що не належали до привілейованих станів • Із часом, за римськими законами, став поділятися на міський і сільський плебс • Становив неоднорідну масу, до якої належали лікарі, вчителі, художники, ремісники, а також низи міської бідноти — люмпен-пролетаріат

БОРОТЬБА МІЖ РИМОМ І КАРФАГЕНОМ ЗА ПАНУВАННЯ В ЗАХІДНОМУ СЕРЕДЗЕМНОМОР'І

■ Карфаген та його володіння

Характеристика	Особливості прояву
Коли і ким заснований	Наприкінці IX ст. до н. е. вихідцями з фінікійського міста-держави Тіри
Географічне положення	Півострів північного узбережжя Африки в Туніській затоці
Володіння карфагенян	Західна частина узбережжя Північної Африки, Південна Іспанія, більшість Сицилії, Корсика, Сардинія, Балеарські острови
Організація влади	Республіканська форма правління. Влада поділялася між Великою радою, Вищою радою, Малою радою і Народними зборами. Вищі посадовці обиралися
Господарський розвиток	Головне джерело прибутків — торгівля і копальні срібла. Морський порт Карфагена приймав сотні кораблів. У маетках великих землевласників навколо міста працювали тисячі рабів
Армія та флот	Карфагенська армія складалася з найманців і загонів, які надсилали до неї залежні народи — лівійці, іспанські племена тощо. Командні посади обіймали карфагеняни. Була для свого часу відмінно озброєна, мала загони бойових слонів і машини для облоги міст. Головною силою карфагенян був величезний військовий флот. Складався з п'ятдесяти весельних трієр, які рухалися завдяки добре навченим гребцям-рабам

■ Пунічні війни (264—146 рр. до н. е.)

Пунічні війни — збройна боротьба між Римом і Карфагеном за панування в Західному Середземномор'ї.

Назва походить від латинської назви мешканців Карфагена — пунійці.

Характеристика	Зміст	
Причина	Прагнення Риму знищити Карфаген, як головну перешкоду для встановлення свого панування в Середземномор'ї, і захопити його володіння	
Мета учасників	Рим	Карфаген
	Римляни, підкоривши Італію, вирішили завоювати багаті й родючі землі острова Сицилія	Карфагеняни прагнули зберегти Сицилію, здобуту в результаті великих втрат і напруженої боротьби з сицилійськими греками

Характеристика	Зміст
Привід	Зіткнення між римськими та карфагенськими військами, які прибули на Сицилію одночасно
I Пунічна війна	Розпочалася в 264 р. до н. е. й велася, фактично, за право володіти Сицилією. Нестача сил примусила Карфаген погодитися на укладання в 241 р. до н. е. мирного договору. За ним карфагеняни втратили всі свої володіння на Сицилії та Сардинії й повинні були сплатити велику контрибуцію
II Пунічна війна	Римляни, як і пунійці, прагнули нової війни, щоб остаточно знищити небезпечного суперника. Римляни оголосили війну у відповідь на дії карфагенського полководця Ганнібала. Чимало стародавніх істориків називали її «Ганнібаловою війною». Центральна подія війни — похід Ганнібала із 92-тисячним військом до Італії через Альпи. У битві при Каннах (216 р. до н. е.) Ганнібал оточив і знищив римську армію. У битві при Замі (202 р. до н. е.) римляни вщент розгромили армію Ганнібала. За умовами миру 201 р. до н. е. Карфаген втратив усі свої володіння поза межами Африки, зобов'язався не вести військових дій в Африці без дозволу Риму, повинен був сплатити величезну контрибуцію у розмірі 10 тис. талантів, віддати римлянам увесь свій воєнний флот і бойових слонів
III Пунічна війна	Розпочата Римом у 149 р. до н. е. Римляни прагнули захопити й зруйнувати Карфаген, поповнити свою скарбницю його багатствами, а карфагенян перетворити на рабів. Облога Карфагена римлянами тривала три роки. Місто було захоплено через голод і зраду його захисників у 146 р. до н. е. За наказом римського сенату Карфаген було зруйновано
Результати	Більшість території Карфагена було перетворено на римську провінцію Африку, якою керував римський претор, а іншу частину віддано Нумідії, цар якої підтримував римлян

Війни II ст. до н. е.

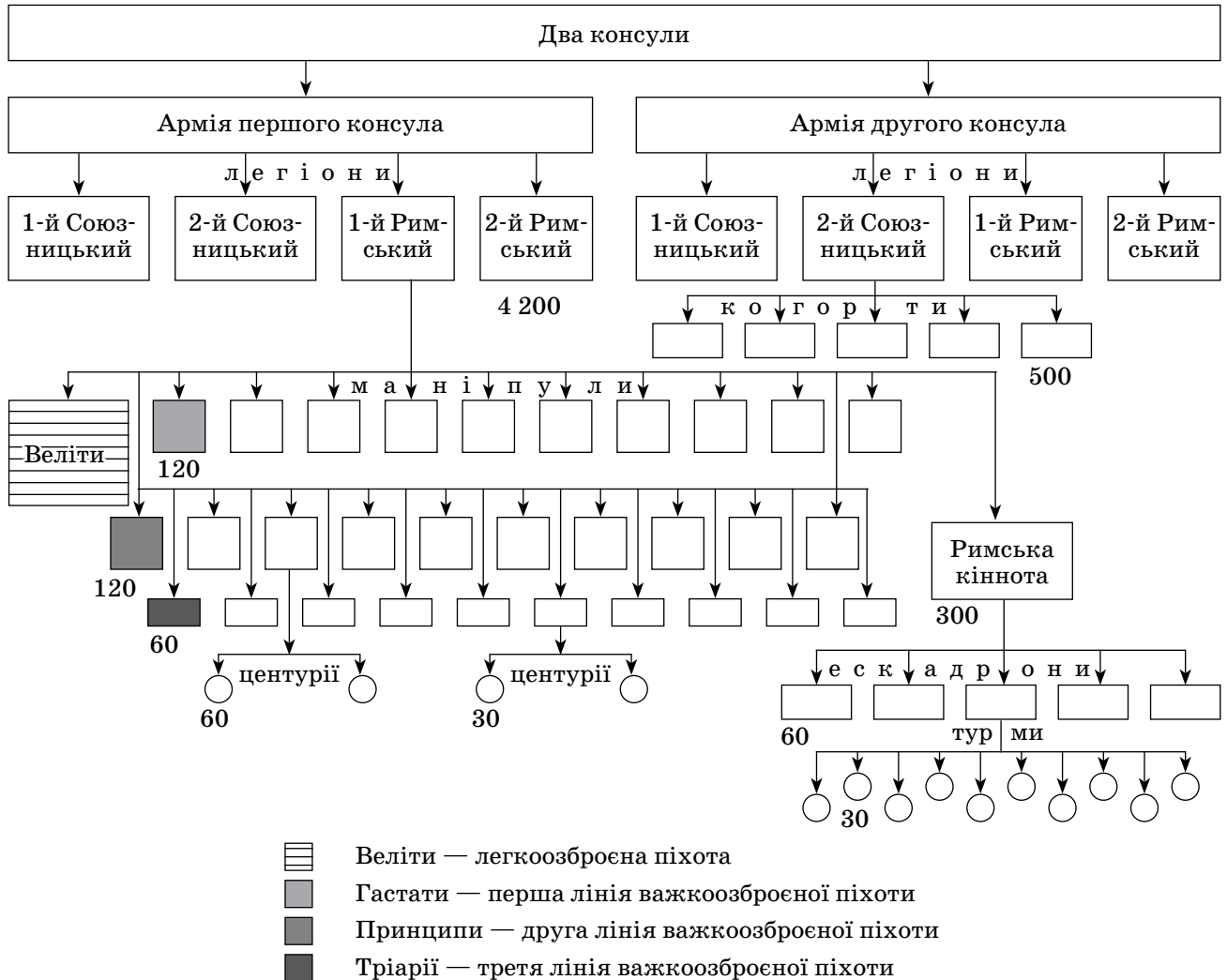
■ Військове мистецтво стародавніх римлян

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> Римська армія була народним ополченням, яке комплектувалося з римських громадян, починаючи із 17-річного віку й до 60 років Усі римляни були зобов'язані пройти службу в армії, без цього неможливо було отримати будь-яку державну посаду. За ухилення від військової служби позбавляли громадянських прав і продавали в рабство Римська армія поділялася на легіони кількістю від 4 200 до 5 000 осіб. Легіон, як тип військової організації, був найкращим за ті, що існували до цього Високий моральний дух римської армії обумовлювався тим, що вона складалася з вільних, глибоко патріотичних громадян У римській армії панували суворий порядок і висока професійність завдяки набутому бойовому досвіду, суворій військовій дисципліні та постійним навчанням 	<ul style="list-style-type: none"> Римляни завжди надавали перевагу сміливим наступальним операціям, навіть у найбільш складних ситуаціях Очолювали римське військо два консули. Кожен з них мав окрему армію. У разі об'єднання армій вони командували по черзі Крім легіонів, які склалися виключно з римських громадян, у складі римської армії були війська союзників, які набиралися з підкорених римлянами народів Одним із важливих римських воєнних нововведень стало будівництво укріплених таборів, що відігравали роль опорних пунктів у всіх воєнних операціях

Характерні риси

- У римській армії існувала як система покарань, якими підтримувалася дисципліна, так і нагороди, котрі могли отримати всі солдати й офіцери
- Військові підрозділи римської армії мали свої відзнаки. Зокрема, відзнакою легіону (з 107 р. до н. е.) був срібний орел, закріплений на ратиці списа
- Військовий флот римляни стали активно розвивати в роки I Пунічної війни, коли переконалися у власній відсталості, порівняно з карфагенянами

■ Організація римської армії

Основною одиницею римської армії був легіон. Його складовими були маніпули, які, у свою чергу, поділялися на дві центурії. Під час битви маніпули шикувалися завжди у шаховому порядку. До кожної маніпули важкоозброєної піхоти

(гастатів, принципів і тріаріїв) приєднувалися 40 легкоозброєних воїнів-велітів з луками і дротиками. До складу кожного легіону входив загін кінноти, яка використовувалася переважно як резерв.

Очолювали римську армію два консули, у розпорядженні кожного була окрема армія. Досить часто вони об'єднувалися, і тоді консули командували по черзі, замінюючи один одного, як правило, кожні дві години. Помічником консула був легат, легіоном командував військо-

вий трибун. Маніпулою керував центуріон першої з двох центурій, які входили до її складу.

На кожен римський легіон припадав один союзницький, набраний із народів, підкорених Римом. Союзницький легіон поділявся на когорти.

■ Війни II ст. до н. е. та утворення нових провінцій

У 129 р. до н. е. Рим володів дев'ятьма провінціями — Сицилією, Сардинією, Корсикою, Цизальпій-

ською Галлією, Іспанією, Африкою, Іллірією, Македонією та Азією.

Дата війни	Країна, із якою воював Рим	Результати й наслідки
200—196 рр. до н. е.	Македонське царство	Македонський цар втратив панування над Грецією, відмовився від своїх володінь у Фракії, Малій Азії та островах Егейського моря
192—188 рр. до н. е.	Сирійське царство	Військо Антіоха III Сирійського було розгромлене. За мирним договором він залишив Малу Азію, землі якої передавалися союзникам Риму — Пергамському царству і Родосу
187—172 рр. до н. е.	Македонське царство	Македонське царство перестало існувати. Над Македонією було встановлено римський протекторат. Зі 148 р. до н. е. вона стала римською провінцією
146 р. до н. е.	Міста Греції, об'єднані в Ахейський союз	У результаті розгрому Ахейського союзу його міста опинилися у підпорядкуванні римського намісника Македонії. У 27 р. до н. е. Грецію було перетворено на римську провінцію Ахайя
137—133 рр. до н. е.	Нумантійська війна з племенами кельтiberів в Іспанії	Боротьба кельтiberів за незалежність завершилася поразкою. У 133 р. до н. е. Іспанія стала римською провінцією
133—129 рр. до н. е.	Пергамське царство	Пергамське царство було завойовано римлянами, а його землі увійшли до складу нової римської провінції Азія

РИМСЬКА ДЕРЖАВА В II СТ. ДО Н. Е.

■ Римське суспільство в II ст. до н. е.

Особливості розвитку

- У результаті успішних завоювань у Римській державі суттєво збільшилася кількість рабів. Використання праці рабів набуло великого поширення в усіх сферах господарства
- Здобуті внаслідок римських завоювань провінції стали джерелом безжального визиску і фактичного пограбування переможених народів
- Через тривалі військові походи і падіння цін на хліб, який у великій кількості надходив із Сицилії та Африки, селянські господарства занепадали, а їхні власники переселялися до міст і жили там за державні кошти, вимагаючи «хліба і видовищ»

Особливості розвитку

- Римська влада втрачала свій демократичний характер. Шлях до виборних посад забезпечувався знатністю і багатством. Багаті римляни фактично купували на виборах голови збіднілих співгромадян
- Завойовані багатства змінили побут і звичаї римлян. У багатих римлян поширювалася успадкована від греків мода влаштовувати розкішні бенкети із запрошенням музикантів і танцюристок. Стародавні римські традиції до простого одягу і звичайної їжі поступово відходили в минуле

■ Реформи братів Гракхів

Гракхи, брати Тиберій (163—133 рр. до н. е.) і Гай (153—121 рр. до н. е.) — римські народні трибуни. Походили зі знатного плебейського роду. Намагалися шляхом реформ

зупинити розорення селян, подолати бідність, корупцію і зловживання владою з боку сенаторів. Загинули в боротьбі з сенатською знаттю, яка виступила проти перетворень.

Ім'я	Основні положення реформи
Тиберій Гракх	<ul style="list-style-type: none"> • Обмежити розміри громадської землі, яка може перебувати в руках окремих осіб • Землі, які будуть повернуті державі в результаті цих обмежень, надати малозабезпеченим у спадкову і невідчужувану оренду • Розподілити захоплені скарби пергамського царя Аттала серед плебса, щоб забезпечити тих, хто отримує землю, засобами для придбання сільськогосподарського реманенту
Гай Гракх	<ul style="list-style-type: none"> • Малозабезпеченим плебеям хліб повинен продаватися державою за зниженою ціною • Створити переселенські колонії за межами Італії • Зрівняти всіх італійців у правах з римлянами • Забезпечувати воїнів одягом за кошти держави й призивати на військову службу із 17 років • Надання вершникам права займати посади суддів (раніше на це мали право лише сенатори) • Закон про будівництво доріг в Італії давав можливість заробити міській бідності й сприяв розвитку торговельних зв'язків

КРИЗА РЕСПУБЛІКИ В I СТ. ДО Н. Е.

■ Диктатура Луція Корнелія Сулли

Диктатор (від латин. «наказую») — посадова особа в Римі, наділена необмеженою владою. Спочатку диктатор обирався у випадку великої загрози державі на термін не більше шести місяців. Наприкін-

ці епохи Республіки сенс диктатури змінився. Зокрема, Сулла примусив обрати його диктатором на необмежений термін для здійснення державної реформи.

Основні заходи, здійснені в період диктатури Сулли (83—79 рр. до н. е.)

- Позбавив цензорів їх найважливіших функцій, практично знищивши інститут цензури в Римі
- Обмежив права народних зборів, які тепер повинні були беззастережно приймати закони, запропоновані Суллою

Основні заходи, здійснені в період диктатури Сулли (83—79 рр. до н. е.)

- Сенат було перетворено на вищий адміністративний орган та судову інстанцію. Кількість сенаторів збільшилася вдвічі (до 600 осіб), але в сенаті залишилися лише ті, хто підтримував Суллу
- Обмежувалися права народних трибунів. Відтепер вони втратили право вето і могли вносити на розгляд народних зборів лише ті законопроекти, які були схвалені сенатом. Той, хто перебував на посаді народного трибуна, не мав права в майбутньому висувати свою кандидатуру на інші державні посади
- Обмежувалася влада консулів. Вона поширювалася від цього часу лише на Італію і найближчі до неї провінції
- Судову владу було відібрано у вершників і повернуто сенаторам. Вершники також втратили право на відкуп збирання податків з провінції Азія

■ Повстання Спартака

Спартак (загинув навесні 71 р. до н. е.) — глadiator, що очолив найбільше в римській історії повстання рабів у 73—71 рр. до н. е.

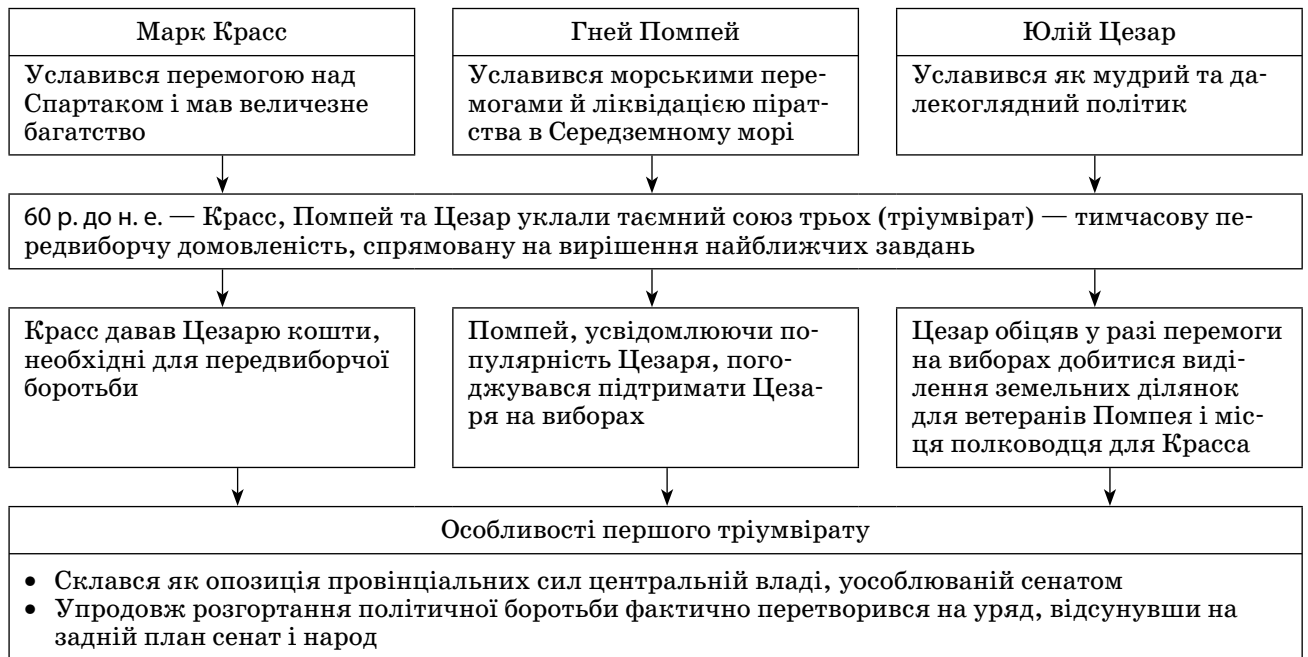
Загальна характеристика

Дата	• 73—71 рр. до н. е.
Керівник	• Раб-фракієць Спартак. Потрапив у полон до римлян у 80 р. до н. е. під час війни Риму з фракійцями. Був проданий у рабство, але втік і став солдатом римської армії. Через деякий час знову втік. Після полонення його віддали до школи глadiatorів у Капуї, головному місті Кампанії
Причини	• Жорстоке ставлення римлян до рабів • Небажання рабів терпіти знуцання і підкорятися своїм господарям
Початок	• Спартак організував змову рабів-глadiatorів у глadiatorській школі в Капуї. Змову викрили. Спартак і сімдесят його прихильників втекли і рушили до гори Везувій, звільняючи численних рабів з вілл Кампанії
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> • 73 р. до н. е. Облога римлянами табору Спартака на Везувії. Повстанці зуміли вивратися з пастки і перебити римських легіонерів • 73 р. до н. е. Повстанці двічі завдали поразки римським військам та спустошили весь південь Італії. Армія Спартака досягла 120 тис. осіб • 72 р. до н. е. Навесні, занепокоєний швидким поширенням повстання, сенат Римської республіки направив проти Спартака армію, очолювану консулами Луцієм Геллієм і Гаєм Лентуллою • 72 р. до н. е. У битві біля гори Гаргано в північній частині Апулії римляни завдали поразки двадцятитисячному загону соратника Спартака, германця Крікса. Спартак, поховавши загиблих, рушив на північ Італії. Завдавши декілька поразок римлянам, він не скористався цим і з невідомих причин повернув на південь • 72 р. до н. е. Восени для боротьби зі Спартаком сенат направив спочатку шість легіонів на чолі з Марком Крассом, а пізніше спрямував йому на допомогу легіони Гнея Помпея і Марка Лукулла • 71 р. до н. е. Навесні в Апулії відбулася вирішальна битва. Загони Спартака було розбито
Результати	• Завершилося поразкою. 6 тис. полонених повстанців за наказом Красса було розп'ято на хрестах уздовж Аппієвої дороги
Історичне значення	• Повстання під проводом Спартака було найбільшим виступом рабів проти своїх гнобителів в історії стародавнього світу. Ім'я Спартака в майбутньому стало символом революційного і визвольного руху

■ Перший тріумвірат

Тріумвірат — від латин. «союз трьох чоловіків» — у Стародавньому Римі колегія з трьох осіб, які

призначалися або обиралися зі спеціальною метою.

Тема 2. Падіння республіки та утворення імперії

ДИКТАТУРА ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ

■ Громадянська війна 40-х рр. до н. е. в Римі

Громадянська війна — організована збройна боротьба між представ-

никами різних верств населення за владу всередині держави.

Загальна характеристика	
Дата	49—45 рр. до н. е.
Керівники противників	Юлій Цезар боровся проти Гнея Помпея
На кого спиралися у боротьбі	Цезаря підтримували вершники, частина аристократів, плебс Риму та італійських міст і, головне, набагато сильніша, ніж у Помпея, армія. Помпея підтримувала правляча сенатська знать і великі землевласники Італії
Причина	Боротьба за владу між Цезарем та Помпеем, кожен з яких прагнув до встановлення одноосібного панування в Римській державі
Привід	У 49 р. до н. е. сенат, під тиском Помпея, відмовився продовжити повноваження Цезаря в Галлії і наказав йому розпустити легіони. Цезар відмовився виконати сенатську постанову

Загальна характеристика

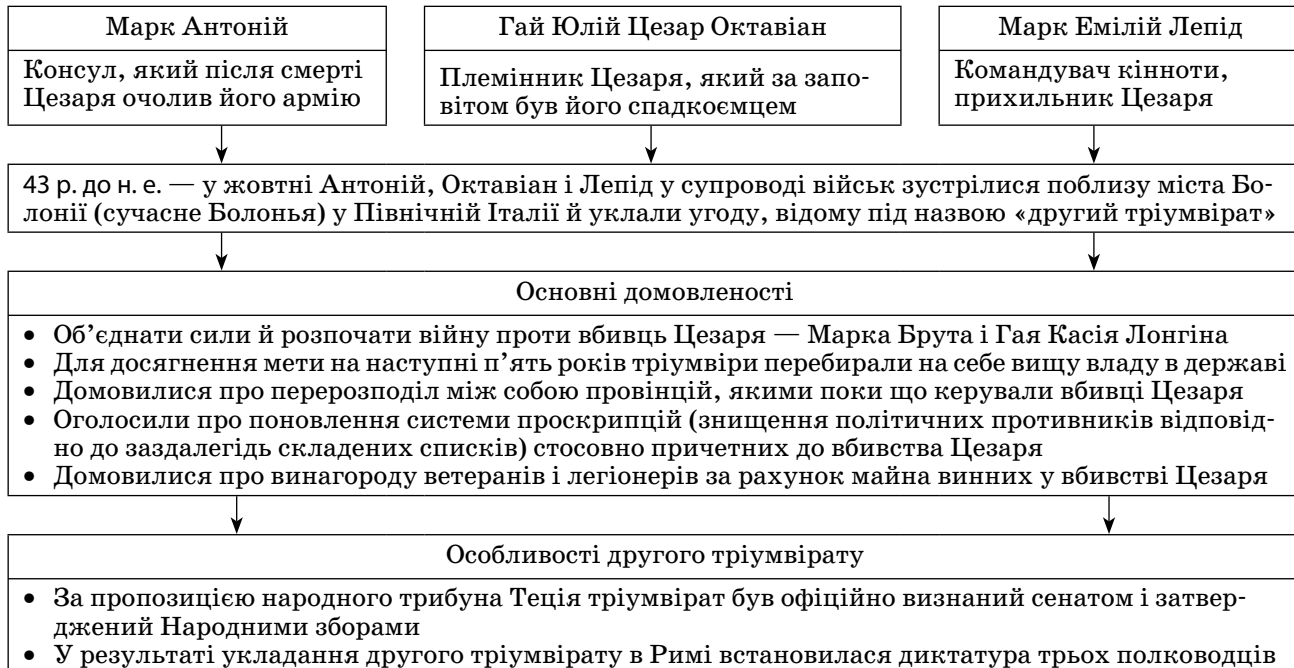
Початок	10 січня 49 р. до н. е. легіон Цезаря перейшов прикордонну річку Рубікон, яка відокремлювала Галлію від Італії. При цьому він промовив історичні слова: «Жереб кинуте!»
Завершення	17 березня 45 р. до н. е. в битві при Мунді в Іспанії Цезар завдав остаточної поразки армії, очолюваної двома синами загиблого раніше Помпея
Результат	Цезар переміг Помпея і його прихильників, що стало передумовою для встановлення його диктатури

■ Диктатура Юлія Цезаря

Основні заходи

- Установив, що збирання всіх прямих податків здійснюється безпосередньо державою, а право відкupu зберіг лише для непрямих податків
- Видав новий закон, спрямований проти зловживань намісників та їхніх помічників у провінціях
- Розгорнув широку колонізацію провінцій. Для цього надавав римське і латинське громадянство не лише окремим своїм прихильникам, а також мешканцям Сицилії, Іспанії, Нарбонської Галлії. Майже 80 тис. ветеранів і малозабезпечених римських громадян отримали земельні ділянки в провінціях, зокрема на місці зруйнованих Карфагена та Коринфа
- До складу римського сенату включив своїх прихильників з воєнних командирів, мешканців італійських міст і провінцій, збільшивши кількість сенаторів до 900 осіб
- Надав автономію деяким містам Греції та Азії. У провінційних та італійських колоніях наданням привілеїв сприяв забезпеченню панівного становища місцевою знаттю і солдатами
- Збільшив кількість державних посад (магістратур), які надавав своїм прихильникам
- Систематично наділяв землею легіонерів

■ Другий тріумвірат

■ Громадянська війна 30-х рр. до н. е.

Характеристика	Особливості прояву
Дата	33—30 рр. до н. е.
Керівники противників	Октавіан, котрий, у 36 р. до н. е. позбавивши Лепіда керівництва африканськими провінціями, об'єднав під своєю владою західну частину Римської держави, та Антоній, який контролював багаті східні провінції у Малій Азії, Сирії, Єгипті та на Балканах
Причина	Прагнення Октавіана встановити одноосібне правління у Римській державі
Привід до війни	Антоній, який був одружений на сестрі Октавіана Октавії, оголосив, що укладає новий шлюб з єгипетською царицею Клеопатрою і розлучається з Октавією. Відбувся розрив Антонія та Октавіана. Останній намовляв римлян проти Антонія, стверджуючи, що Клеопатра через Антонія прагне встановити своє панування над Римом
Початок війни	У 32 р. до н. е. римський сенат позбавив Антонія звання тріумвіра й оголосив війну Клеопатрі
Основні події	32—31 рр. до н. е. Октавіан зібрав для війни проти Антонія і Клеопатри 92-тисячну армію і флот із 400 кораблів. 31 р. до н. е. На початку року римська армія, очолювана Октавіаном, вирушила до Греції 2 вересня 31 р. до н. е. Флоти Антонія та Октавіана зішлись в битві біля мису Акцій в північно-західній Греції. Перемога Октавіана в битві була повною і вирішальною. 30 р. до н. е. У липні цього року Октавіан здійснив вторгнення до Єгипту й 1 серпня захопив його столицю Александрію. Антоній та Клеопатра покінчили життя самогубством
Результати	Октавіан завдав поразки своєму супернику Антонію в боротьбі за владу. Єгипет було приєднано до Риму й передано Октавіану в особисте управління
Наслідки	Перемога Октавіана створила підґрунтя для встановлення в Римі монархічної форми правління

УТВОРЕННЯ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

■ Історичні передумови створення Римської імперії

Загальна характеристика	
<ul style="list-style-type: none"> Октавіан, перемігши Антонія, фактично став найпопулярнішою особою в Римській державі та зосередив у своїх руках після завоювання Єгипту величезні багатства Ветерани армії, яким Октавіан надав щедрі винагороди, та його наближені, що стали володарями величезних земельних маєностей, прагнули забезпечити й зберегти отримане 	<ul style="list-style-type: none"> За роки громадянських війн втратила значення або була знищена та частина нобілітету, яка виступала за збереження республіки Населення Італії, котре особливо постраждало від громадянських війн, прагнуло відновлення миру і порядку

■ Нова система державного управління створена за правління Октавіана Августа

Імперій (від латин. «повнота влади») — верховна військова, судова та адміністративна влада, що перейшла від римських царів до вищих римських посадовців. В епоху республіки імперій надавався народними зборами. Імперій перших римських імператорів — принципсів — включав верховне командування всіма збройними силами,

управління провінціями, керівництво скарбницею, право вищого цивільного й кримінального суду, право головування в сенаті та на народних зборах. Пізніше імперією стали називати й ту територію, на яку поширювалася влада принципса. Звідси й виникла назва Римської держави доби імператорів — Римська імперія.

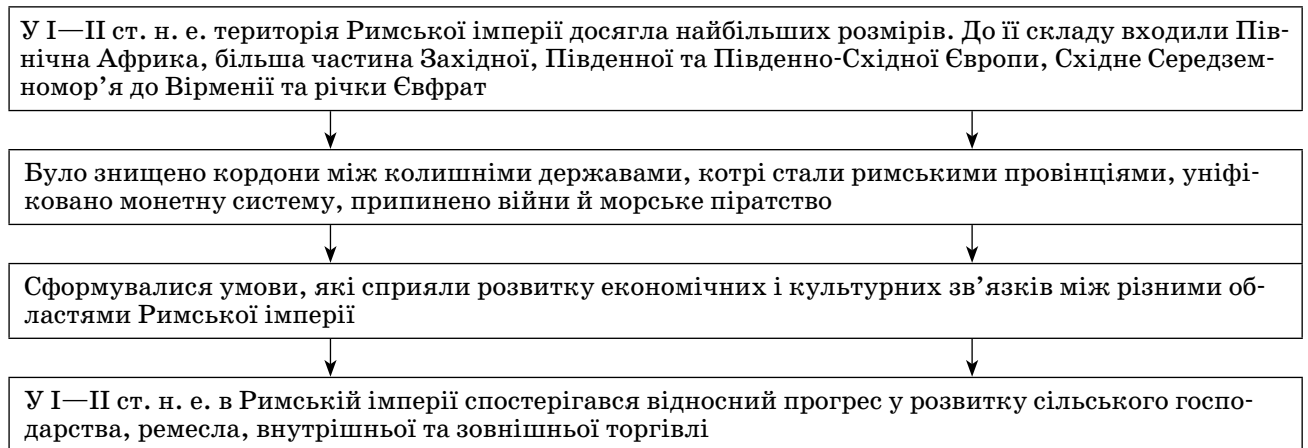
Основні заходи

- Октавіан Август, залишаючи видимість збереження республіки, прийняв титул принципса, першого серед рівних
- Август і його наступники постійно переобиралися консулами, довічними народними трибунами, цензорами, верховними жерцями тощо. Проте вибори були суто формальними
- Усі інші посадовці обиралися Народними зборами з осіб, рекомендованих принципсом
- Головним знаряддям влади принципса стала підпорядкована йому постійна наймана армія. Август створив особливі преторіанські когорти, які, на відміну від легіонів, розміщених на кордонах імперії, перебували в Римі та Італії й захищали владу принципса
- Прикордонні й найбагатші провінції підпорядковувалися особисто принципсу, а давні провінції, де майже не було військ, керувалися призначеними сенатом намісниками
- Діяльність намісників контролювалася спеціальними наглядачами, призначеними Августом. Принципс міг скасувати будь-яке розпорядження намісника
- На імператорському монетному дворі карбувалися єдині для всієї держави срібні й золоті монети. Завдяки цьому здійснювався контроль над торговельними операціями і надходженням податків з усієї держави
- Прибутки з провінцій принципса надходили до особистої скарбниці Августа, а з провінцій, підпорядкованих сенату, — до його окремої скарбниці

■ Утворення нових провінцій

Назва провінції	Дата створення	Де розташовувалася
Єгипет	30 р. до н. е.	Північно-східна частина Африки
Галатія	25 р. до н. е.	Центральна частина Малої Азії
Мезія	Близько 15 р. до н. е.	Територія між Нижнім Дунаєм і Балканськими горами
Реція	15 р. до н. е.	Територія в Альпах, яка відповідає сучасному Тиролю, частково Баварії та Швейцарії
Норік	16—15 рр. до н. е.	Між верхньою течією річок Драва та Дунай
Далмація	1 ст. н. е.	Територія вздовж узбережжя Адріатичного моря
Паннонія	9 р. до н. е.	Західна частина території сучасної Угорщини, північна частина сучасної Хорватії та східна частина сучасної Австрії
Белгика	16 р. до н. е.	Територія між річками Сеною та Рейном
Германія	9 р. до н. е.	Територія між річками Ельбою та Рейном

■ **Фактори, які мали визначальний вплив на розвиток господарства Римської імперії в I—II ст. н. е.**

■ **Розвиток господарства в I—II ст. н. е.**

Галузь	Особливості розвитку
Сільське господарство	Набувала поширення спеціалізація окремих господарств на виробництві й розведенні конкретних культур — зернових, винограду, олії, льону, овочів, лікарських рослин тощо. У Галлії та Іспанії переважали великі рабовласницькі маєтки (латифундії), у сільському господарстві Італії, Африки та східних провінцій — децентралізовані латифундії з використанням праці орендарів — колонів. Поступово роль праці рабів знижувалася, а колони перетворювалися на основну масу працюючих у сільському господарстві. Найбільшими землевласниками були імператори. Їхні володіння в основному були зосереджені в східних та африканських провінціях. У кожній провінції імператори володіли сальтусами — величезними латифундіями, де працювали колони, й латифундіями, де працювали раби
Ремесло	Дедалі більше товарів вироблялося для продажу. Поглиблювалася спеціалізація ремесла. Це сприяло вдосконаленню виробів. Виготовлялися не лише високохудожні ювелірні вироби, а й навіть хірургічні інструменти. За рахунок провінцій Римська імперія мала величезну сировинну базу: родовища срібла, свинцю та міді в Іспанії, заліза й олова в Галлії, олова в Лузітанії і Британії, заліза в Норику, Далмації, Кілікії та Каппадокії. У ремісничих майстернях активно використовувалася праця рабів. У гірничій справі, будівництві, каменоломнях та глиняних кар'єрах праця рабів була основною. З'явилася нова галузь — складувне виробництво. Особливо активно ремесло розвивалося в провінціях. Ремісничі майстерні створювалися також власниками латифундій — керамічні, ткацькі, складувні, деревообробні тощо. Проте їхні вироби, виготовлені рабами, були, як правило, низької якості
Торгівля	Активно розвивалися торговельні зв'язки всередині імперії. Невід'ємною частиною кожного міста були торговельні лавки і численні склади для збереження товарів. Лавки займали нижні поверхні будівель і простягалися уздовж вулиць. На відміну від попередніх часів торгували не лише предметами розкошу, а й товарами повсякденного використання. Формувалася торговельна спеціалізація провінцій

Галузь	Особливості розвитку
Торгівля	<p>З Іспанії вивозилися на продаж оливкова олія, вина, метали; із Галлії — вовняні вироби, бронзові фібули, вироби зі скла та кераміки; з Єгипту — хліб, лляна тканина, граніт, папірус, вироби зі скла; із Сирії — вино, пурпурова тканина, предмети розкошу.</p> <p>Східні провінції імперії підтримували жваву торгівлю з країнами Сходу — Аравією, Індією та Китаєм. Її обсяг за рік досягав 100 млн сестерціїв. На Сході закупувалися пахощі, прянощі, шовк, коштовності. Зовнішня торгівля була прибутковішою за внутрішню. Римські купці скуповували товари в сусідніх країнах за безцінь, а продавали в імперії набагато дорожче. Існували міцні торговельні зв'язки з Ольвією, Херсонесом і племенами, котрі заселяли Північне Причорномор'я</p>

■ Правління династії Юліїв Клавдіїв (14—68 рр. н. е.)

Імператор, роки правління	Чим уславився
Тиберій (14—37 рр. н. е.)	Ліквідував народні збори, вважаючи їх непотрібними. Відновив дію закону про образу римської величі (існував в епоху громадянських війн), перетворивши його на закон про образу власної персони й членів своєї сім'ї та інструмент терору. Чимало видатних політиків і вчених за цим законом було страчено
Гай Калігула (37—41 рр. н. е.)	Запам'ятався римлянам своїм свавіллям, убивствами тисяч безвинних людей, непомерними витратами зі скарбниці на свої розваги і поведінкою, типовою для людини з ознаками психічного захворювання. Зокрема, за наполяганням Калігули, імператорського коня було «обрано» сенатором. Убитий змовниками-пре-торіанцями
Клавдій (41—54 рр. н. е.)	Мав завжди репутацію нешкідливого дивака і тому врятувався у попередні роки. Цікавився стародавньою історією і не залишив цього захоплення на посаді імператора. Припинив масові страти, увійшов в історію як завойовник Британії, Фракії та Мавританії. Започаткував створення величезного бюрократичного апарату з різними підрозділами, котрі фактично керували внутрішньою та зовнішньою політикою імперії
Нерон (54—68 рр. н. е.)	Називали «імператором-поетом». Обіцяв відновити порядки, встановлені Октавіаном Августом, але фактично виявив відсутність будь-якої зацікавленості державними справами. Двома визначальними захопленнями Нерона були нічні бійки і пиятика в Римі та всепоглинаюча жага до мистецтва. Убив власну матір, дружину і сина, відновив масові страти підозрілих у змовах проти імператора. Проти Нерона виступили воєначальники, командувачі легіонів і намісники провінцій. Після того як сенат позбавив Нерона влади, він покінчив життя самогубством

■ Правління династії Флавіїв (69—96 рр. н. е.)

Імператор, роки правління	Чим уславився
Веспасіан (69—79 рр. н. е.)	Був добрим організатором, навів порядок у державному господарстві й відновив фактично зруйновану своїм попередником систему громадських фінансів. Запровадив нові податки, установив режим економії в державних видатках. Здійснив заходи з покращення дисципліни в армії та скорочення її складу, включив до складу сенату представників областей Італії та західних провінцій. Був прихильником простих звичаїв, жорстоким до ворогів, але поблажливим до критиків

Імператор, роки правління	Чим уславився
Тіт (79—81 рр. н. е.)	Здобув народне визнання і любов своєю державною діяльністю: припиненням конфіскацій чужого майна, скасуванням закону про образу величності, щедрими роздачами хліба й завершенням розпочатого батьком будівництва Колізею. Карав донощиків і заприсягся нікого не вбивати, навіть своїх ворогів
Доміціан (81—96 рр. н. е.)	За твердженням сучасників був наділений усіма можливими пороками: лицемірством, підступністю, жорстокістю, самообожненням, заздрістю тощо. Оточив себе донощиками і відновив дію закону про образу величності. Наказав стратити багатьох сенаторів за підозрами в незадоволенні його правлінням. Убитий змовником

■ Правління династії Антонінів (97—192 рр. н. е.)

Імператор, роки правління	Чим уславився
Нерва (96—98 рр. н. е.)	Проголосив політику примирення і корисних реформ. Було збільшено постачання Риму хлібом, відремонтовано акведуки, скасовано податки на спадок, перетворено італійську пошту на державну. Біднякам безкоштовно надавалася земля. Нерва дозволив повернутися всім, кого його попередник відправив у вигнання, і повернув їм конфісковане майно. «Усиновив» і зробив своїм наступником популярного полководця Траяна
Траян (98—117 рр. н. е.)	Останній і найбільш уславлений завойовник в історії Риму. Забезпечив період розквіту імперії. За його указом кожен сенатор повинен був укласти третину своїх статків у розвиток сільського господарства Італії. Було припинено використання провінцій для потреб Риму. Імператор велику увагу приділяв розвитку провінцій, надавав їх мешканцям права римського громадянства. На завойованих землях створив дві нові провінції — Дакію та Аравію. Збудував багато нових громадських споруд у Римі й перший постійний міст через Дунай завдовжки в 1 км
Адріан (117—138 рр. н. е.)	Одним із перших імператорів відмовився від завоювань і збільшення кордонів імперії. Почав будувати на кордонах імперії захисні споруди (лімеси), щоб захиститися від нападів варварів. Покращив роботу державних установ. Мав надзвичайну пам'ять і особисто перевіряв усі прибутки і видатки скарбниці, діяльність намісників у провінціях. Заборонив власникам рабів вбивати їх без суду. Дозволив приймати в римські легіонери мешканців провінцій. Увійшов в історію також як імператор-інтелектуал: писав вірші, сприяв акторам, музикантам, ораторам, письменникам, ученим
Антонін (138—161 рр. н. е.)	Його правління було спокійним і благополучним. Майже не вів війн. За його наказом тривало спорудження лімесів на кордонах імперії у Шотландії та Германії. Заборонив переслідувати християн. Був противником будь-яких змін та нововведень. Скоротив видатки на нове будівництво і спрямовував гроші лише на відбудову споруд, зруйнованих стихійними лихами
Марк Аврелій (161—180 рр. н. е.)	Більшу частину свого життя провів у військових походах, ціною величезних зусиль намагаючись зберегти мир в імперії. Придушив повстання у Британії, виграв війну проти Парфії, відбив напади германців і сарматів на кордони імперії. Захоплювався філософією. Написав книгу «До самого себе»
Коммод (180—192 рр. н. е.)	Уклав мир з племенами германців у центрі Європи та сарматами, відмовившись від війни в придунайських регіонах. Придушив повстання у Британії, Галлії та Африці. Увесь свій час присвячував армії та гладіаторським боям, а державні справи за нього виконували префекти і фаворити. Був убитий змовниками, а сенат схвалив цей вчинок і оголосив Коммода ворогом вітчизни

■ Особливості культури Стародавнього Риму

Загальна характеристика

- Основи світу античної культури, її першопочатки були закладені стародавніми греками, а римляни продовжили їхню культуротворчу діяльність
- У найрізноманітніших галузях римської культури, у релігії, філософії, мистецтві та літературі спостерігаються «запозичення» у греків. Проте, запозичуючи культурні надбання у греків, римляни завжди керувалися тільки своєю культурною традицією
- У сфері формування і впливу римської культури перебувала значна частина відомого тоді цивілізованого світу: від берегів Північної Африки до Британських островів, від Геркулесових стовпів (сучасного Гібралтару) до центральних областей Азії
- На відміну від греків, римляни створювали культуру як похідне стосовно трьох провідних напрямів їх діяльності — військової справи, політики і релігії. Та або інша сфера культури отримувала необхідні умови для свого розвитку передусім залежно від конкретних потреб римського суспільства
- Постійними та стійкими пріоритетами в розвитку римської художньої культури були архітектура й мистецтво скульптурного портрету. Обидва ці мистецтва відповідали прихильності римлян до представницьких, видовищних форм повсякденного життя
- Для римлян був притаманний практицизм, діловий та прозаїчний підхід до життя в поєднанні з прагненням створювати грандіозні форми в мистецтві та житті. Саме тому римляни були схильні до будівельної діяльності, творення величних архітектурних споруд, що вражали своїми розмірами, оздобленням і довговічністю

■ Римська культура доби Республіки

Галузь	Основні досягнення
Філософія	Цицерон у своїх творах доступно виклав основи різних філософських систем і розробив латинську філософську термінологію. Лукрецій у поемі «Про природу речей» заперечував будь-яке втручання богів у життя людей, наводив природне пояснення походження і розвитку Всесвіту та людства. Вважав, що все у світі складається з неподільних «початків», тобто атомів, які не створюються і не знищуються. Розпадаючись в одному місці, атоми поєднуються в іншому, створюючи нові світи й нові живі істоти. Тому Всесвіт вічний і безмежний
Наука	Чимало наукових досягнень римляни запозичили у греків. Зокрема, Цельс узагальнив досягнення елліністичної медицини. Астроном Сосіген з Єгипту здійснив обчислення для реформи римського календаря, яку запровадив Цезар. Проте одночасно розвивалася і суто римська наука. Її провідний представник Марк Варрон, який склав енциклопедію наук і написав дослідження про римські релігійні та побутові старожитності, римський театр, латинську мову, сільське господарство та інші сфери життя. Вважають, що всього він написав 74 твори в 620 книгах. Історик Саллюстій — автор «Змови Катиліни», «Юргунтинської війни» та «Історії». Цезар написав «Записки про Галльську війну» та «Записки про громадянську війну»
Право	Римське право стало основою для всієї подальшої європейської теорії і практики цивільного права. «Закони XII Таблиць» — перші писані закони римлян, «джерело всього публічного і приватного права» римлян. Ці закони в школах хлопчики вчили напам'ять. Проте повноправними громадянами були лише римські жителі. Із часом старе римське право докорінно не реформувалося, а лише уточнювалося преторами, які перед вступом на посаду оголошували спеціальними диктантами, як будуть вирішувати ті або інші юридичні випадки

Галузь	Основні досягнення
Література	Першим римським поетом вважається Лівій Андронік. Грек за походженням, у 272 р. до н. е. він прибув до Риму і переклав латинською мовою «Одіссею» — перший римський літературний твір. Римський поет Невій створив поему про I Пунічну війну. Енній є автором поеми «Аннали» — літопису історії римського народу з напівлегендарних часів до подій, сучасних поету. Плавт — автор комедій («Амфітріон», «Кубушка», «Хвалькуватий воїн» та ін.), написаних жвавою, образною, народною мовою. У I ст. до н. е. Катулл започаткував римську ліричну поезію
Цирк	Циркові вистави користувалися в Римі великою популярністю з найдавніших часів. У 254 р. до н. е. вперше були влаштовані гладіаторські ігри, які із середини II ст. до н. е. стали улюбленою розвагою римлян. На циркові вистави і проведення ігор витрачалися величезні кошти. Єдили і претори, для того щоб здобути прихильність римлян, витрачали на їх організацію, крім державних, власні кошти, навіть беручи для цього позички і роблячи борги
Театр	Театральні вистави влаштовувалися під час свят — ігри на честь великої матері богів (квітень), ігри на честь Аполлона (липень), Римські, або Великі, ігри (вересень) та Плебейські ігри (листопад). Для театральних вистав споруджували тимчасову дерев'яну будівлю. Перший постійний кам'яний театр було збудовано Помпеем у Римі на Марсовому полі в 55 р. до н. е. У репертуарі римського театру були комедії, трагедії та міми — короткі сцени з повсякденного життя, які виконувалися двома акторами в масках
Архітектура та мистецтво	Рим царської і ранньореспубліканської доби був досить непривабливим містом. Його прикрашали лише храми з фарбованими глиняними скульптурами на фронтонах і карнизах, що стояли серед глинобитних і часто критих солом'яною будівель. Суттєві зміни в римській архітектурі припадають на два останні століття республіки. У містах будуються громадські будівлі нового архітектурного стилю — базиліки, з'являються побудовані за грецькими зразками портики, цирку, амфітеатри. Від початку II ст. до н. е. з'являються монументальні декоративні споруди — триумфальні арки. Величезна кількість статуй, якими прикрашалися римські площі, громадські й приватні будівлі, була привезена до Риму як воєнна здобич із завойованих міст. Самі римляни створили новий жанр скульптури — реалістичний скульптурний портрет. Набув також поширення фресковий розпис, який з II ст. до н. е. став переважно використовуватися з декоративною метою

■ Культура імператорського Риму

Галузь	Основні досягнення
Філософія	Філософ-стоїк Сенека цікавився проблемами доброчесності, морального вдосконалення, приборкання пристрастей, презирства до смерті й багатства. Головна праця — «Моральні листи до Луціллія». Вважав, що людина повинна зосереджувати всі зусилля на власному вдосконаленні, уникаючи участі в громадському і політичному житті. Найбільш ушлявленим філософом-стоїком II ст. до н. е. був імператор Марк Аврелій. Вважав, що єдине, що перебуває під владою людини, є її думки

Галузь	Основні досягнення
Наука	<p>Під владою імперії, крім Риму, розвивалися такі історичні центри наукової думки, як Александрія, Пергам, Родос, Афіни, Карфаген, Массілія. Поряд з Пергамом виник великий науково-медичний центр — Асклепійон.</p> <p>Великого розвитку набула техніка будівництва. Це спричиняло розвиток інженерної думки. Збереглася спеціальна праця з техніки будівництва Полліона, сучасника імператора Августа.</p> <p>У 20 р. н. е. була опублікована фундаментальна праця Страбона «Географія». Трактати з географії писали також Помпоній Мел і Клавдій Птолемей. У другій половині I ст. н. е. Пліній Секунд написав велику «Природничу історію», котра була першою енциклопедією з фізичної географії, ботаніки, зоології та мінералогії.</p> <p>Наприкінці I — на початку II ст. н. е. римський історик Тацит написав працю «Германія» та «Діяння Агріколи», де розповів про життя тогочасних племен Центральної Європи.</p> <p>Великого розвитку набула медицина. У Римі за правління Августа було створено школу для підготовки лікарів. Наприкінці II ст. н. е. уславився лікар Гален, що досліджував діяльність мозку та органів дихання.</p> <p>Астроном Клавдій Птолемей висунув теорію, за якою Земля була центром Всесвіту, а Сонце та інші небесні тіла оберталися навколо неї</p>
Література	<p>Видатний римський поет Вергілій створив епічну поему «Енеїда» про пригоди троянського царевича Енея в Італії.</p> <p>Головним твором поета Горация вважаються чотири книги «Од» («Пісень»).</p> <p>Великою популярністю користувалися любовні елегії Тібулла і Проперція.</p> <p>Поет Овідій Назон створив велику міфологічну поему «Метаморфози», де намагався поєднати численні епізоди з міфології та римських легенд.</p> <p>Історик Тит Лівій написав історію Риму в 142 книгах.</p> <p>Письменник Гай Петроній — автор роману «Книга сатир» («Сатирикон»).</p> <p>Марціал уславився дотепними короткими віршами-епіграмами.</p> <p>У перші десятиріччя II ст. н. е. славнозвісний Плутарх склав свої порівняльні життєписи найвідоміших греків і римлян</p>
Право	<p>У II ст. н. е. з'явилися спеціальні юридичні школи. Для них римський юрист Гай створив «Інституції» — короткий підручник приватного права і здійснення судочинства. Римські юристи (у першу чергу претори) створювали право на підставі досвіду правових норм, що існували в провінціях, а також праць впливових філософів</p>
Архітектура та мистецтво	<p>Імператорський Рим досяг надзвичайного розквіту і став дійсно столицею тогочасного світу. Римська архітектура не мала собі рівної за розмірами території, де вона набула поширення, та складністю й різноманітністю споруд. Римські будівельники винайшли міцний водостійкий цемент, що викликало справжній переворот у будівництві. Досконалим витвором інженерного мистецтва були римські дороги. Багато з них використовуються і в наші дні. Не менш складними спорудами були мости й акведуки. Збудований у першій половині I ст. н. е. акведук Клавдія починався в горах на відстані 60 км від Риму. За добу давав близько 220 тис. м³ води. Епоха імперії — час інтенсивного спорудження розкішних палаців та вілл. У мистецтві продовжується розвиток скульптурного портрету. Мистецтво набуває характеру державної діяльності, багато в чому керованої смаками імператора</p>

■ Побут римських громадян

Група населення	Особливості життя та побуту		
	Житло	Їжа	Одяг
Бідні римляни	<p>Наймалі невеликі кімнати в інсулах — п'яти- або шести-поверхових будинках, які займали цілі квартали. В інсулах не було водогонів та каналізації. Вікна не були засклені; коли було холодно, їх закривали дерев'яними віконницями з прорізами. Печей не було, кімнати опалювалися жаровнями з дерев'яним вугіллям. Приміщення освітлювалися масляними світильниками, від чого часто спалахували пожежі</p>	<p>Справжніх кухонь в інсулах не було: їжу готували також на жаровнях. Харчувалися хлібом з маслинами, буряком і цибулею, пшеничною кашею. М'ясо їли лише у святкові дні. Дуже часто їли всухом'ятку або на ходу, купуючи гарячу їжу і куваль дешевого вина у вуличних торговців</p>	<p>Чоловіки й жінки одягалися в туніки, що являли собою два шматки тканини, зшиті так, щоб залишався отвір для голови. Туніка підперезувалася ремнем. Від дощу і вітру захищав цупкий товстий плащ. На ноги взували дерев'яні черевики або легкі плетені сандалії; у теплу погоду ходили босоніж</p>
Заможні римляни	<p>Окремі будинки (домуси) були розташовані на пагорбах, де повітря було чистішим. Головна найбільша частина дому атрій — приміщення без вікон, дах якого тримався на чотирьох колонах. Під чотирикутним отвором у даху атрію розташовувався басейн, до якого потрапляла дощова вода. Це була офіційна частина дому, де господар приймав відвідувачів. Із трьох боків атрію були розташовані кімнати різного призначення. Глибока ніша в атрії — таблін — була кабінетом господаря. Родина господаря займала другу частину дома — перистиль — двір з басейном, оточений закритою колонадою (галереєю), де були спальні, комори та інші приміщення. Відкритий простір поряд перетворювали на сад і квітник.</p> <p>Будинок обігрівався за допомогою центрального опалення (гіпокаусту) — труб, якими піднімалося гаряче повітря від каміна. Підлога прикрашалася мозаїкою, а стіни — фресками. Вікна закривалися шкурами і тканинами</p>	<p>Перший сніданок за традицією складався з хліба, змоченого вином або намазаного медом. Другий сніданок, опівдні, складався з хліба, сушеного інжиру, маслин, сиру та горіхів. Обід складався з трьох частин: закуски, другої страви з м'яса та риби і десерту. Закуску запивали вином з медом або виноградним соком, а після завершення обіду пили вино, розведене водою. М'ясну страву ставили смажені лелеки, журавлі, голуби, бекаси, павичі. Готувалися також різноманітні дивовижні страви — паштети з язиків павичів і солов'їв, смажені дрозди тощо</p>	<p>Представники заможних верств також одягали туніки, але вони були білі, із широкою пурпурною смугою у сенаторів та вузькою у вершників. Зверху на неї одягали тогу. Це був шмат матерії у формі еліпса, у два-три рази більший за фігуру. Укласти складками тогу і перекинути її через ліве плече було неможливо без допомоги спеціального раба. До тоги одягалися спеціальні черевики з ремнями, які закривали ногу. Тога повинна була бути білого кольору. Крім цього, носили короткий і довгий пухнасті плащі. Жінки одягали туніку, столу (довге вбрання з багатьма складками) та пеллу — довгу широку шаль</p>

Виховання і навчання дітей у Стародавньому Римі

Рівень освіти	Особливості
Дошкільне виховання	До семи років хлопчики й дівчатка виховувалися разом, удома. До хлопчиків часто приставляли раба-педагога. Це, як правило, був грек. Він постійно супроводжував дитину, навчав її добрих манер і грецької мови. Батько мав повну владу над своїми дітьми: міг продати або вбити їх без будь-якого покарання
Початкова освіта	Розпочиналася лише для хлопчиків із семи років. У людусі (початковій школі) навчалися п'ять років. Була доступною для дітей бідних римлян. Учитель початкової школи — літератор (від латин. «літера») був низького походження, як правило, вільновідпущеником-греком, мало заробляв і ніколи не користувався повагою в Римі. У початковій школі вчилися читати, писати і займалися арифметикою. Дисципліна в школі була суворою, із використанням фізичних покарань. Діти із заможних сімей дуже часто початкову освіту отримували вдома
Середня освіта	Отримували у граматиці — середній школі. Головним завданням вчителя-граматика було впродовж двох років навчити хлопчиків правильно говорити й писати, ґрунтовно познайомити з літературою та історією. Від учителя-граматика вимагалася всебічна освіченість, і його суспільне становище було вищим, ніж у літератора. Навчання було платним
Вища освіта	У 14 років хлопчики вступали до риторської школи. Навчання охоплювало теорію ораторського мистецтва й практичні вправи у складанні промов. Після завершення риторської школи можна було виступати захисником або звинувачувачем у суді. Для навчання у ній потрібно було мати багато грошей для оплати навчання й досконало володіти грецькою мовою. У школі граматика й ритора навчалися сини сенаторів і вершників
Післяшкільна освіта	По завершенні риторської школи в 16 років юнак одягав тогу дорослого і батько доручав його піклуванню якогось політичного діяча. Тепер він як глядач супроводжував наставника в сенаті, був присутнім на обговоренні державних справ, слухав виступи найпопулярніших ораторів свого часу. Після цього він повинен був піти на військову службу. Відслуживши два роки, юнак міг залишитися в армії або повернутися до Риму і розпочати політичну кар'єру

ВИНИКНЕННЯ ХРИСТІАНСТВА

У другій половині I тис. до н. е. у Східному Середземномор'ї відбувалися зміни у світогляді великих

мас населення, які створили підґрунтя для появи і поширення нової світової релігії — **християнства**.

Передумови появи й поширення християнства на території Римської імперії

Римські завоювання спричинили зневіру підкорених народів у своїх давніх богах і прагнення віри в нового бога, який міг би захистити не місто чи громаду, а конкретну людину

Відсутність у більшості населення Римської імперії можливостей впливати на хід політичних подій

Поступова втрата самими римлянами віри у своїх богів і зростання зацікавленості до східних релігійних учень

Поширення серед простого люду почуття беззахисності перед діями влади, зневіра у власні сили

Пропагування античними мислителями ідеалів милосердя, справедливості, любові до ближнього, пошуку справжнього сенсу людського життя

■ Причини підтримки населенням християнства

Основні причини

- Відкидало будь-які плеємні або станові обмеження
- У своєму першопочатковому вигляді вкрай спростило всі релігійні обряди, відмовилося від кривавих жертв
- Обіцяло віруючим безсмертя — вічне життя душі й, одночасно, вищу справедливість — також вічне покарання для злих і несправедливих людей

■ Перші християнські громади

Особливості організації

- Релігійне об'єднання християн спочатку мало назву «еклесія», що з грецької мови перекладається як «збори». Збиралися перші християни в будь-якому приміщенні, але оскільки збори для християн були таємством, їх не можна було проводити на очах у язичників. Часто громада збиралася вночі. У Римі еклесії відбувалися в підземних галереях — катакомбах. Тут також християни ховали своїх померлих, сподіваючись на їхнє швидке воскресіння
- Християнські громади, як правило, були бідні. Проте кожен член громади робив обов'язкові внески для надання допомоги своїм товаришам і організації спільних трапез
- Християни називали один одного «братами» і «сестрами». Із II ст. н. е. у християнських громадах з'являються перші посадові особи. Крім апостолів, які мандрували від громади до громади, і євангелістів, що робили записи повчань, з'являються «пресвітери» — виборні старости, котрі розпоряджались спільними коштами і наданням допомоги. Спільні трапези в громадах організували диякони та дияконеси
- Для нагляду за діяльністю декількох громад дещо пізніше з'явилися наглядачі, яких називали «єпископами». Із часом єпископи, крім організаційних питань, стали займатися вирішенням суперечок з проблем тлумачення віровчення у громадах

Тема 3. Пізня Римська імперія

РИМСЬКА ІМПЕРІЯ В II—III СТ. Н. Е.

Разом з Коммодом завершилося не лише правління династії Антонінів, а й період відносної стабільності й добробуту, який багато римлян

вважали «золотим віком». Римська імперія наближалася до краю прірви, але ще знаходила сили, щоб утримуватися від падіння.

■ Кризові явища в Римській імперії в II—III ст. н. е.

Основні прояви кризи

- Праця рабів, яка була основою господарства Римської імперії, ставала більш збитковою і спричиняла загальну кризу всього рабовласницького господарства
- Визнання самими рабовласниками неефективності примусової праці рабів стала поява «рабів з хатинами», яких господарі наділяли невеликими ділянками землі й дозволяли створювати сім'ї і споруджувати будинки
- Заміна рабів на орендарів-колонів, праця яких була продуктивнішою, оскільки вони віддавали власнику землі лише третину зібраного врожаю
- Послаблення влади імператорів і перетворення армії на вирішальну силу в державі
- Початок розпаду Римської імперії: відокремлення від неї Єгипту, Галлії та інших провінцій
- Посилення тиску варварів на кордони Римської імперії

■ Правління династії Северів (193—235 рр. н. е.)

Імператор, роки правління	Чим уславився?
Септімій Север (193—211 рр. н. е.)	Вважається одним із найвидатніших римських імператорів. Позбавив сенат права видавати закони й обирати магістратів, котрі відтепер стали посадовцями, яких призначав імператор. Обговорення важливих справ було перенесено із сенату до державної ради. В армію стали набирати людей з новоприєднаних провінцій, що прискорило її варваризацію. Захоплювався філософією
Каракалла (211—217 рр. н. е.)	Вважався «жахом імперії», відрізнявся безсенсовною жорстокістю. Убив свого співправителя, брата Гету. У 212 р. видав закон, за яким усі вільні жителі імперії набували прав римських громадян. Унаслідок цього вони повинні були сплачувати податки, котрі раніше платили лише римські громадяни. Був убитий змовником мавританцем Макрином
Макрін (217—218 рр. н. е.)	Малоосвічена людина. За півтора роки перебування при владі жодного разу не відвідав Рим, проте отримав від сенату титул Щасливого і Благочестивого. «Уславився» вигадуванням нових і нових страт для своїх недисциплінованих воїнів. Був убитий прихильниками Геліогабала
Геліогабал (218—222 рр. н. е.)	Фінікієць за походженням. Проголошений імператором фінікійськими легіонами. Сенат затвердив цей вибір. Оголошено, що був сином Каракалли. Ставився з презирством до римських законів, прагнув затвердити звичай фінікійців та іудеїв. Надзвичайно жорстокий. Державними справами фактично не займався, надаючи перевагу пияцтву й кривавим іграм. Був убитий легіонерами-преторіанцями, прихильниками його двоюрідного брата Александра Севера
Александр Север (222—235 рр. н. е.)	Отримав престол у 14-річному віці, одразу був визнаний сенатом і проголошений «батьком вітчизни». За його правління було припинено будь-які страти без вироку суду. Виявив видатні військові здібності, захищаючи територію імперії від нападів германців на Заході й воюючи з бунтівниками-персами на Сході. Був убитий воїнами-змовниками, які проголосили новим імператором свого воєначальника Максиміана

■ Епоха солдатських і сенатських імператорів (235—284 рр. н. е.)

Роки правління	Ім'я імператора	Хто проголосив його імператором
235—238 рр. н. е.	Максимін Фракієць	Римські легіони, які воювали проти германців
238 р. н. е.	Гордіан I	Сенат; для боротьби з позбавленням влади Максиміном
	Гордіан II	Сенат, разом зі своїм батьком Гордіаном I
	Бальбін	Сенат, після загибелі Гордіана I і його сина
	Максім I	Сенат, разом з Бальбіном; для боротьби з позбавленням влади Максиміном Фракійцем
238—244 рр. н. е.	Гордіан III	Римські преторіанці, після вбивства Бальбіна й Максима I
244—249 рр. н. е.	Філіпп Араб	Римські преторіанці
249—251 рр. н. е.	Децій	Римські легіони, розташовані в Мезії
251—252 рр. н. е.	Гостіліан	Сенат, після загибелі у війні з готами Деція
251—253 рр. н. е.	Галл	Сенат, як співправитель з Гостіліаном
252—253 рр. н. е.	Волуціан	Сенат, після смерті Гостіліана, як співправитель
253 р. н. е.	Еміліан	Захопив владу, спираючись на римські легіони

Роки правління	Ім'я імператора	Хто проголосив його імператором
253—259 рр. н. е.	Валеріан	Римські легіони, розташовані в Реції та Норіку
253—268 рр. н. е.	Галлієн	Сенат, як співправителя його батька Валеріана
268—270 рр. н. е.	Клавдій II	Римські легіони і сенат визнали передачу йому імператорської влади вмираючим Галлієном
270—275 рр. н. е.	Авреліан	Усі легіони Римської імперії
275—276 рр. н. е.	Тацит	Сенат, замість вбитого змовниками Авреліана
276 р. н. е.	Флоріан	Сам проголосив себе імператором після смерті брата Тацита
276—282 рр. н. е.	Проб	Усі східні римські легіони
282—283 рр. н. е.	Кар	Римські легіони на Сході
282—285 рр. н. е.	Карін	Імператор Кар, як свого співправителя
282—284 рр. н. е.	Нумеріан	Імператор Кар, як свого співправителя

Пізня Римська імперія IV—V ст. н. е.

У 284 р. н. е. римські легіонери проголосили новим імператором іллірійця **Діоклетіана**, сина вільновідпущеника з Далмації, який

покарав вбивць імператора Нумеріана. З його правлінням пов'язаний початок нової епохи в історії Римської імперії.

■ Реформи Діоклетіана (284—305 рр. н. е.)

Реформа	Основні заходи
Політична	У 286 р. н. е. імперію було поділено між двома співправителями: Діоклетіан керував східними провінціями імперії, його резиденцією було місто Нікомедія, а його співправитель Максиміан — західними провінціями з резиденції у Медіолані. У 293 р. н. е. систему подвійного співправління було перетворено на тетрархію (у перекладі «влада чотирьох»), в основі якої було висування людей на вищі посади за їх заслуг. Відтепер Римською імперією правили два августини — Діоклетіан і Максиміан та два їхні помічники-співправителі — Гай Галерій і Констанцій Хлор. Сам Діоклетіан став носієм титулу «домінус» (пан), а створену ним систему називали домінатом
Адміністративна	Давні провінції було поділено на дрібніші частини, й відтепер у Римській імперії стало близько ста нових провінцій. Десять-дванадцять провінцій об'єднувалися у великі територіальні округи — діоцези. Усього було тринадцять діоцезів, очолюваних намісниками, підпорядкованими тетрархам. Такий поділ остаточно відокремив воєнну владу від цивільної, полегшив оборону і контроль за провінціями, послабив владу провінційних намісників
Військова	Діоклетіан поділив римську армію на дві частини: — регулярні пересувні війська, які перебували при кожному з чотирьох тетрархів і склалися частково з піхотинців, а в основному з міцної кавалерії; — прикордонні й берегові війська, що формувалися за рахунок щорічного призову римських громадян. У цих формуваннях служили також багато варварів. Від цього часу кількість варварів у складі римської армії стала постійно зростати

Реформа	Основні заходи
Військова	Намісників провінцій було позбавлено військової влади. Військову службу на добровільних засадах було ліквідовано. Загальна кількість армії досягла 1 млн осіб. Керували легіонами лише професійні військові. Начальники всіх військових підрозділів підпорядковувалися безпосередньо августам і цезарям
Грошова	Було вилучено з обігу знецінені й фальшиві монети. Із 294 р. розпочалося карбування нових золотих, а через деякий час і срібних монет. Проте реформа провалилася. Нові монети швидко зникли з обігу (населення ховало їх «на чорний день»), і Діоклетіан був змушений відновити карбування звичайних розмірних монет з нижчою вартістю
Цінова	У 301 р. Діоклетіан, прагнучи зупинити зростання цін, видав закон про максимальні ціни, згідно з якими встановлювалися фіксовані межові ціни на продукти харчування, послуги, предмети першої необхідності. За перевищування цін або приховування товарів запроваджувалася смертна кара. Встановлювалася також єдина по всій імперії заробітчна плата для робітників, ремісників і державних службовців. Проте зупинити зростання цін закон не зміг
Податкова	У 289—290 рр. для визначення кількості платників податків було проведено загальний перепис населення імперії. Після цього було запроваджено єдиний подушний податок для усіх мешканців імперії. Від сплати податків звільнялися лише мешканці Риму. Щорічна сума податків встановлювалася на п'ять років і лише після цього переглядалася
Релігійна	Спробував запровадити єдиний для всієї імперії культ особи імператора. Своім покровителем Діоклетіан обрав Зевса, а Максиміан — Геркулеса. Імператори вшановувалися як боги, перед їхніми статуями здійснювалися богослужіння, а звертали до них зі словами «пан і бог». Проти цього виступали християни. Було видано чотири укази проти християн, які забороняли їх збори, зобов'язували руйнувати їхні церкви й спалювати священні книги. Під загрозою смертної кари вони повинні були зректися своєї віри

■ Реформи Константина (306—337 рр. н. е.)

Реформа	Основні заходи
Політична	Скасував тетрархію і відновив одноосібне правління імператора. При імператорі було створено вищу дорадчу раду — консисторію, членів якої призначав імператор. Поділ імперії на чотири частини, для зручності керівництва, зберігався, але тепер вони називалися префектурами й керувалися префектами преторія, яких призначав імператор. Проте посада префекта преторія була виключно цивільною, військової влади їх було позбавлено
Адміністративна	Чотири префектури — Східна, Іллірик, Італія та Галлія — поділялися на 14 діоцезів (епархій) і 114 провінцій. Резиденцією Константина стало спочатку м. Трір у Германії, а з 326 р. н. е. столицею імперії став Візантій, який було перейменовано у Константинополь — місто Константина. У 330 р. н. е. після завершення будівництва Константинополя він отримав привілеї, які зрівняли його у правах з Римом. Було завершено складання адміністративної системи домінанту, в основі якої було підпорядкування нижчих посадовців вищим. Очолювала управлінську піраміду імперії священна особа домінуса. Зберігався поділ на діоцези і провінції. Останні поділялися на декілька невеликих округів. Завершилося складання адміністративної системи домінанту, в основі якої було вертикальне підпорядкування нижчих посадовців вищим

Реформа	Основні заходи
Військова	Завершено розпочату Діоклетіаном військову реформу. Регулярні пересувні війська, що були воєнною опорою доміанату, були поділені на дві частини. З їхнього складу було виділено палацові війська — привілейовані військові частини, розташовані в Римі та інших містах імперії. Вони заступили реформовані загопи преторіанців. Професія воїнів стала спадковою. Армія більше, ніж раніше, стала поповнюватися варварами, які отримували за службу римське громадянство, а за заслуги — переходити в палацові війська й отримувати високі посади
Грошова	За новою грошовою реформою було запроваджено золоту монету, солід, яка дорівнювала 24 розмінним срібним монетам. Реформа була успішною й сприяла стабілізації грошового обігу
Податкова	Для впорядкування системи стягування податків мешканці міст прикріплювалися до місць свого проживання, а колони — до їхніх земельних ділянок
Релігійна	Християнське духовенство було звільнено від усіх особистих повинностей на користь держави. Християнська церква здобула право отримувати майно як спадок і подарунок. За Медіоланським едиктом християнство було визнано рівним у правах з іншими релігіями в Римській імперії, а тим християнам, які постраждали від переслідувань, поверталось конфісковане майно

ХРИСТІАНСЬКА ЦЕРКВА

■ Політика Константина I Великого щодо християнства

Характерні риси	
<ul style="list-style-type: none"> • На початку правління намагався дотримуватися принципу рівноправ'я релігій • Поступово визнав за доцільне забезпечити християнській церкві привілейоване становище в державі й перетворити її на інструмент державної влади • Християнство, за задумом імператора, повинно було стати офіційною ідеологією Римської імперії, здатною об'єднати суспільство і перешкодити розпаду держави 	<ul style="list-style-type: none"> • Сам Константин, залишаючись язичником, вважав для себе можливим втручання у справи організації християнської церкви та суперечки з питань віровчення, стверджуючи, що має особливий зв'язок з християнським богом • Скликав церковні збори, головував на них і визначав їхні рішення

■ Основні законодавчі заходи Константина I Великого щодо християнства

Дата	Законодавчий захід
313 р. н. е.	Медіоланський едикт про визнання християнства рівним у правах з іншими релігіями в Римській імперії
313 р. н. е.	Постанова про звільнення служителів християнської церкви від усіх особистих повинностей на користь держави
315 р. н. е.	Постанова про звільнення християнської церкви від сплати всіх податків
316 (321) р. н. е.	Визнані законними процедури звільнення рабів у християнських церквах, як це раніше здійснювалося у язичницьких храмах
320 р. н. е.	Едиктом закріплено право християнських церков приймати заповіти
321 р. н. е.	Едиктом закріплено право робити будь-які внески до християнських церков

Дата	Законодавчий захід
322 р. н. е.	Заборонено примусово залучати християн до участі в язичницьких святкуваннях
323 р. н. е.	Поширення дії всіх прийнятих раніше едиктів та постанов стосовно прав, наданих християнській церкві, на всю Римську імперію

■ Виникнення течій у християнстві

Назва течії	Дата виникнення	Засновник	Основна ідея	Ставлення християнської церкви до цих течій
Донатизм	311 р. н. е.	Єпископ Донат із Карфагена	Вважали, що святість справжньої церкви залежить від досконалості її служителів (досконалістю визнавала-ся перш за все готовність до мучеництва за віру)	Засуджені як єреси (відступ від основних принципів християнства) Вселенськими соборами 325 та 381 рр.
Аріанство	318 р. н. е.	Пресвітер Арій із Александрії	Відкидали одну з головних ідей християнської церкви про єдину сутність Бога Отця і Бога Сина (Христа). Вважали, що Христос, як творіння Бога Отця, — істота, яка є нижчою за нього	

■ Перші Вселенські собори

Вселенські собори — з'їзди вищого духовенства християнської церкви.

Назва	Дата і місце проведення	Основні рішення
I Вселенський собор	325 р. н. е., м. Нікея	<ul style="list-style-type: none"> Сформульовано в цілому «Канон» (або як його ще називали «Символ віри») — стислий виклад основних положень християнства, дотримання яких було обов'язковим для кожного віруючого Засуджено аріанство як єресь
II Вселенський собор	381 р. н. е., м. Константинополь	<ul style="list-style-type: none"> Завершення формування і затвердження християнського «Символу віри» Засудження всіх існуючих на цей час єресей у християнській церкві

«ВАРВАРИ» І РИМ. Падіння Західної Римської імперії

■ Останнє століття Римської імперії (375—476 рр. н. е.)

Дата	Подія
375 р. н. е.	Вторгнення зі Сходу до Європи кочових племен гуннів
376 р. н. е.	За дозволом імператора Валента вестготи, рятуючись від гуннів, розселяються на території Фракії як федерати — союзники римлян, що несли військову службу на кордонах

Дата	Подія
378 р. н. е.	Повстання вестготів. Битва під Адріаноподем. Перемога вестготів над римською армією
395 р. н. е.	Розподіл Римської імперії на Західну та Східну
410 р. н. е.	Перше падіння Риму. Захоплення й пограбування Риму вестготами Аларіха
418 р. н. е.	Утворення першої варварської держави на території Західної Римської імперії — Вестготського королівства в Толозі (сучасне місто Тулуза)
429 р. н. е.	Утворення Вандальського королівства в Північній Африці
451 р. н. е.	Битва на Каталаунських полях. Розгром римлянами гуннів
455 р. н. е.	Друге падіння Риму. Захоплення і пограбування міста вандалами, очолюваними Гейзеріхом
457 р. н. е.	Утворення Бургундського королівства зі столицею в Леоні
475 р. н. е.	Проголошення Ромула Августула римським імператором
476 р. н. е.	Позбавлення влади Ромула Августула остготським вождем Одоакром. Падіння Західної Римської імперії

■ Особливості цивілізації Стародавнього Риму

Загальна характеристика

- Виникненню давньоримської цивілізації сприяли не лише природні умови Апеннінського півострова, а також оточення греків, карфагенян, етрусків, які перебували на вищому рівні культурного розвитку. Спілкування з ними дало можливість римлянам прискорити темпи цивілізаційного розвитку — через запозичення «чужих» досягнень
- Рим був аристократичною республікою, тобто такою, де велика влада належала аристократичному сенату. Проте влада сенату, як і влада консулів, не була безмежною. Римляни створили державну систему, за якої різні державні органи могли контролювати один одного, що перешкоджало встановленню самовладдя
- Унаслідок майже безперервних війн, що супроводжувалися захопленням багатьох земель, Рим поступово перетворився на величезну державу з численними провінціями. Це обумовило кризу традиційної системи управління і норм суспільного життя. Виходом із неї стало встановлення одноосібної імператорської влади
- Зовні Римська імперія тривалий час залишалася могутньою, розвиток цивілізації не зупинявся. Проте з'явилися ознаки майбутнього занепаду: давньоримські громадські чесноти поступилися місцем плазуванню перед імператорами, прагнення подвигів заради вітчизни переродилося в кар'єризм, натовп вимагав «хліба й видовищ», а традиційна цнотливість висміювалася
- Римська цивілізація в умовах соціально-економічної та духовної кризи не змогла витримати удару, якого їй завдали варвари під час Великого переселення народів, і припинила своє існування
- Загибель римської цивілізації не була остаточною: Західна Європа і Візантія в середні віки запозичили і розвинули чимало традицій своєї попередниці

**ИСТОРИЯ
СЕРЕДНИХ ВЕКОВ**

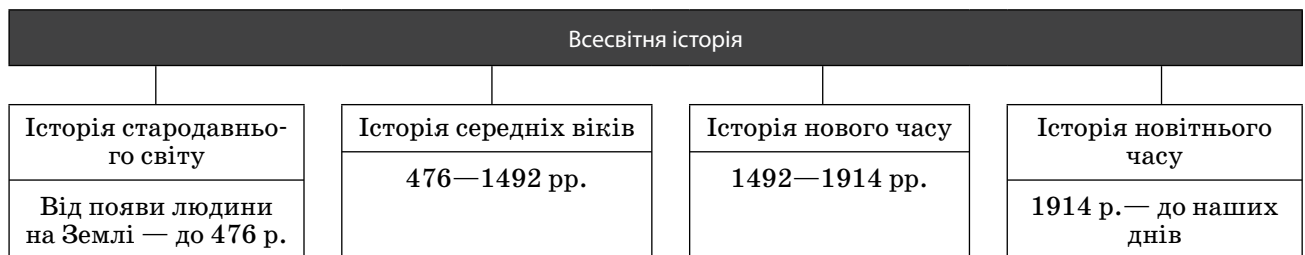
7

Вступ до курсу

■ Місце Середньовіччя в історії людства

Першими термін «середні віки» стали використовувати в XV—XVI ст. італійські мислителі. Цією назвою вони характеризували великий історичний період між двома «просвіченими» епохами — Античністю та Відродженням. Добу V—XV ст. вони вважали часом дикунства і варварства, коли було втра-

чено й забуто досягнення античної культури. Із часом термін «середні віки» набув поширення й закріпився за періодом європейської історії від середини V до кінця XV ст., хоча й набув дещо іншого значення. В історії людства не буває марно втраченого часу. Цей період також має як свої втрати, так і здобутки.

■ Періодизація доби Середньовіччя в історії Європи

Період	Характерні риси
Раннє Середньовіччя (кінець V—X ст.)	Зародження та становлення західноєвропейської християнської середньовічної цивілізації
Розвинене Середньовіччя (XI — перша половина XIV ст.)	Розквіт західноєвропейської християнської середньовічної цивілізації
Пізнє Середньовіччя (друга половина XIV — кінець XV ст.)	За вдалим висловом нідерландського історика XX ст. Йогана Гейзінга, це «осінь Середньовіччя», або епоха пишного і прекрасного відцвітання середньовічної культури, що завершує історію середніх віків

■ Основні історичні джерела історії середніх віків

Історичні джерела — усе створене в процесі діяльності людини, що дозволяє вивчати минуле людського

суспільства й відобразити його історичний розвиток.

Історичні джерела

Речові	Писемні	Етнографічні
Будівлі, пам'ятки архітектури, знаряддя праці та побуту, зброя, прикраси тощо	Документи, законодавчі акти, свідчення безпосередніх учасників подій, релігійні тексти тощо	Давні звичаї, житло, одяг, традиції харчування, різноманітні технології, фольклор тощо

Тема 1. Народження середньовічної Європи

Початок Великого переселення народів

■ Світ варварів і світ цивілізації: основні відмінності

Варвари — поширена в стародавніх греків і римлян спільна назва всіх чужоземців, які розмовляли незрозумілою мовою. На початку

нашої ери вона почала найчастіше використовуватися римлянами стосовно германців, які чинили напади на територію імперії.

Світ варварів	Світ цивілізації
Землеробство було мало розвинуте або взагалі відсутнє, важливе значення відігравало мисливство і скотарство. Власної писемності й міст не мали	Високо розвинуте землеробство, садівництво, виноградарство. Добре розвинуте будівництво — споруджували палаци, храми, громадські будівлі, засновували великі міста. Мали писемність, розвинуті різні види мистецтв
Багатство великої ролі не відігравало. Усі були однаково бідні, вільні й рівні в правах. Деякі невеликі переваги мали лише жерці, старійшини та вожді	Глибоке суспільне розшарування на багатіїв, заможних, загалом забезпечених, бідних людей і рабів
Держав не існувало. Писемних законів не було, існувало звичаєве право	Існували держави, писемні закони, апарат державних урядовців, податки й армія
Ставилися з презирством до життя й побуту цивілізованих народів, їхньої розбещеності, прагнення розкошу, покірності владі	Ставилися з презирством до варварів, вважаючи їх дикунами, боялися їхньої войовничості й жорстоких звичаїв

■ Життя германських племен

Стародавні германці — група племен індоєвропейської мовної сім'ї, які на початок I ст. н. е. заселяли території між Північним і Балтійським морями, Рейном, Дунаєм і Віслою та в Південній Скандинавії. Назву «германці» римляни

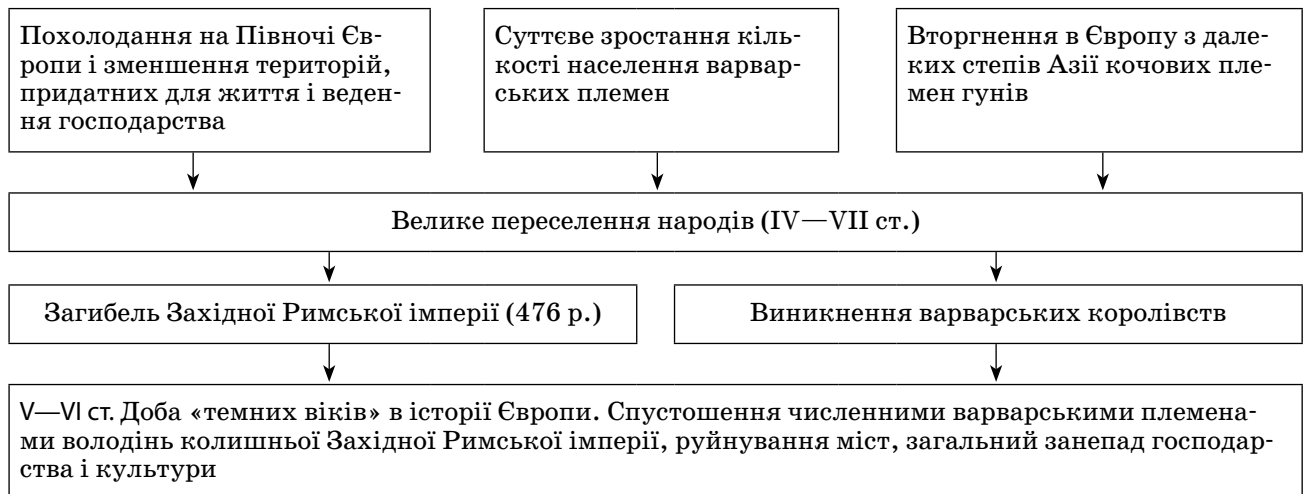
запозичили у галлів, які так називали своїх східних сусідів. У період Великого переселення народів на території Західної Римської імперії германці заснували свої держави — варварські королівства.

- Не будували міста. Жили в невеликих селищах чи на хуторах, будуючи дерев'яні «довгі будинки» для великих родин і господарства
- Розводили худобу, вирощували жито, ячмінь, пшеницю, овес. Займалися полюванням. Із болотної руди виплавляли залізо, необхідне для виготовлення знарядь праці та зброї. Ремісники володіли секретами виготовлення ювелірних прикрас із золота, срібла, коштовного каміння та емалей
- Жили великими сім'ями, які складалися з декількох десятків родичів. Дорослі діти жили з батьками, визнаючи їхню владу
- Декілька споріднених сімей об'єднувалися в роди. Із родів склалися племена. У III—IV ст. виникають союзи племен, до яких входили десятки або навіть сотні племен
- Усі дорослі чоловіки — вільні й рівні у правах. Рабів було дуже мало, і їхнє становище було набагато кращим, ніж у римлян
- Найважливіші питання життя племені вирішувалися на загальних народних зборах. Фактично головували на народних зборах старійшини, які готували рішення, що пропонувалося схвалити, і переконували в цьому громаду
- Для здійснення військових походів плем'я обирало вождя. Із часом посада вождя стала спадковою. Вождь мав свою дружину
- Германці були язичниками, обожнювали сили природи. Храмів не будували. Поклонялися священним гаєм, озерам, деревам тощо. Своїм богам складали жертви, інколи навіть людські

■ Велике переселення народів

Велике переселення народів — умовна назва сукупності переселень племен та племінних союзів у IV—VII ст. до Римської імперії та в її межах. Безпосереднім поштовхом до початку Великого переселення народів вважається просування на захід тюркомовних племен гунів, які в 370 р. рушили з Приуралля, перейшли через Волгу і потім разом з підкореними племенами завдали удару готам, які заселяли Північне

Причорномор'я. Упродовж V ст. на всій території Західної Римської імперії розселилися германські племена. Наприкінці VI ст. в Північній та Центральній Італії затвердилися західногерманські племена лангобардів, а в VII ст. майже весь Балканський півострів заселили слов'яни. Чимало слов'ян оселилося також на території Малої Азії та Східної Римської (Візантійської) імперії.

■ Битва на Каталаунських полях

Загальна характеристика	
Дата битви	15 червня 451 р.
Місце битви	Каталаунські поля (рівнина), розташовані між сучасними містами Труа і Шалон-на-Марні (стародавнє місто Дурокаталаун) у Шампані
Сили сторін	<p>Величезна 300-тисячна орда гунів та їхніх союзників (остготів, гепідів, скірів, ругіїв, франків, тюрингів, баварів та ін.), очолювана Аттілою</p> <p>Армія римлян та їхніх союзників (аланів, франків, бургундів, остготів) за чисельністю не досягала половини війська противника. Очолював римський полководець Флавій Аецій</p>
Результат битви	Завершилася перемогою римлян
Втрати сторін	Вважається однією з найкровопролитніших битв в історії війн. З обох сторін у ній загинуло (за різними джерелами) від 165 до 300 тис. осіб
Історичне значення	Мала важливе значення для європейської історії. Перемога Аттіли могла спричинити повну загибель залишків римської цивілізації, падіння християнства в Західній Європі й, можливо, встановлення панування на континенті азіатських народів

■ Народження середньовічної Європи

■ Організація християнської церкви на Заході та Сході

ВИНИКНЕННЯ ВАРВАРСЬКИХ КОРОЛІВСТВ

Варварські королівства — державні утворення, які від початку V ст. стали створювати племінні со-

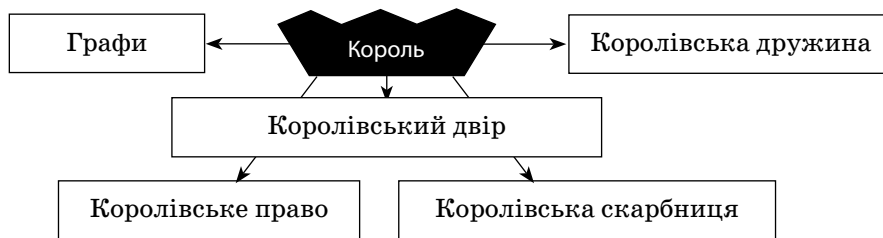
юзи германців, оселяючись на території Західної Римської імперії.

Назва королівства	Період існування	Територія (на час виникнення)
Тулузьке (Вестготське) королівство	418—511 рр.	Південна Галлія
Вандальське королівство	429—545 рр.	Північна Африка
Бургундське королівство	457—534 рр.	Басейн річки Рони
Королівство Одоакра	476—493 рр.	Апеннінський півострів
Франкське королівство	486—843 рр.	Північна Галлія
Остготське королівство	493—554 рр.	Апеннінський півострів
Англосаксонські королівства	449—1066 рр.	Острів Британія

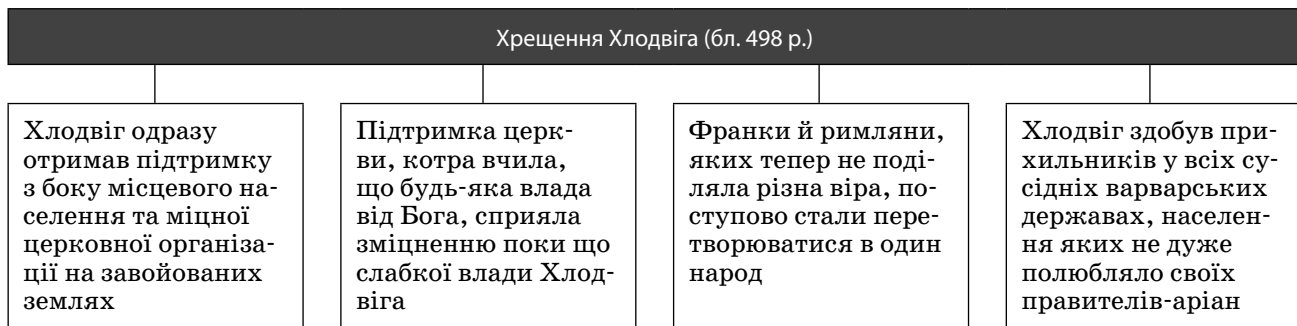
■ Виникнення Франкського королівства

■ Управління Франкським королівством за часів Хлодвіга (486—511 рр.)

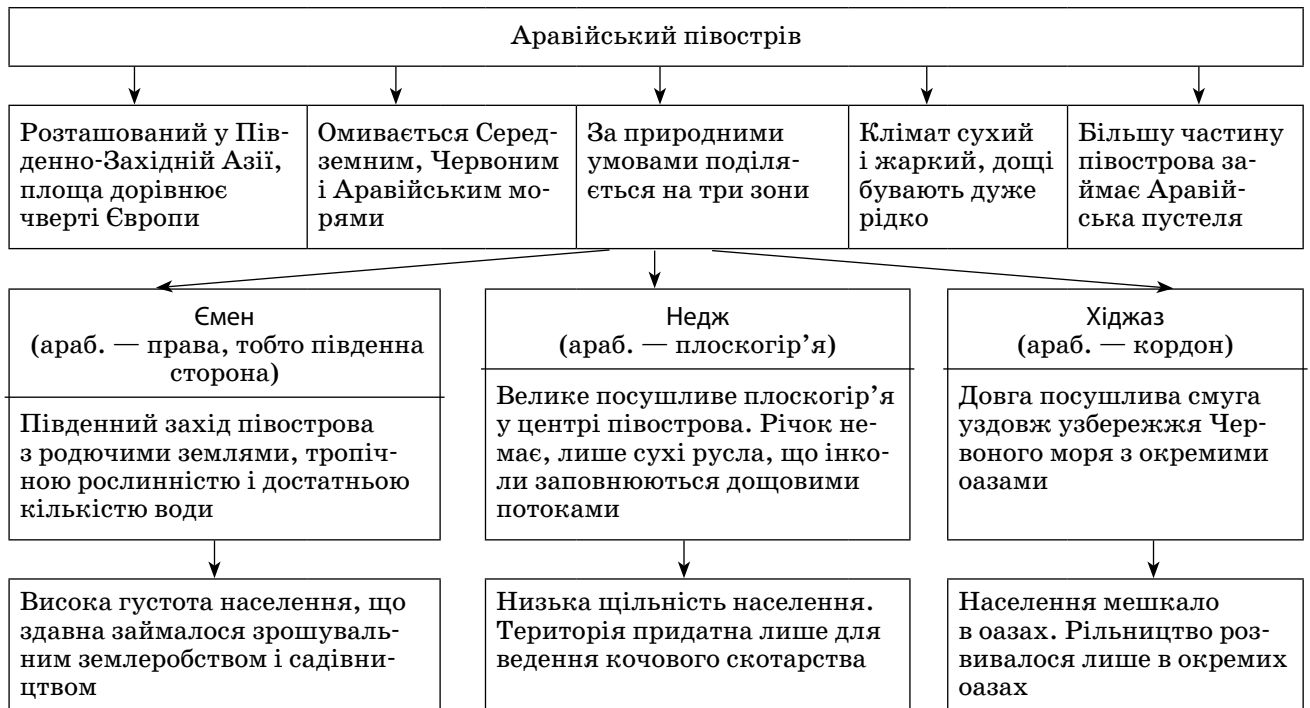

■ Наслідки прийняття християнства Хлодвіга

Тема 2. Виникнення ісламу та Аравійський халіфат

■ Природні умови й заняття населення домусульманської Аравії

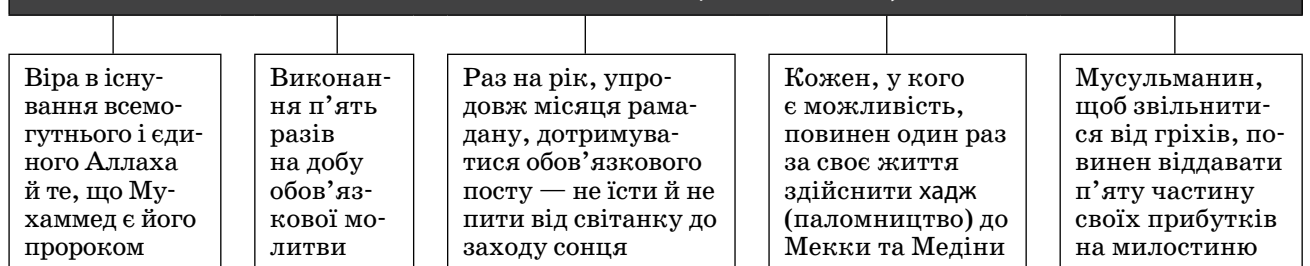

■ Іслам

Іслам (від араб. — «покірність», «вручення себе Богу») — одна зі світових релігій (разом з християнством і буддизмом), яка виникла в Західній Аравії в VII ст. Її засновником був Мухаммед. Послідовників ісламу називають мусульманами. Іслам складався під значним впливом іудаїзму та християнства. У результаті арабських завоювань

іслам поширився на Близькому та Середньому Сході, а пізніше також у країнах Далекого Сходу, Південно-Східної Азії та Африки. Головним в ісламі є поклоніння єдиному і всемогутньому Богу — Аллаху, — який створив небо, землю і людину, та визнання Мухаммеда пророком — посланцем Аллаха.

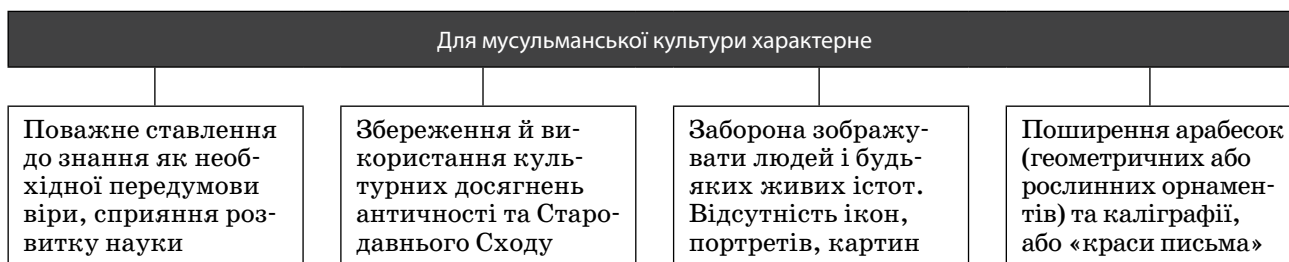
П'ять основних обов'язків прихильників ісламу

■ Іслам та араби

■ Особливості мусульманської культури

■ Досягнення арабської науки IX—XI ст.

Галузь	Досягнення
Математика	<ul style="list-style-type: none"> Запозичили в індійців цифри, що згодом поширились у Європі Аль-Хаварізмі вважається засновником алгебри. Він є автором книги «Аль-Джебр» («Рахунок»), від назви якої походять слова «алгебра» та «алгоритм» Заклали основи аналітичної геометрії та тригонометрії
Фізика	<ul style="list-style-type: none"> Книга «Скарби оптики» Альхазена, де було сформульовано основні закони оптики Розробили принципи збільшуючого скла Відкрили і пояснили явище інерції

Галузь	Досягнення
Астрономія	<ul style="list-style-type: none"> У Багдаді, Дамаску та Самарканді існували великі обсерваторії Завдяки складним підрахункам і точним інструментам араби визначили окружність Землі, описали розташування зірок на небі
Хімія	<ul style="list-style-type: none"> Навчилися виготовляти спирт, сірчану кислоту Передали з Китаю до Європи секрет виготовлення пороху Джабер і Разі були засновниками всієї середньовічної алхімії (слово арабського походження). Алхіміки шукали секрет філософського каменя, що перетворює всі метали на золото Терміни «алкоголь», «поташ», «селітра», «сода» — арабського походження
Медицина	<ul style="list-style-type: none"> Першими стали робити вівісекцію — розтини живих тварин з метою дослідження функцій і причин захворювань Середньоазійський учений Ібн Сіна, відомий у Європі як Авіценна, написав трактат «Канон медичної науки», де узагальнив досвід античних, індійських і середньоазійських лікарів. До кінця XVII ст. у Європі та світі ця праця була незамінною для всіх лікарів Створили перші аптеки і лікарні, знали засоби знеболювання, уміли видаляти апендицит, винайшли сиропи та еліксири для лікування хвороб
Географія і мореплавання	<ul style="list-style-type: none"> Відомий арабам світ простягався від Атлантичного до Тихого океану і від Екваторіальної Африки до Київської Русі Арабські карти були на той час найточнішими; децю пізніше з'явився глобус Для морських експедицій створили дуже зручне й надійне судно — дау, використовували запозичений у китайців компас Терміни «адмірал», «капітан», «баржа», «муссон» — арабського походження

Тема 3. Дві імперії: Візантійська та Франкська

ВІЗАНТІЯ В IV—XI СТ.

Візантійська імперія — умовна назва середньовічної держави, основним ядром якої були землі Балканського півострова та Малої Азії, а столицею місто Константинополь. Цю назву почали вживати італійські вчені доби Відродження вже після того, як держава Візантія

припинила своє існування, а Константинополь захопили турки. Самі жителі Візантії називали її «Ромейським царством», тобто Римською імперією, і вважали візантійського імператора єдиним законним наступником римських цезарів.

■ Періодизація історії Візантійської імперії

Період	Характеристика
395 р. — середина VII ст.	Виникнення Візантійської імперії і перетворення її на велику багатонаціональну державу, що не мала на той час подібних
Друга половина VII — перша половина IX ст.	Погіршення становища Візантії через арабські завоювання й напади слов'ян. Скорочення майже вдвічі території імперії
Друга половина IX — середина XI ст.	«Золотий час» Візантії. Доба відродження імперії за правління Македонської династії

Період	Характеристика
Друга половина XI ст. — 1204 р.	Основну частину цього періоду займає правління династії Комнінів (1081—1204 рр.), на яке припадає остання доба могутності Візантійської імперії. 1204 р. хрестоносці захопили Константинополь й утворили на місці імперії свої володіння
1261—1453 рр.	Відновлення Візантії. За правління Палеологів, останньої династії візантійських імператорів, через внутрішні чвари і турецькі напади їхня держава поступово занепадала. Проте її культура досягла вершини розквіту: тому цей час називали «палеологівським відродженням». Завершився 1453 р. захопленням Константинополя турками і загибеллю Візантійської імперії

■ Особливості розвитку Візантійської імперії

Загальна характеристика	
<ul style="list-style-type: none"> Східна частина Римської імперії, яка утрималася під тиском варварів за часів Великого переселення народів й упродовж наступного тисячоліття зберігалася як єдина держава зі столицею в Константинополі «Країна міст», бо в період розквіту імперії їх нараховувалися сотні. Існувало розвинуте ремесло; тут збереглися ремесла, що в цей час зникли на Заході (виробництво скляного посуду, коштовних тканин, ювелірних прикрас тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> За формою державного устрою — абсолютна монархія. Зберігалася міцна імператорська влада й система управління державою за допомогою чиновників, яка поширювалася на всі сфери суспільного життя. Проте священною вважалася лише посада імператора, «наступного після бога», а не його особа

■ Звід громадянського права

Складова зводу	Зміст
Кодекс Юстиніана	Зібрання настанов римських та візантійських імператорів II — початку VI ст. у 12 книгах
Дігести (Пандекти)	Зібрання вчень найвідоміших юристів Стародавнього Риму в 50 книгах
Інституції	Підручник з права, що повинен був «зібрати каламутні води стародавніх джерел, — як висловився Юстиніан, — у прозоре озеро»
Новелли	Зібрання указів, виданих Юстиніаном за роки його правління

■ Зовнішня політика Юстиніана

За правління Юстиніана територія Візантії збільшилася вдвічі				
Боротьба з нападами слов'янських, болгарських та аварських племен на володіння Візантії. Збільшено візантійські володіння на Кримському півострові	Боротьба з персами, які намагалися захопити Закавказзя та Сирію	Війна проти Остготського королівства 536—555 рр. завершилася приєднанням Італії	Війна проти Вестготського королівства 554 р. завершилася захопленням Південно-Східної Іспанії	Війна проти Вандальського королівства 533—534 рр. завершилася захопленням Північної Африки. Проте остаточно її було підкорено лише 548 р.

■ Бенефіціальна реформа Карла Мартелла

Бенефіцій (від латин. — «благодіяння») — форма користування землею, яка надавалася на умовах

несення військової служби і на певний період часу.

Характеристика	
Причина	Необхідність створення постійно діючої, добре озброєної кінноти для боротьби з арабами
Зміст	Землі, відібрані Карлом Мартеллом у знаті та церкви, надавалися не в повну власність, а за умови несення їх володарем військової служби — на коні та в повному озброєнні
Результат	Реформа дозволила майордому в стислий термін створити міцну кінноту й завдати поразки арабам
Наслідки	Створення важкої кінноти започаткувало виникнення в Західній Європі середньовічного рицарства (у перекладі з німецької — «вершник, кінний воїн»)

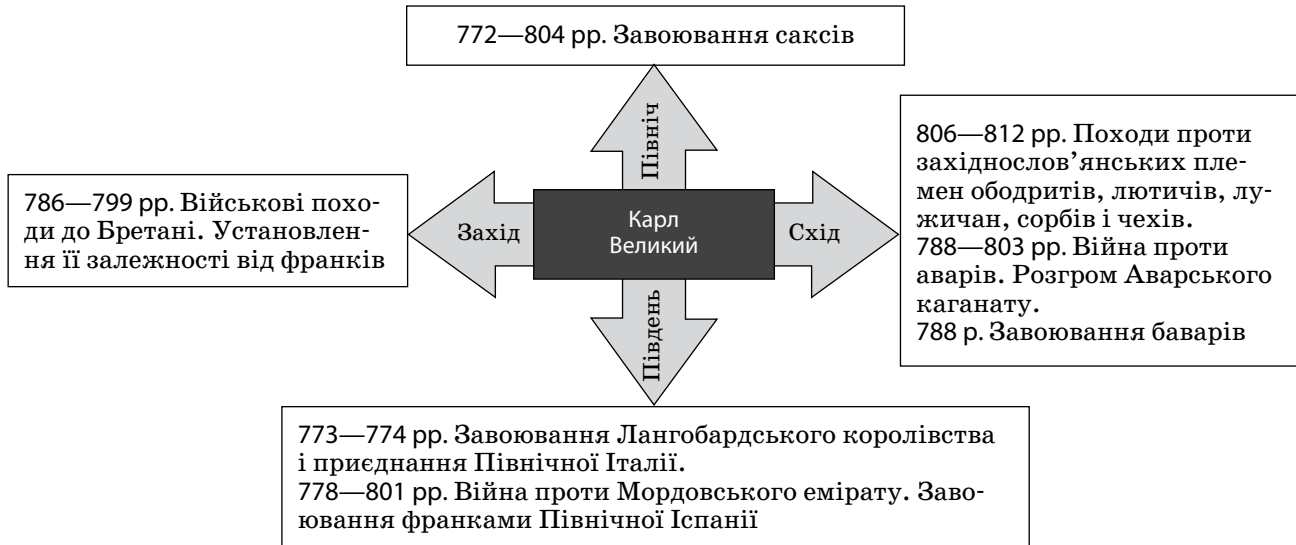
■ Зміни у Франкській державі в VI—VIII ст.

Карл Великий (бл. 742 — 814 рр.) — король франків та імператор «Священної Римської імперії» (з 800 р.), син Піпіна Короткого та онук Карла Мартелла. Вважається одним із найвидатніших монархів усього середньовіччя. Більшість

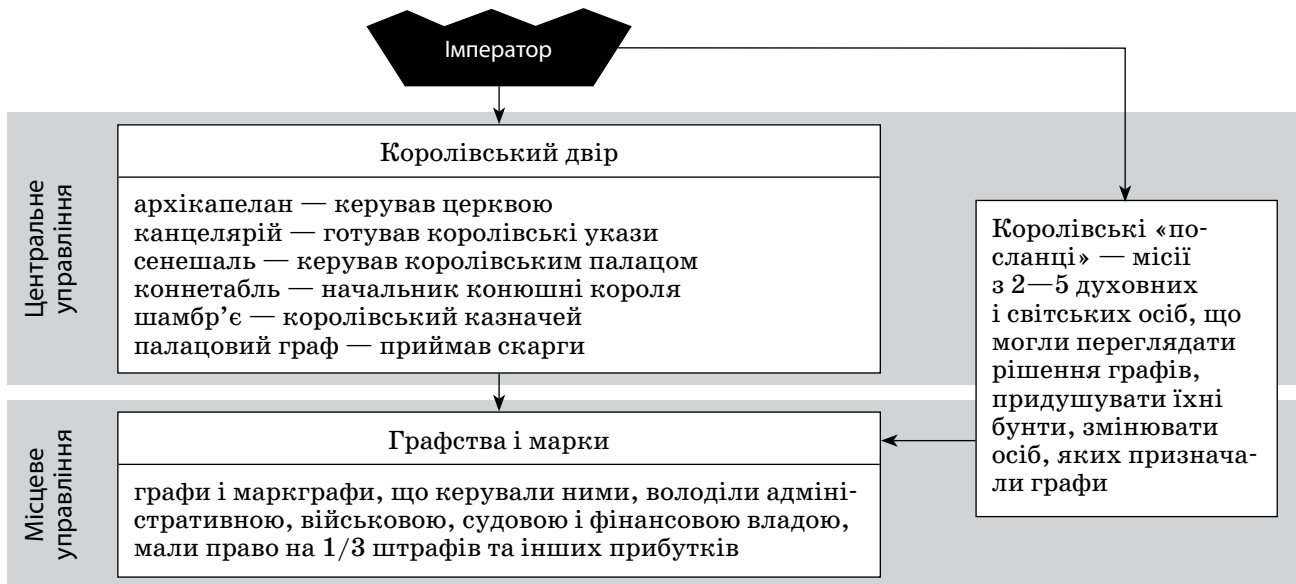
життя провів у військових походах, збільшуючи територію своєї держави. Унаслідок цього він об'єднав у межах своєї імперії більшу частину Західної Європи і поклав край добі «темних віків», що панувала після загибелі Західної Римської імперії.

Критерії для порівняння	Франкське королівство за правління Меровінгів	Франкська імперія Карла Великого
Управління державою	Влада короля була обмеженою. Король був змушений рахуватися з думкою простих вільних франків, дружини, знаті. Зберігали своє значення народні збори	Влада імператора була набагато більшою, спиралася на підтримку церкви, військову силу й особистий авторитет Карла. Народні збори всіх вільних франків Карл реформував у «генеральні» збори світської і духовної знаті
Право	Поява «Салічної правди» — першого збірника писаних законів, де були зібрані всі існуючі раніше норми усного звичаєвого права	Закони франків доповнювалися капітуляріями (збірниками королівських указів). До 800 р. Карл Великий видав дев'ять капітулярів, після 800 р. — 47
Організація війська	Спочатку основою війська було лише ополчення вільних франків. За часів Карла Мартелла з'явилося постійне військо кіннотників-бенефіціарів	Основним ядром війська були дружини важко озброєних кіннотників — королівських бенефіціарів. У війську міг служити лише вільний землевласник

■ Завоювання Карла Великого

■ Управління імперією Карла Великого

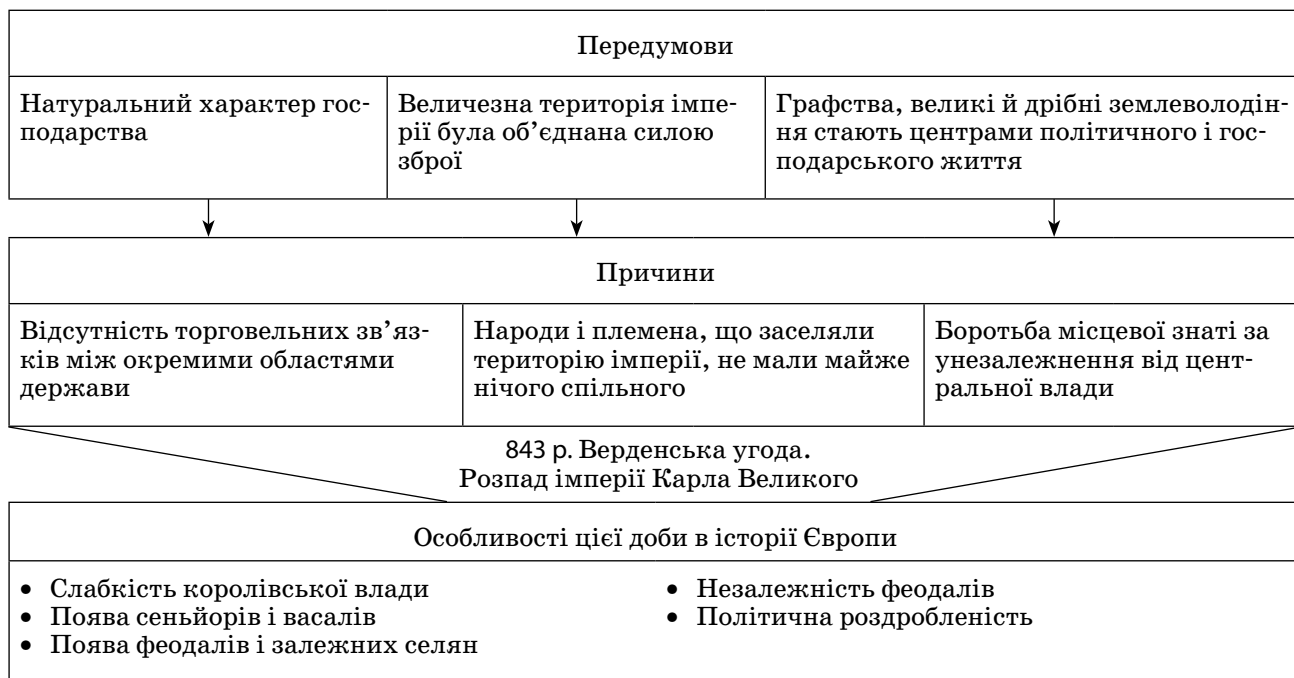
■ «Каролінгське відродження»

«Каролінгське відродження» — перші в історії середньовічної Європи прояви глибокого й свідомого інтересу до античної культури та освіти, що припадають на правління

Карла Великого та його найближчих наступників. Ці прояви були результатом взаємодії античної, християнської і варварської традицій.

- Карл Великий, залишаючись щирим християнином, виявляв інтерес до античної культури, творів грецьких та римських авторів. Поряд із цим, за його наказом збиралися германські старожитності, давні франкські пісні
- Карл Великий був добре освіченою людиною для свого часу: читав і розмовляв латиною, розумів грецьку мову, знав напам'ять великі уривки з творів отців церкви, проте писати так і не навчився
- Карл усіяко підтримував розвиток наук та мистецтв, любив книги, запрошував до свого двору кращих учених і поетів з усієї Європи, мріючи створити навколо себе «Нові Афіни»
- При дворі Карла Великого існував гурток «Академія» — на кшталт філософської школи грецького філософа Платона, — де за присутності імператора читали твори античних мислителів та церковних богословів, обмінювалися думками, сперечалися тощо
- Карл видав указ про обов'язкове навчання всіх дітей вільних людей. При центрах єпископств і монастирях засновувалися школи. Проте запровадити обов'язкове навчання не змогли через брак учителів
- Особлива школа, де готували людей для управління державою, існувала при дворі Карла. Для викладання у ній імператор запрошував учених з усієї Європи. Програма навчання в цій школі, складена англосаксом Алкуїном, у майбутньому стала основою викладання в університетах середньовічної Європи
- За розпорядженням Карла в Турі, Меці, Реймсі, Сен-Дені й Корбі було створено бібліотеки та скрипторії, у яких був вироблений новий стиль письма — зрозумілий і вишуканий мінускул, і організовувалися школи мініатюристів
- Карл Великий доручив щорічно записувати всі події, що відбувалися у державі. Ці записи отримали назву аннали (від латин. — «рік»)

■ Розпад Франкської імперії

Тема 4. Епоха вікінгів (VIII—XI ст.)

Нормани (від сканд. «північні люди») — назва, яку використовували в Західній Європі стосовно германських племен, що заселяли Ютландський, Скандинавський півострови і деякі острови Балтики, а наприкінці VIII — середині XI ст. розгорнули завоювання нових земель. Нормани були предками сучасних норвежців, шведів, датчан

та ісландців. У самій Скандинавії тих, хто не хотів працювати вдома, а надавав переваги життю, сповненому небезпек і пригод, називали **вікінгами** (походження цього слова остаточно не з'ясовано). Балтійським морем і далі Західною Двиною вони діставалися земель, заселених східними слов'янами, де прибульців з півночі називали **варягами**.

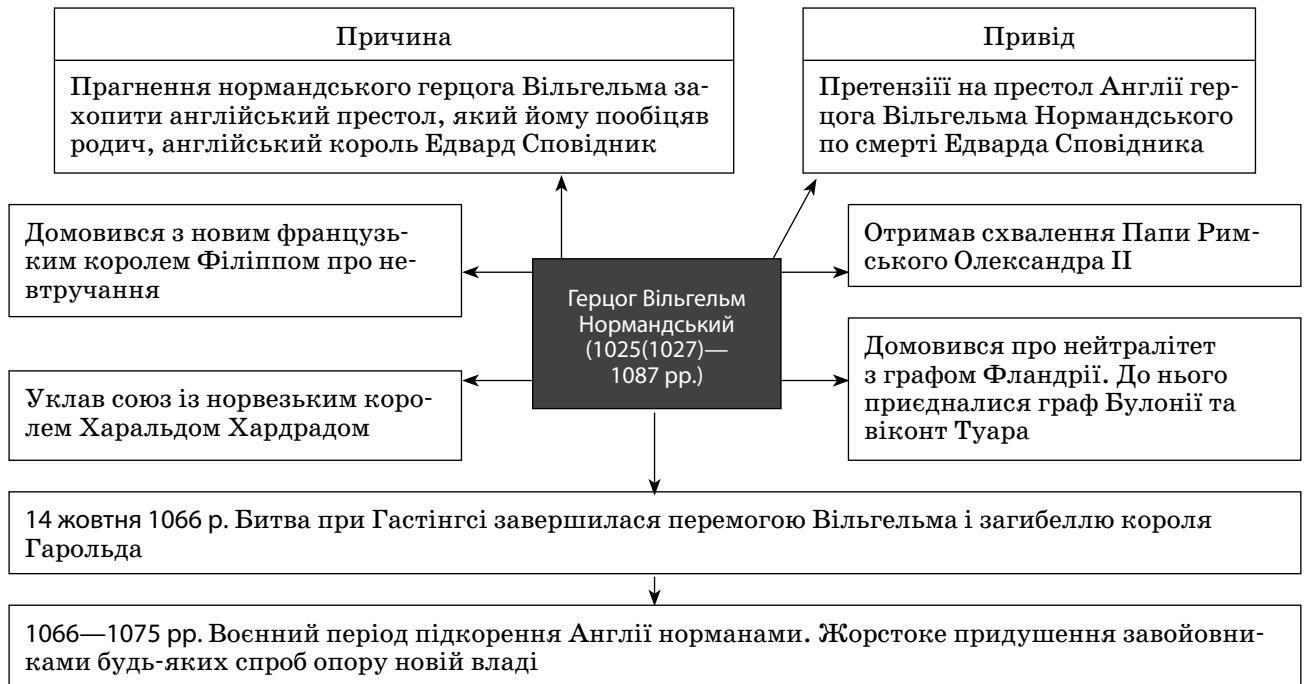
■ Епоха норманів в історії Європи

Дата	Подія
793 р.	Перша згадка про напад норманів на північно-східне узбережжя Англії
870 р.	Початок заселення норманами Ісландії
IX ст.	Напади норманів на узбережжя Північної Німеччини, Франції та Англії. Прокладання шляху «з варягів у греки» від Південного узбережжя Балтійського моря до Візантії
980 р.	Відкриття норманом Еріком Рудим Гренландії
Близько 1000 р.	Плавання Лейва Ейріксона («Щасливого») до островів Північної Америки
1030—1091 рр.	Завоювання норманами Північної Італії та Сицилії
1066 р.	Норманське завоювання Англії

■ Військова реформа короля Альфреда Великого

Характеристика	
Причина	Війна проти данців спричинила необхідність створення замість давнього англосаксонського народного ополчення постійного війська з професійних воїнів-рицарів
Зміст	За розпорядженням короля кожен п'ять англосаксонців повинні були за свої кошти озброювати і забезпечувати всім необхідним одного воїна, що служив в армії Альфреда Великого. Для успішної боротьби з норманами король запровадив перший в історії Англії постійний податок з населення — «данські гроші»
Результат	Завдяки новій армії король відкинув данців за Темзу й підписав з ними мирну угоду, за якою південно-західна частина Англії перебувала під владою Альфреда, а північно-східна — данців
Наслідки	Завдяки військовій реформі Альфреда Великого в Англії з'явилася нова верства населення — воїни-рицарі, що сприяло набуттю нею рис феодального суспільства

■ Норманське завоювання Англії

■ Скандинавські боги

Ім'я бога	Що уособлював?	Зовнішній вигляд і характер
Одін	Творець Всесвіту, вождь небесного воїнства, бог мудрості, містичного й поетичного натхнення, війни й військової вдачі	Має одне ліве око (друге віддав велетню Міміру за таємні знання). У крилатому золотому шоломі зі списом і щитом, їздить на восьминоному коні Слейпнірі в супроводі воронів
Фрігг	Дружина Одіна. Богиня кохання, шлюбу, сімейного вогнища, дітородіння	Красива, мудра і розсудлива жінка
Тор	Бог грому. Вважався сином Одіна. Уособлював більше фізичну силу, ніж магичну мудрість	Рудобородий велетень, що їздить небом й усім світом на колісниці, запряженій двома козлами. У нього є чарівний пояс і залізний молот
Тюр	Бог війни. Заступник військових зібрань і двобоїв	Має одну ліву руку
Фрейр	Бог урожаїв, миру. Від нього залежить добробут людей	Дуже красивий і добрий
Фрейя	Богиня кохання, родючості, краси. Захисниця породіль	Надзвичайно красива. Коли вона плаче, то з її очей капують золоті сльози
Брагі	Бог — заступник скальдів — скандинавських поетів-співців	Прекрасний оповідач і співак, який міг зачарувати слухачів своїм мистецтвом
Локі	Бог вогню. Батько різноманітних чудовиськ, посередник між богами і велетнями	Надзвичайно розумний і хитрий, сміливий і гарний, злий і підступний

Ім'я бога	Що уособлював?	Зовнішній вигляд і характер
Ньєрд	Бог вітру і моря. Заступник мореплавців	Похилого віку, розсудливий. Найбагатший серед усіх богів
Хейм-далль	Охоронець світу богів і світового дерева	Відрізняється добрим зором і слухом, має зуби зі справжнього золота, а на поясі в нього висить золотий ріг

Тема 5. Європейські країни в X—XIII ст.

НІМЕЧЧИНА в X—XIII ст.

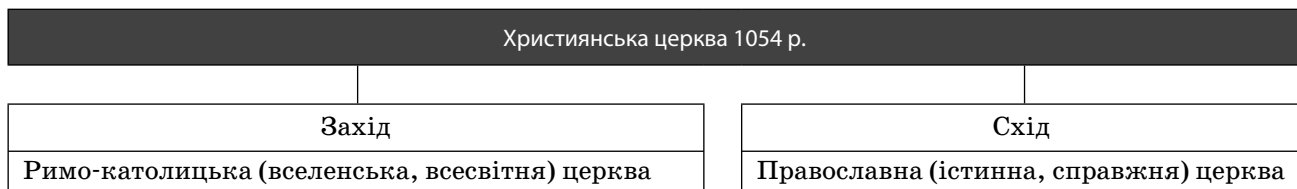
Слово «німецький» з'явилося, очевидно, у VII ст. і спочатку означало лише мову, якою розмовляли в східній частині держави франків. За часів Карла Великого ця держава досягла найвищої могутності, а після його смерті швидко розпалася. У результаті Верденського поділу 843 р. виникли Східне і Західне

Франкські королівства. Поступово в населення Східнофранкського королівства, яке розмовляло спільною німецькою мовою, почало формуватися відчуття єдності. Термін «німецький» із мови перейшов на її носіїв і врешті на територію розселення.

■ Виникнення Німецького королівства та поява на Заході нової імперії

Дата	Подія
911 р.	Після смерті останнього правителя Східнофранкського королівства з династії Каролінгів уперше королем було обрано представника місцевої знаті франконського герцога Конрада (911—918 рр.). Виникнення Німецького королівства
919 р.	Новим німецьким королем після смерті Конрада I Франконського було обрано його онука, саксонського герцога Генріха Птахолова (919—936 рр.)
955 р.	Битва на р. Лех поблизу Аусбурга в Баварії. Військо німецького короля Оттона I (936—937 рр.) завдало нищівної поразки мадярам, у результаті чого вони назавжди припинили напади на німецькі землі
961 р.	Німецький король Оттон I на прохання 22-річного Папи Римського Іоанна XII здійснив похід до Італії, допоміг йому перемогти непокірних васалів й повернути втрачений престол
962 р.	Папа Римський Іоанн XII 2 лютого в соборі Св. Петра коронував Оттона I як римського імператора. Друге відновлення Римської імперії на Заході

■ Поділ християнської церкви

■ Реформа католицької церкви Папою Римським Григорієм VII (1073—1085 рр.)

Григорій VII (бл. 1021—1085 рр.) — Папа Римський в 1073—1085 рр. Головною метою свого понтифікату вважав оновлення

католицької церкви, яке за його ім'ям здобуло назву григоріанської реформи.

Основні заходи			
Установив новий порядок обрання римських пап конклавом — зборами кардиналів (вищих духовних осіб католицької церкви), що виключало можливість втручання у вибори світських осіб	Запровадив celibat — заборону одруження для духовних осіб. Цим він забезпечував недоторканність земельних володінь церкви, що їх раніше дехто з духовенства намагався залишити у спадок своїм дітям	Скасування інвеститури — права імператора чи короля затверджувати духовних осіб на церковні посади	Заборона симонії — продажу і купівлі церковних посад

■ Німеччина за правління Штауфенів

Штауфени (Готенштафени) — династія імператорів Священної Рим-

ської імперії, представники якої перебували при владі в 1138—1254 рр.

Ім'я	Особливості правління
Фрідріх I (1155—1190 рр.)	Найзначніший представник династії Штауфенів. Здійснив п'ять військових походів до Італії, намагаючись підкорити її міста — республіки Північної Італії та Папську державу. Зазнав поразки, але італійці були змушені визнати його своїм правителем. У Німеччині намагався зміцнити свою владу над князями. Приєднав до володінь Штауфенів Південну Італію і Сицилію. Брав участь у хрестових походах
Генріх VI (1191—1197 рр.)	Був володарем німецької, сицилійської, італійської та імперської корон. Прагнув підкорити Візантію, створити «світову імперію». Поставив у васальну залежність від імперії Арагонське королівство та англійського короля Річарда Левове Серце
Фрідріх II (1212—1250 рр.)	Був проголошений королем у віці двох років, після смерті батька. По досягненні повноліття продовжив боротьбу своїх попередників за підкорення Північної та Центральної Італії. Вважається одним із найосвіченіших людей XIII ст. Сприяв розвитку науки і мистецтва. Заснував університет у Неаполі. Після безрезультатної 30-річної боротьби за підкорення італійських міст, відлучення Папою від церкви й оголошення Антихристом зазнав повного краху

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА В ІХ—ХІ СТ.

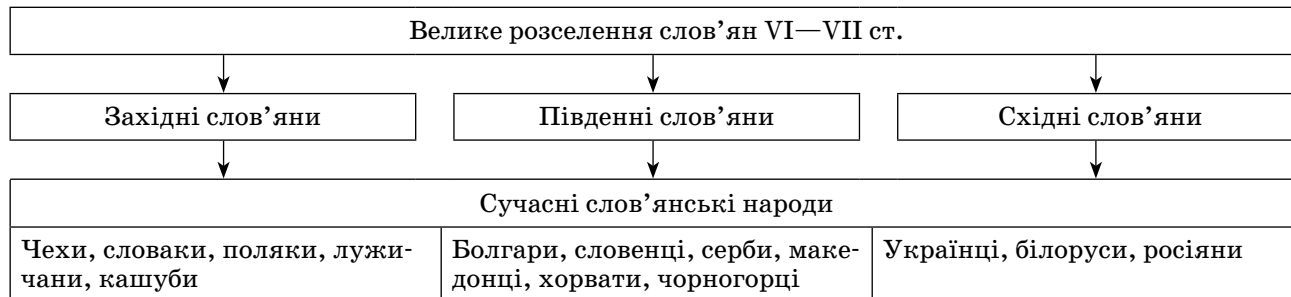
У VII—X ст. у Центральній Європі та на Балканському півострові виникли слов'янські держави. Їх правителі, а згодом і їхні піддані, прийняли християнство за східним чи західним зразком. Завдяки цьому слов'яни увійшли до сім'ї християнських народів Європи. Це також мало велику роль для зміцнення

князівської влади; заклало підвалини подальшого розвитку культури. Прийняття слов'янами християнства відбувалося в умовах загострення боротьби між Римом і Константинополем за вплив на їхні землі й виходило за межі виключно обрання віри. Це одночасно стало вибором політичної і культурної орієнтації.

Польща, Чехія, Моравія і Хорватія, що прийняли західне християнство та латинську писемність, стали орієнтуватися на Священну Рим-

ську імперію. Болгарія, Київська Русь і Сербія — прийняли східне християнство і стали орієнтуватися на Візантійську імперію.

Три гілки слов'ян

Основні події з історії Першого Болгарського царства

Дата	Подія
Перша половина VII ст.	У північно-східній частині Балканського півострова утворився великий союз семи слов'янських племен
679 (681) р.	Із Приазов'я до північно-східної частини Балканського півострова переселилися племена болгар, очолювані ханом Аспарухом. Він уклав договори зі слов'янськими князями про виділення земель болгарам. Спільна боротьба проти аварів і візантійців об'єднала два народи в єдину болгаро-слов'янську державу — Перше Болгарське царство
802—815 рр.	Піднесення Болгарії за правління хана Крума. До складу його держави входили території сучасних Болгарії, Румунії та частина Угорщини
864 р.	Прийняття болгарами християнства від візантійців
893—927 рр.	За правління царя Симона Великого Перше Болгарське царство досягло найбільшої могутності
927—1018 рр.	Період занепаду Першого Болгарського царства
1018 р.	Підкорення Першого Болгарського царства Візантійською імперією

Основні події з історії Великоморавської держави

Дата	Подія
818 р.	Заснування Великоморавської держави князем Моймиром I (818—846 рр.). Столицею князівства стало місто Велеград
846 р.	Правитель Східнофранкського королівства Людовік Німецький розбив князя Моймира і встановив свою залежність над Великою Моравією
862 р.	Моравський князь Ростислав (846—870 рр.) звільнив Велику Моравію від німецької залежності й уклав союз із Візантією

Дата	Подія
863 р.	На прохання Ростислава візантійський імператор надіслав духовних наставників для проповіді християнства — братів Мефодія та Кирила
Кінець IX ст.	Після смерті князя Святополка (870—894 рр.) у Великоморавській державі розпочалися усобиці між його синами, що спричинило її послаблення
906 р.	Кочовики-мадьяри захопили більшу частину території Великої Моравії й фактично її знищили

■ Створення Польського королівства

Дата	Подія
966 р.	Князь Мешко I (960—992 рр.) разом зі своєю тритисячною дружиною прийняв від німецьких єпископів християнство
1000 р.	Князь Болеслав I Хоробрий (992—1025 рр.) заснував Гнезнінське архієпископство, звільнивши завдяки цьому польську церкву від підпорядкування німецькому архієпископу в Магдебурзі
1025 р.	Болеслав I Хоробрий прийняв титул короля. Створення Польського королівства

■ Створення Чеського королівства

Дата	Подія
IX — початок X ст.	Перебування земель, заселених західнослов'янськими племенами чехів, у складі Великоморавської держави
Початок X ст.	Заснування Празького князівства на чолі з династією Пржемисловичів, котре стало ядром складання Чеської держави
Близько 973 р.	Завдяки діяльності німецького духовенства на чеських землях було засновано перше єпископство — Празьке, — підпорядковане Риму
1085 р.	Чеський князь Вратислав I (1062—1092 рр.) отримав від імператора Священної Римської імперії Генріха IV, за допомоги в боротьбі проти Папи Римського, титул короля Чехії. Чеське королівство від цього часу стало частиною Священної Римської імперії

РОМАНСЬКА АРХІТЕКТУРА

■ Ранньохристиянська базиліка

Базиліка (від грец. «царський будинок») — прямокутна витягнута будівля для громадських зборів і рад, яка виникла в Греції в III ст. до н. е. У Стародавньому Римі базиліки призначалися для судових засідань і укладання торговельних угод. У подальшому архітектурна форма базиліки використовувалася

як зразок для будівництва перших християнських храмів. Із давньохристиянського мистецтва базиліка перейшла в середньовічне і, перетворюючись і розвиваючись, стала одним із головних типів християнських храмів у візантійській, романській та готичній архітектурі.

Складові базилики	Призначення
Неф	Прохід між стіною та найближчим рядом колон або між двома поздовжніми рядами колон усередині базилики. Як правило, базилика поділялася на три або п'ять нефів. Середній неф був вищим і ширшим за бічні й освітлювався через вікна над дахом бічних нефів
Нартекс	Поперечний притвор у західній вхідній частині базилики
Апсида	Напівкруглий виступ у східній, протилежній нартексу частині базилики, покритий зверху напівкуполом
Вівтар	Стіл («престол») для здійснення таїнства, розташований в апсиді

■ Романський собор

Романський стиль — перший загальноєвропейський художній стиль, що поширився в середньовічному мистецтві X—XII ст. (у Німеччині та Італії зберігався до XIII ст.).

Був започаткований у Південній Франції.

Собор — це церква, у якій богослужіння здійснюється єпископом.

Особливості романських соборів

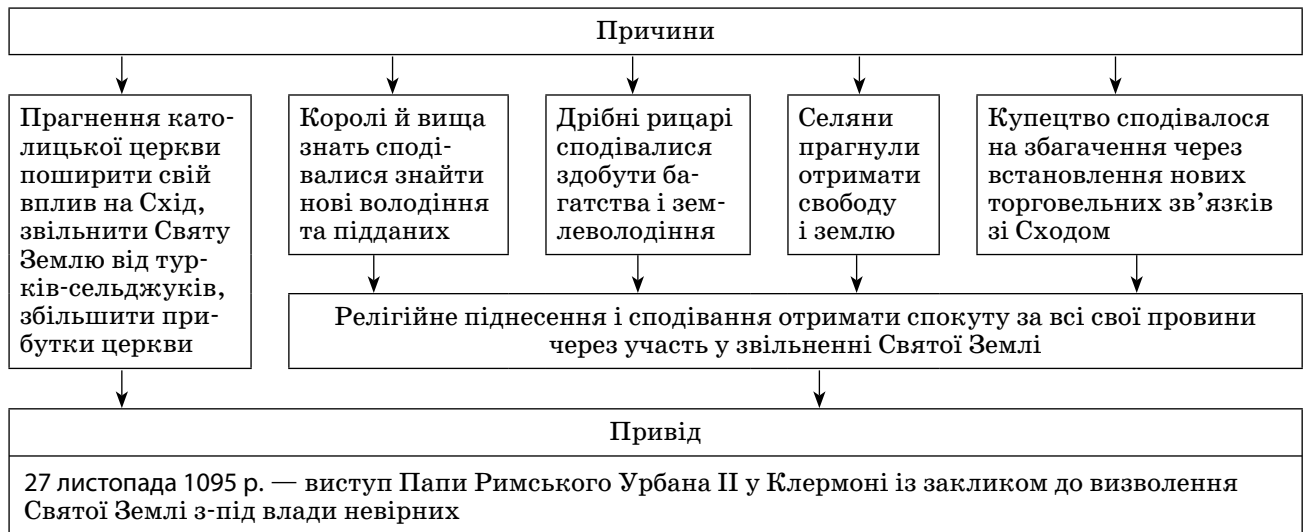
- Романський собор нагадував базилику, але його форми ускладнилися й стали більш досконаліми. За планом його будівля нагадувала не прямокутник, як базилика, а хрест
- У соборі додавався один поперечний неф або трансепт, котрий під прямим кутом, ближче до апсида, пересікав основну будівлю
- Під підлогою вівтарної частини храму було розташоване ще одне приміщення — крипта (від грец. «таємний»). Тут зберігали цінні церковні реліквії і ховали служителів храму
- Інколи храм прикрашався вежами. Центральна вежа зводилася на перехресті основної будівлі з трансептом. По дві бічні вежі встановлювалися з обох боків апсида й біля західної стіни храму, де був головний портал, — вхід до собору
- Ізовні, завдяки товстим стінам із тесаного каменю з вузькими вікнами, масивними дверима і високими вежами, романський собор нагадував фортецю
- Із середини стіни собору прикрашали фрески на біблійні сюжети
- Портал собору прикрашався скульптурними зображеннями — рельєфами. Рельєфи, як правило, розфарбовували — це надавало їм більшої виразності та переконливості

ХРЕСТОВІ ПОХОДИ

Хрестові походи — військові експедиції, організовані західним християнським світом проти мусульман з метою звільнення Єрусалима й Святої Землі (Палестини). Термін «хрестові походи» виник наприкінці XVII ст. у Франції. Усього з 1096 до

1291 р. історики нараховують вісім великих хрестових походів. У широкому розумінні термін «хрестові походи» використовується також стосовно релігійних війн, які вела католицька церква з метою захисту й поширення християнської віри.

■ Основні причини та привід хрестових походів

■ Хрестові походи 1096—1292 рр.

Дата	Подія
1096—1099 рр.	Перший хрестовий похід. Взяття хрестоносцями Антіохії, Едесси та Єрусалима. Виникнення держав хрестоносців на Сході
1147—1149 рр.	Другий хрестовий похід. Очолювали французький король Людовік VII та німецький імператор Конрад III. Закінчився невдало після облоги Дамаска
1189—1191 рр.	Третій хрестовий похід. Похід «трьох монархів»: німецького імператора Фрідріха I, французького короля Філіппа II Августа та англійського короля Річарда I Левове Серце. Закінчився поразкою після смерті Фрідріха I
1202—1204 рр.	Четвертий хрестовий похід. Взяття хрестоносцями Константинополя й заснування Латинської імперії
1217—1221 рр.	П'ятий хрестовий похід до Єгипту. Завершився поразкою хрестоносців у Дам'єті
1228—1229 рр.	Шостий хрестовий похід. Очолював німецький імператор Фрідріх II. Завершився домовленістю між імператором та султаном про вільне відвідання християнами святих місць упродовж 10 років
1248—1254 рр.	Сьомий хрестовий похід до Тунісу. Очолював французький король Людовік IX Святий. Завершився поразкою хрестоносців і захопленням у полон короля
1270 р.	Восьмий хрестовий похід. Очолював французький король Людовік IX Святий. Після висадки в Тунісі у війську хрестоносців спалахнула епідемія чуми, від якої помер і сам король
1291 р.	Взяття єгипетським військом Акри — останньої фортеці хрестоносців на Близькому Сході

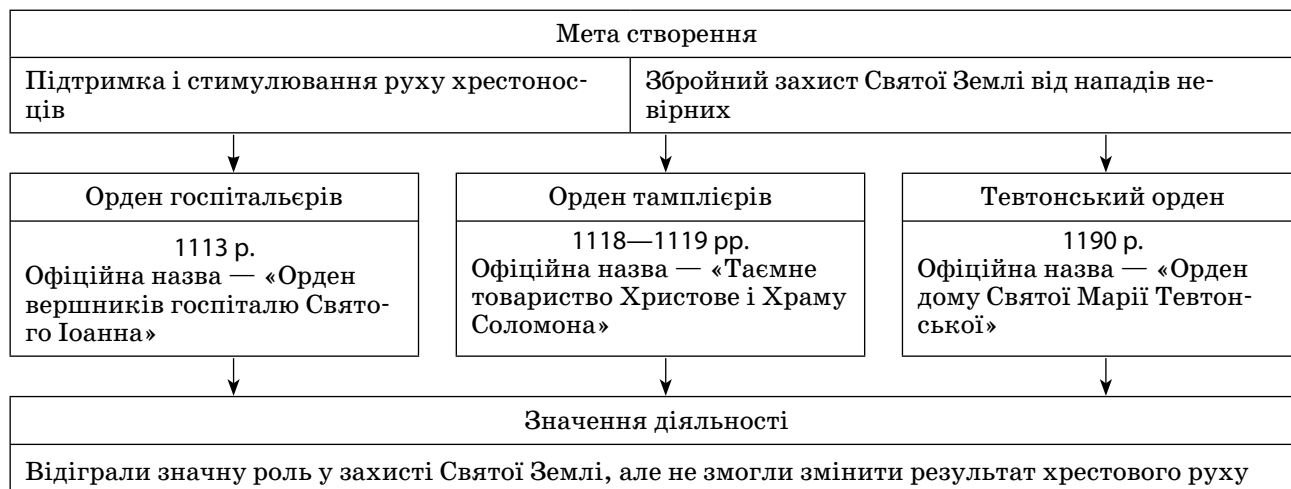
■ Духовно-рицарські ордени

Духовно-рицарські ордени — напівчернечі, напіввійськові організації західноєвропейських рицарів,

які створювалися під керівництвом католицької церкви в XII—XIII ст. під час хрестових походів.

Вони мали захищати християнські володіння на Сході від нападів мусульман, а також сприяти здобуттю нових територій в Європі. Вступаючи до ордену, рицарі дава-

ли три обітниці (покори, бідності, безшлюбності) і зобов'язувалися, на відміну від звичайних ченців, служити католицькій церкві зі зброєю в руках.

■ Результати і наслідки хрестових походів

Причини невдач	Наслідки
<ul style="list-style-type: none"> • Значні людські втрати, непередбачені труднощі та опір мусульман завойовникам • Падіння популярності ідеї походів у Святу Землю серед населення європейських країн • Утрата рухом хрестоносців свого сенсу через те, що його учасники повернули свою зброю проти християн і стали звичайними грабіжниками 	<ul style="list-style-type: none"> • Зруйновано Константинополь — центр східної християнської культури • Значні людські втрати і знищення пам'яток культури народів Сходу • Погіршення відносин між християнським та мусульманським світами • Зміцнення торговельних зв'язків між Заходом і Сходом через Середземне море • Знайомство європейців з новими рільницькими рослинами, ремеслами, зміни в побуті • Збільшення знань європейців і мусульман один про одного та про оточуючий світ

Англія і Франція в XIII—XIV ст.

У другій половині XI—XIV ст. в Англії та Франції відбулося становлення централізованих держав у формі станових монархій.

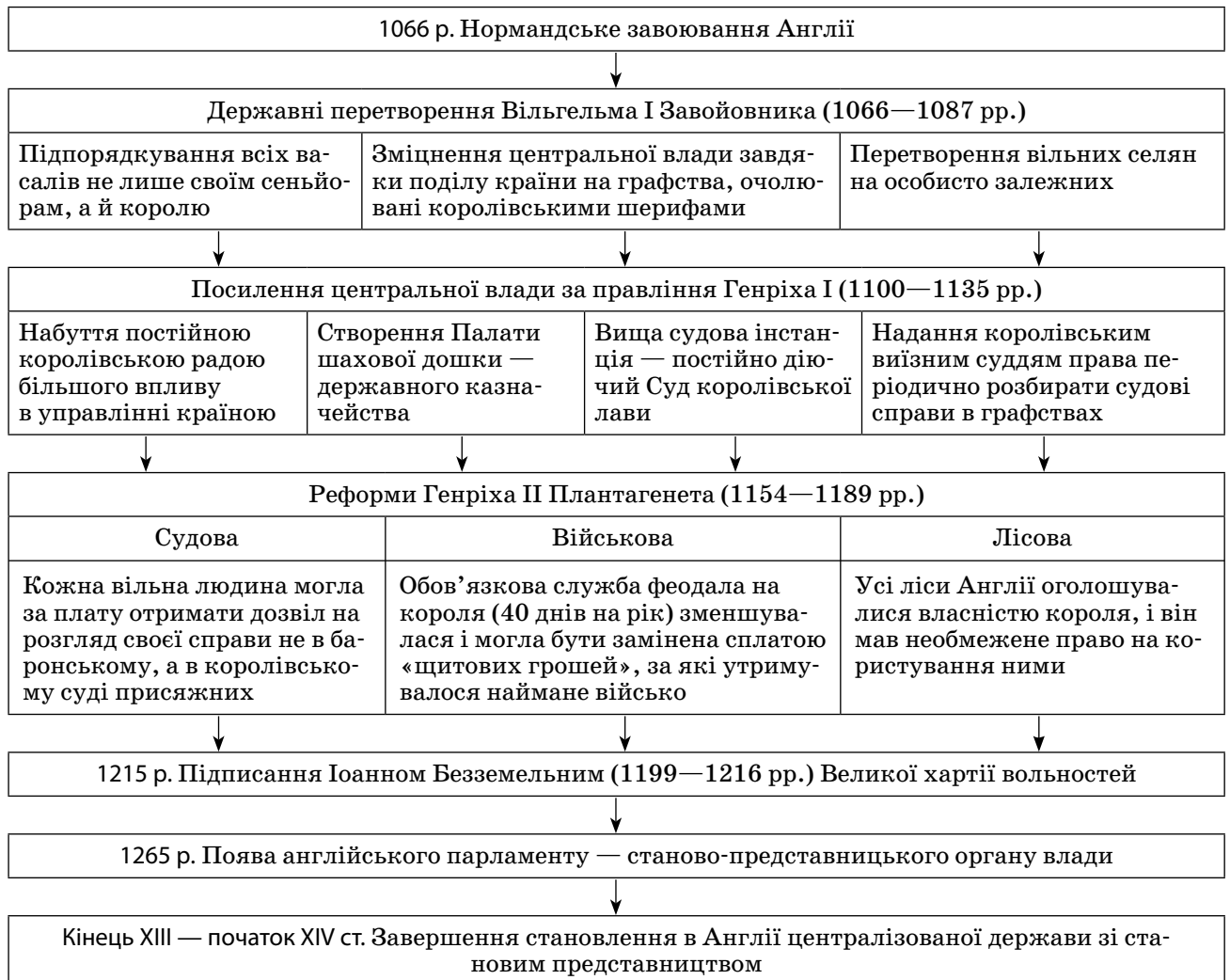
Централізована держава — країна, керування в якій здійснюється з єдиного центру, де існують єдині закони, органи управління, податки і постійна армія.

Станова монархія — держава, у якій влада монарха обмежується

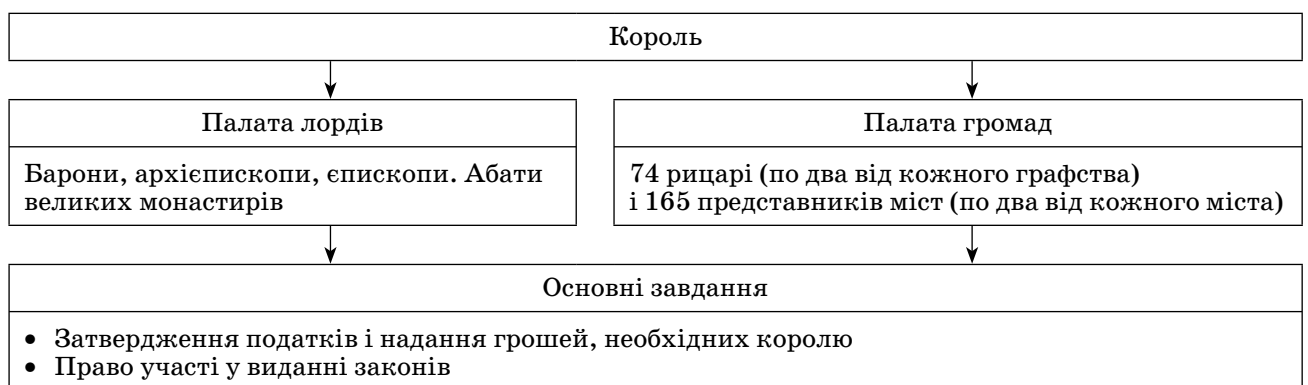
представниками станів (великих груп людей з певними спадковими правами й обов'язками) через спеціальний станово-представницький орган (Генеральні штати у Франції, парламент в Англії тощо).

Європейське середньовічне суспільство поділялося на три стани: духовенство, рицарі й «ті, що працюють» (селяни, ремісники і купці).

■ Формування централізованої держави зі становим представництвом в Англії

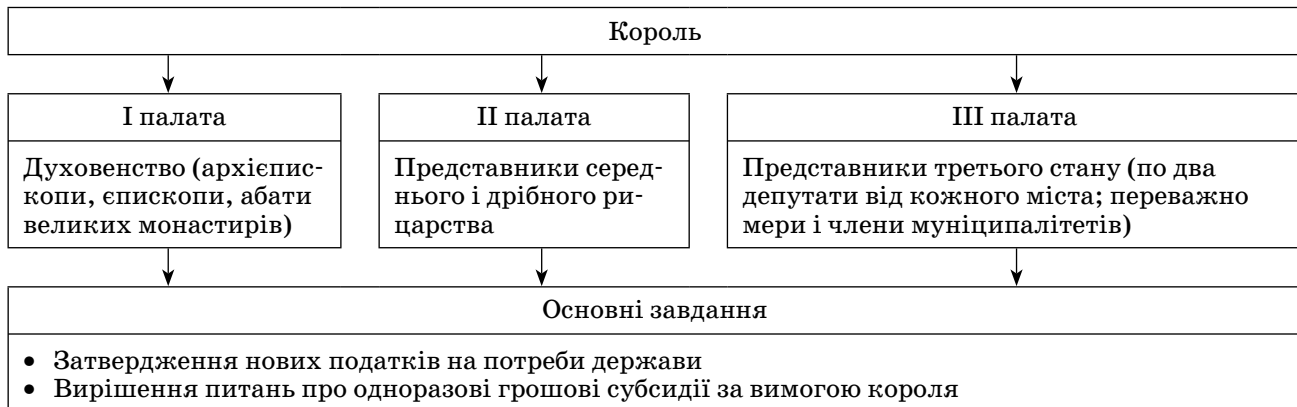
■ Англійський парламент у XIV ст.

■ Формування централізованої держави зі становим представництвом у Франції

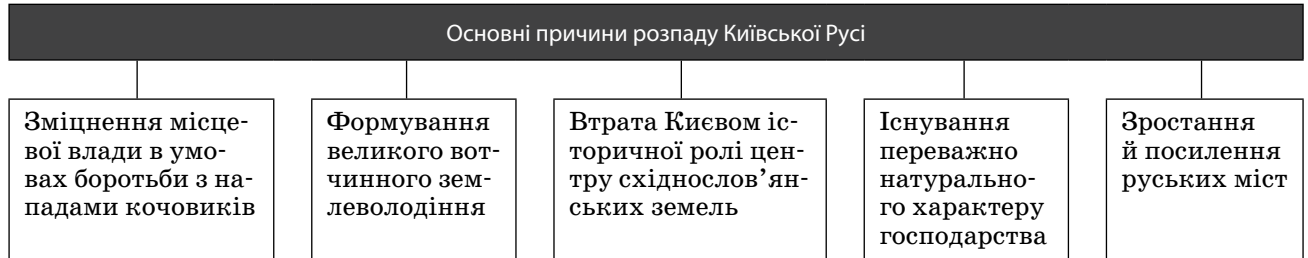

■ Генеральні штати у Франції в XIV ст.

■ Політична роздробленість Русі

Політична роздробленість — розпад єдиної держави на окремі частини і подальше їх перетворення на нові незалежні держави.

■ Володимиро-Суздальське князівство

Володимиро-Суздальське князівство займало територію у межиріччя Волги й Оки. До складу «суздальців», як називали його мешканців, входили угрофіни і слов'яни (в'ятичі, частина кривичів і радимичів). Після смерті Великого князя київського Мстислава в 1132 р. князівство отримало незалежність.

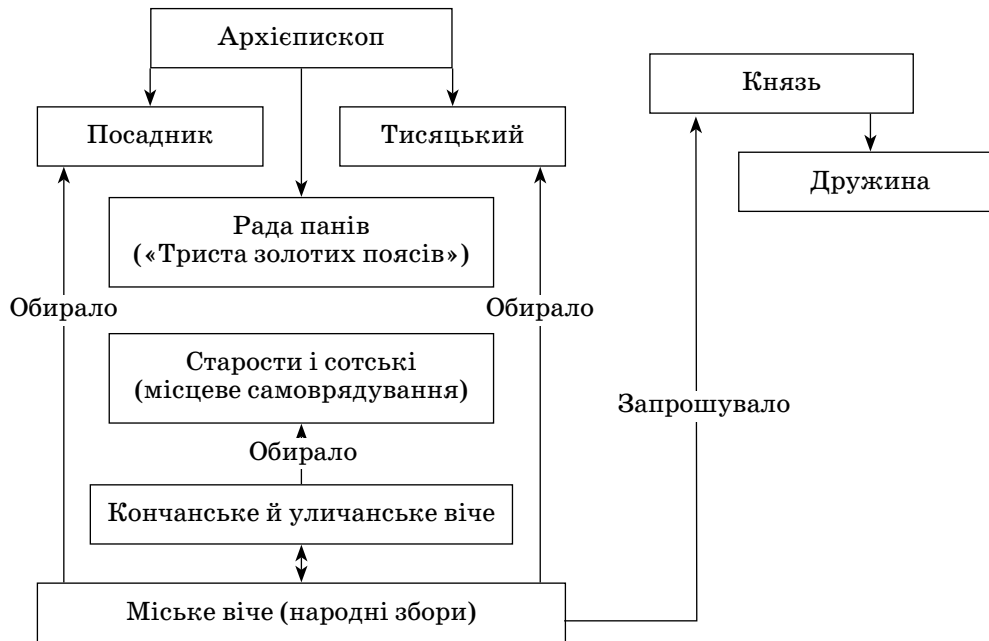
Князь, роки правління	Основні напрямки політики
Юрій Долгорукий (1096—1149 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Залучав до переселення на свої землі селян з інших князівств, надаючи їм різноманітні пільги, сприяв господарському освоєнню нових земель • Постійно втручався в князівські усобиці, намагався підпорядкувати Новгород, втручався у справи Галицько-Волинського князівства, вів боротьбу за великокнязівський престол у Києві • З його ім'ям пов'язана перша згадка про Москву (1147 р.) — столицю сучасної Росії • Постійно воював із Волзькою Булгарією, яка перешкоджала торгівлі купців його князівства, блокуючи шляхи на Схід і Каспій
Андрій Боголюбський (1157—1175 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Столицею свого князівства зробив місто Владимир-на-Клязьмі • Стосунки з іншими князями будував з позиції сили: примушував багатьох із них визнати його старшинство • Прагнув позбавити Київ його ролі центру східних слов'ян і надати її Владимиру-на-Клязьмі. 1169 р. син Андрія Боголюбського Мстислав уперше в історії взяв штурмом Київ і віддав його на пограбування своїм полкам і союзникам — половцям • Вів війну за захоплення Новгорода, але зазнав поразки • Военні походи проти волзьких болгар спочатку були вдалим, але також завершилися поразкою • У результаті конфлікту з власним боярством, роздратованим поразками князя, був убитий
Всеволод Велике Гніздо (1176—1212 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • На початку правління, спираючись на міста й «служилих людей» (дворянство), приборкав боярство і посилив центральну князівську владу • Здійснив успішні походи до Рязанського князівства і підкорив його • Великою перемогою завершився похід князя проти Волзької Болгарії (1183 р.) • Продовжив боротьбу своїх попередників за підкорення Новгородської землі, але також зазнав поразки

■ Великий Новгород

Новгородські землі охоплювали величезну територію Північно-Західної Русі: від Балтійського моря на заході до Уральських гір на сході та від Білого моря й узбережжя Льодовитого океану на півночі до межиріччя Волги і Оки на півдні. У 1136 р., після того як новгородці прогнали князя Всеволода Мстиславовича, тут установився

республіканський вічовий устрій. Для Новгорода стало звичним закликати, запрошувати князя на престол. Князь був, передовсім, головою військової дружини, яку приводив з собою. Вищим органом влади стало **віче** — збори всіх вільних чоловіків, які були самостійними господарями.

■ Управління «Пана Великого Новгорода»

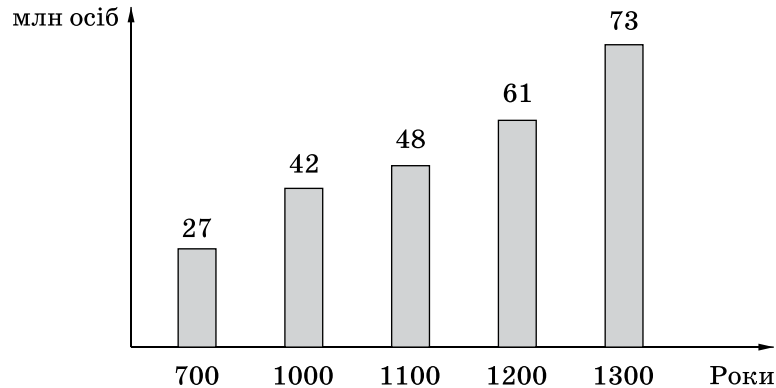
■ Повноваження вищих посадових осіб у Великому Новгороді

Посадник	Архієпископ	Тисяцький
<ul style="list-style-type: none"> • Управляв усіма новгородськими землями • Очолював новгородський суд • Призначав і звільняв посадових осіб • Наглядав за діяльністю князя • Виступав із князем на чолі війська • Вів переговори з іншими державами 	<ul style="list-style-type: none"> • Зберігав державну скарбницю • Очолював «Раду панів» • Наглядав за торговельними мірами • Керував зовнішньою політикою • Очолював церковний суд • Контролював ведення Новгородського літопису • Мав служилих людей і власний полк 	<ul style="list-style-type: none"> • Керував міським населенням • Збирав податки • Командував міським ополченням • Очолював торговельний суд

Тема 6. Боротьба народів Європи та Азії проти чужоземних загарбників

ВНУТРІШНЯ І ВОЕННА КОЛОНІЗАЦІЯ В ЄВРОПІ

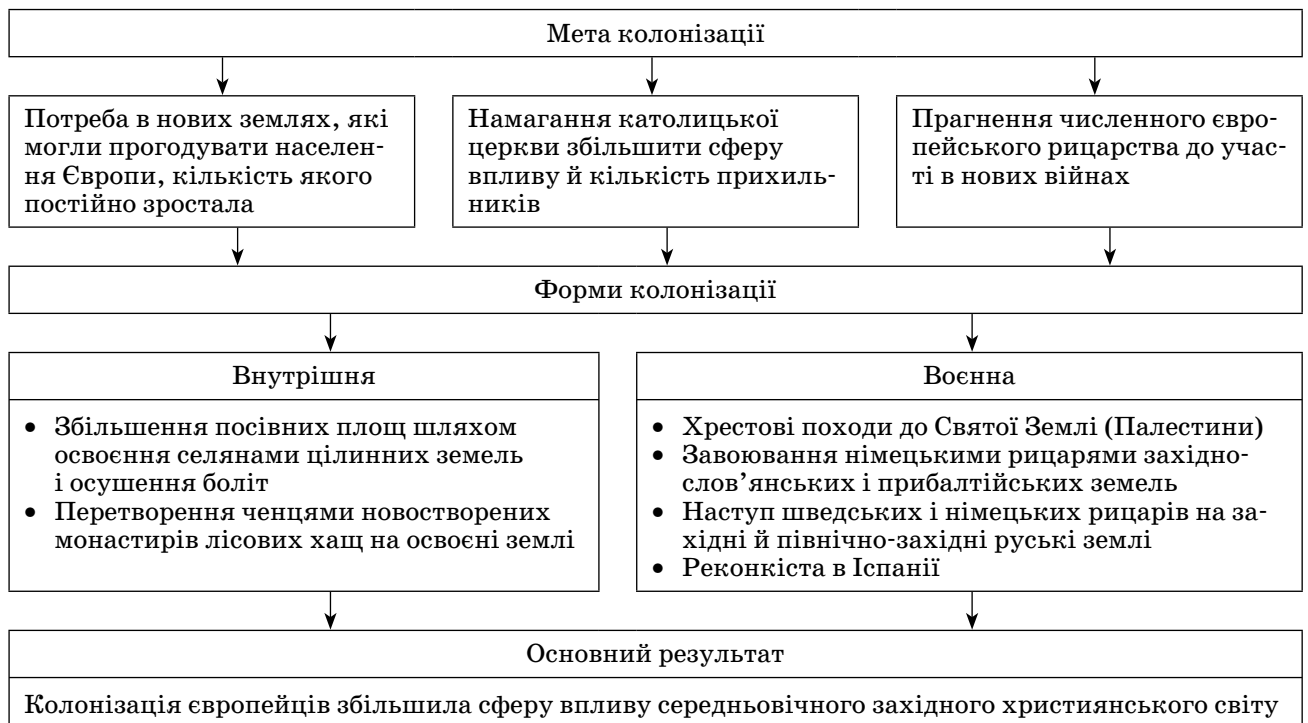
■ Зростання населення середньовічної Європи

■ Внутрішня і воєнна колонізація європейців

Колонізація — заселення й господарське освоєння нових земель. Відбувається у формах воєнної коло-

нізації (захоплення нових земель силою зброї) і внутрішньої колонізації (мирне освоєння вільних земель).

■ Реконкіста

Реконкіста (від іспан. «відвоювання») — боротьба за звільнення Піренейського півострова з-під влади мусульман. Реконкіста розпочалася майже одразу після завоювання арабами Іспанії у 711—715 рр. і тривала приблизно вісім століть, аж до кінця XV ст. Її вирішальні

успіхи припали на XI—XII ст., коли хрестоносці вели боротьбу за Палестину, а німецькі рицарі підкоряли західнослов'янські та прибалтійські землі. Реконкіста була складовою процесу поширення християнства, що відбувався в цей час.

Дата	Подія	Результати і наслідки
718 р.	Битва біля Ковадонги в Астурії	Місцеве ополчення розгромило загін завойовників-арабів і призупинило їх подальше просування. Початок Реконкісти
1031 р.	Розпад Кордовського халіфату на 23 окремі держави	Полегшив іспанцям просування вперед, на південь півострова
25 травня 1085 р.	Звільнення кастильськими, французькими та німецькими рицарями Толедо	Толедо, найбільше місто Центральної Іспанії, стало столицею утвореного на звільнених землях королівства Кастилія
23 жовтня 1086 р.	Битва біля Салаки	Альморавіди, які вторглися на півострів з Північної Африки, завдали поразки леоно-кастильським військам
1118 р.	Арагонські рицарі оволоділи Сарагосою	На території, звільненій від маврів, утворилися нові християнські держави
1147 р.	Звільнено Лісабон	
1195 р.	Битва при Аларкосі	Кастильці зазнали поразки від Альмохадів, котрі прийшли на допомогу маврам із Північної Африки. Реконкіста на деякий час призупинилася
16 липня 1212 р.	Битва при Лас-Навас-де-Толоса	Об'єднане військо Кастилії, Арагону, Португалії і Наварри отримало блискучу перемогу над маврами
1236 р.	Звільнення кастильцями Кордови	У результаті успішного розгортання Реконкісти більшу частину території Піренейського півострова було звільнено від маврів
1238 р.	Звільнення арагонцями Валенсії	
1248 р.	Звільнення кастильцями Севільї	
1249—1250 рр.	Звільнення португальцями області Альгарва	
1262 р.	Звільнення кастильцями Кадіса	
1479 р.	Об'єднання Кастилії та Арагону в єдину державу	Утворення Іспанського королівства
1492 р.	Здобуто і включено до Іспанського королівства Гранаду	Завершення Реконкісти

■ **Нові небезпечні вороги Візантійської імперії**

■ **Держави хрестоносців і візантійців, утворені на території Візантії після Четвертого хрестового походу**

Держави хрестоносців	Держави візантійців
<ul style="list-style-type: none"> • Латинська імперія • Королівство Фессалоніка • Афінське герцогство • Ахейське князівство 	<ul style="list-style-type: none"> • Нікейська імперія • Епірський деспотат • Трапезундська імперія

■ **Особливості візантійської культури в XI—XII ст.**

Характерні риси		
<p>Візантійська культура свідомо орієнтувалася на минуле, вважаючи себе єдиною правонаступницею Стародавньої Греції та Риму</p>	<p>В основі візантійської культури існувало досить штучне поєднання принципів, викладених у Біблії і творах Батьків церкви, із деякими творами давньогрецьких авторів і римським правом</p>	<p>Візантійські культурні традиції мали великий вплив на сусідні народи, особливо південних і східних слов'ян</p>

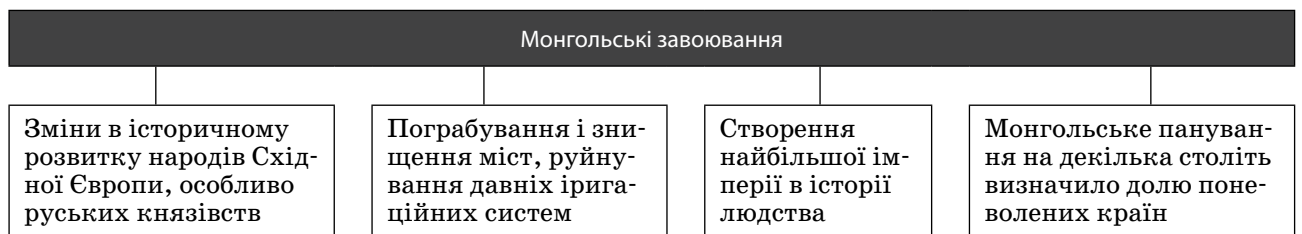
■ **Візантійська культура в XI—XII ст.**

Галузь	Основні досягнення
Освіта	Серед більшості візантійців було вельми поширене вміння читати і рахувати. Існували як безплатні школи (церковні, монастирські) для незаможного населення і платні — приватні для дітей знаті. Школи поділялися на початкові, де вивчали основи трьох наук — «тривіум» (граматику, діалектику і риторику) та середні, де викладався «квадріум» (арифметика, геометрія, астрономія і музика). У 1045 р. у Константинополі відкривалося вище училище з філософським та юридичним факультетами, котре умовно називають університетом, а наприкінці XI ст. розпочала роботу «Патріарша академія» для підготовки вищих ієрархів церкви
Наука	У цей період було створено більше ніж півтора десятка видатних історичних творів. Найвідомішими були «Хронографія» Михаїла Псьола, «Олексіада» Анни Комнін, «Історія» Нікити Хоніата
Література	Широкого розповсюдження набув жанр байок, де в сатиричній формі гостро критикувалися влада та існуючі порядки

■ Монгольські завоювання

Дата	Подія
1211 р.	Початок завоювання Чингізханом Північного Китаю
1219—1223 рр.	Завоювання монголами Середньої Азії
1221 р.	Підкорення монголами Закавказзя
1223 р.	Битва на річці Калка між русько-половецькими і монгольськими військами. Перша зустріч русичів з монголами
1229 р.	Захоплення монголами Кореї
1236 р.	Знищення монголами Волзької Булгарії
1237—1241 рр.	Підкорення онуком Чингізхана Батуханом (Батием) руських земель
1241—1242 рр.	Похід Батия до Центральної та Східної Європи
50—60-ті рр. XIII ст.	Підкорення монголами Ірану, Месопотамії та Сирії
1258 р.	Здобуття монголами Багдада
Кінець 50-х рр. XIII ст.	Із підкоренням південних провінцій під владою монголів опинився увесь Китай
1274, 1281 рр.	Обидві спроби монголів підкорити Японію завершилися невдало

■ Наслідки монгольських завоювань

Тема 7. Селяни і сеньйори

Селяни в XI—XIII ст.

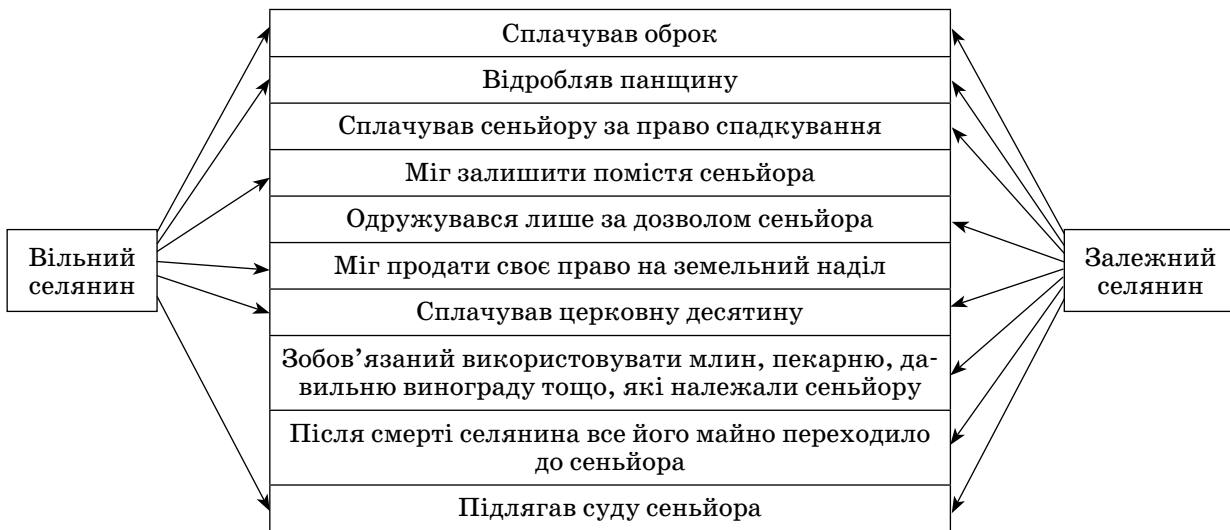
■ Три стани середньовічного суспільства

Суспільство — сукупність людей, об'єднаних сформованими історично формами спільного життя та діяльності.

Стани	Склад
Перший стан: Oratores — «ті, що моляться»	Глави церков — Папа Римський, патріархи
	«Князі церков» — архієпископи, єпископи, вікарії, митрополити, абати, ігумени, кардинали
	«Біле духовенство» — приходські священики
	«Чорне духовенство» — ченці

Стани	Склад
Другий стан: Pignatores — «ті, що воюють»	Глави держав — імператори, королі, великі князі
	Знатъ, земельна аристократія — герцоги, графи, віконті, барони
	Дворяни — рицарі, шевальє («кавалери»)
Третій стан: Laboratores — «ті, що працюють»	Нотари — чиновники та юристи
	Купці — господарі лавок у містах, мандруючі торговці. Володарі торговельних суден
	Ремісники — цехові (у містах) і кустарі (у селах і садибах)
	Селяни — залежні (серви), вільні (віллани)

■ Права й обов'язки вільних та залежних селян

■ Як вільні селяни втрачали землю й опинялися у залежності від сеньйора

У XII ст. в Західній Європі вільних селян майже не залишилося. Проте їхня залежність була різною: одні відробляли декілька днів панщини на рік, інші — декілька днів на тиждень. Найважчим було стано-

вище особисто залежних селян, які виконували повинності не лише за користування землею, а й особисто за себе. Вони повинні були сплачувати за право вступу до шлюбу, успадкування майна батька тощо.

Основні шляхи втрати селянами свободи

Пряме насильство, звичне для часів міжусобних війн і загарбань

Рятуючись від агресивних сусідів, самі зверталися за захистом до впливових людей

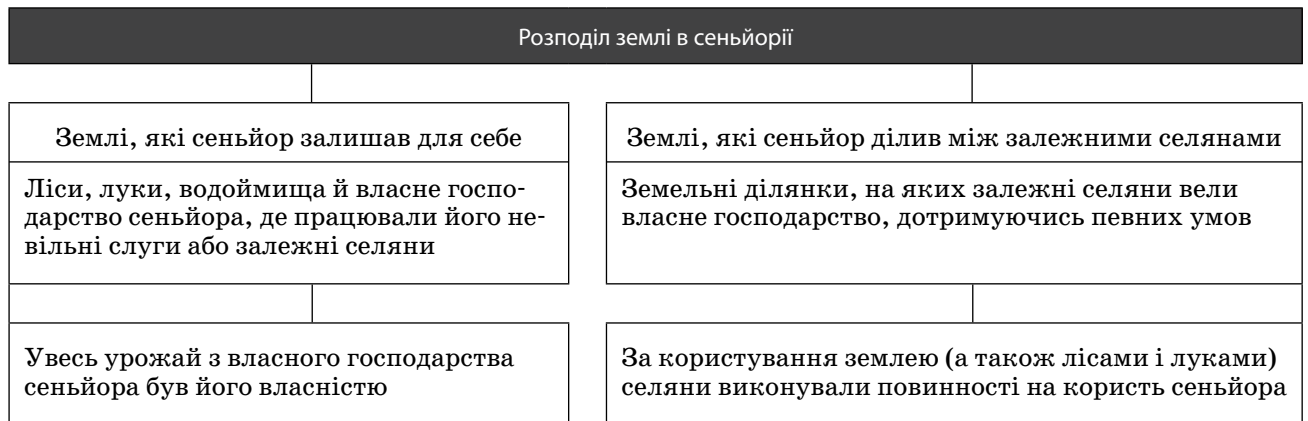
Втрачали свою свободу через шлюб із залежною людиною

Опинялися у залежності від людини, якій не змогли повернути борг

■ Сеньйорія

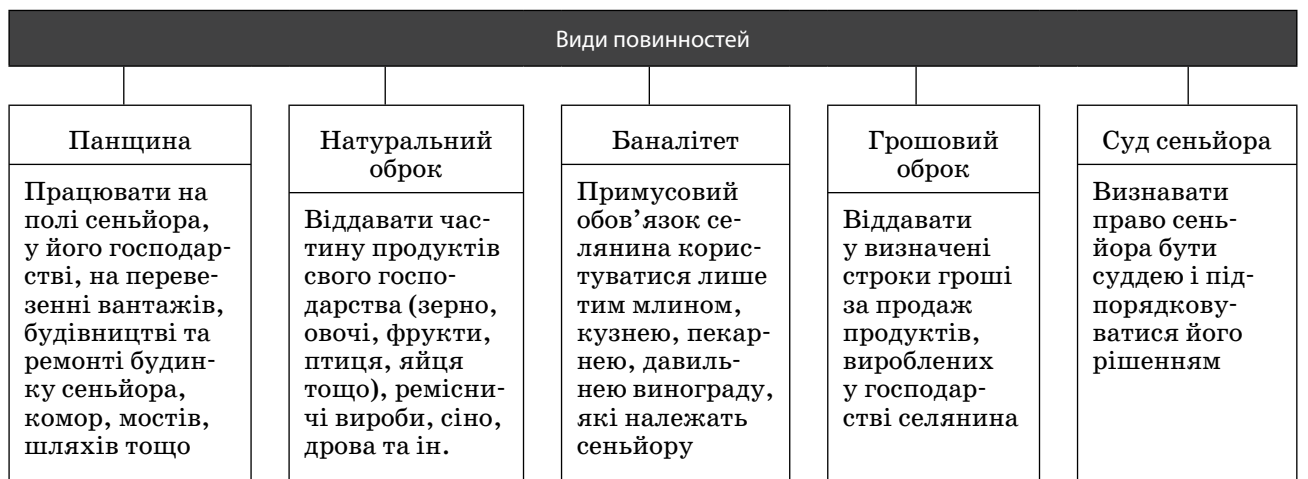
Сеньйорія (від латин. «старший») — земля, яка перебувала у власності сеньйора; селяни, які її

обробляли; влада сеньйора над селянами; повинності селян на користь сеньйора.

■ Основні повинності залежних селян

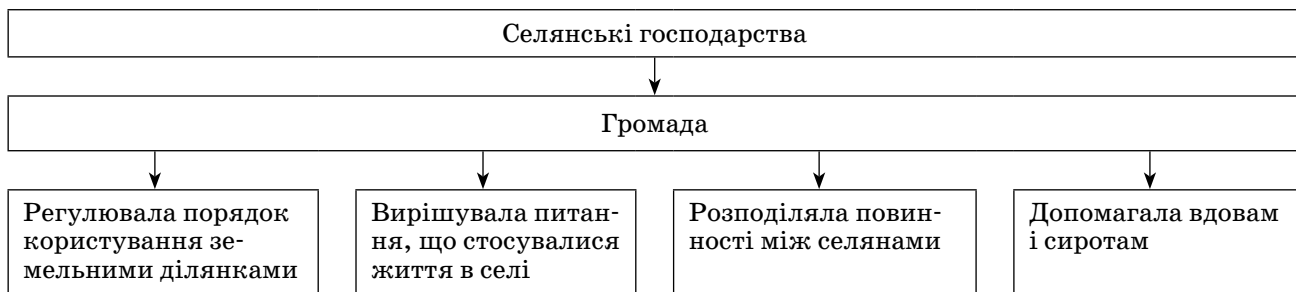
Повинності — обов'язки, котрі повинні були виконувати залежні селяни на користь свого сеньйора.

■ Селянська громада

Громада — об'єднання селян одного чи декількох сусідніх сіл для

спільного вирішення всіх важливих питань.

ФЕОДАЛИ

■ Сеньйори і васали

Феодал — землевласник, володар феоду, який жив за рахунок праці залежних селян. **Феод** — спадкове земельне володіння, надане сеньйором своєму васалові (від латин. «слуга»), за умови несення служби. Васал стосовно сеньйора був сеньйо-

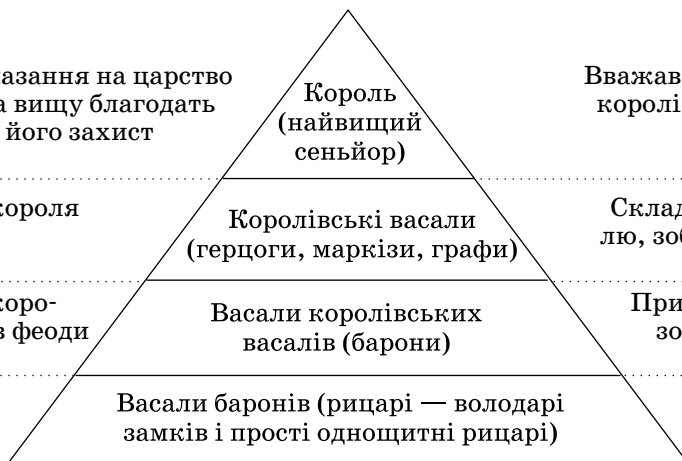
ром для селян, яким надавав ділянки з отриманої землі. Васал, який отримав феод, міг не лише дати землю в користування залежним селянам, а й надати її своїм васалам. Тоді він ставав сеньйором для них.

Через обряд помазання на царство отримує від Бога вищу благодать і переходить під його захист

Отримують від короля феоди й посади

Отримують від королівських васалів феоди й посади

Отримують від баронів феоди й посади

Вважався васалом Бога. Інколи окремі королі опинялися у ролі васалів Папи Римського

Складають присягу на вірність королю, зобов'язані йому допомагати і нести військову службу

Присягають на вірність сеньйорам, зобов'язані їм допомагати і нести військову службу

Присягають на вірність сеньйорам, зобов'язані їм допомагати і нести військову службу

■ Основні обов'язки сеньйорів і васалів

Сеньйор	Васал
<ul style="list-style-type: none"> Взяти васала під своє заступництво, захищати від посягань ворогів і зберігати за ним право на володіння феодом Смерть васала не припиняла володіння феодом. Його син присягав на вірність сеньйору, і той не мав права відібрати землю, якою володів батько Невиконання васалом своїх обов'язків формально дозволяло сеньйору розірвати угоду й вимагати повернення феоду, але реально зробити це було дуже важко 	<ul style="list-style-type: none"> Військова кінна служба (із власним конем і зброєю) один раз на рік упродовж 40 днів Повинен допомагати сеньйору порадою, брати участь в охороні його замку й засідати у його суді У чотирьох випадках сеньйор мав право просити у васала грошову допомогу — для викупу сеньйора з полону, при одруженні його старшої доньки, прийнятті в рицарі старшого сина і спорядженні самого сеньйора для участі в хрестовому поході

■ Основні складові рицарської культури

Складова	Характеристика
Замок	Укріплений центр влади володаря феода. Слугував для захисту сеньйора, був уособленням його сили і права на панування. Був розташований у стратегічно вигідних позиціях із урахуванням особливостей рельєфу місцевості. Будувалися замки спочатку з дерева, а потім з каменю або цегли. Уся середньовічна Європа була вкрита густою мережею кам'яних замків: лише у Франції їх було майже 40 тисяч
Герб	Символічне зображення, складене відповідно до певних правил, яке було постійним відмітним знаком рицаря. Перші герби з'явилися саме в середньовічній Європі — спочатку як особисті знаки рицарів, а потім як родові. Мистецтво складати й описувати герби отримало назву геральдика
Турніри	Військові змагання рицарів у силі та вмінні володіти зброєю. Турніри відбувалися за правилами. Зокрема, близько XIII ст. в Європі було заборонено на турнірах використовувати справжню зброю. Великий турнір включав змагання двох загонів (до 400 осіб кожний), двобої рицарів і демонстрацію вміння користуватися зброєю. Переможений на турнірі сплачував викуп переможцю
Піри	Влаштувалися сеньйорами для своїх васалів. Усі знали, чим щедрішим буде сеньйор, тим більше він може зібрати васалів, а отже, під час походу в нього буде більше шансів захопити багату здобич і знов-таки щедро обдарувати з неї васалів
Кодекс рицарської честі	Правила, яких повинен був дотримуватися рицар. Його наявність відрізняла рицарів від інших членів суспільства. Рицар повинен: <ul style="list-style-type: none"> • бути вірним своєму сеньйору • бути хоробрим у бою • прагнути до слави • служити церкві, виконувати християнські заповіді й захищати християнську віру • допомагати калікам, сиротам, удовам, захищати слабких • бути щедрим (скупість засуджувалася) • найбільшим пороком вважалося боягузтво (краще втратити життя, ніж честь)
Куртуазність	Уміння рицаря вести себе при дворі, особливо стосовно дам, яким доповнився кодекс рицарської честі в XII—XIII ст. Відповідно до цього рицар повинен був мати даму серця, складати на її честь вірші, домагатися її кохання. Досить часто це перетворювалося на вишукану придворну гру, за якою не було ніяких справжніх почуттів
Рицарська література	З'явилися мандрівні рицарі-поети, які складали вишукані вірші про кохання і рицарські чесноти. У Південній Франції їх називали трубадурами, у Північній Франції — труверами, а в Німеччині — міннезінгерами (тобто «співцями любові»). Поряд з ліричними віршами склалися цілі поеми: французька «Пісня про Роланда», іспанська «Пісня про мого Сіда», німецька «Пісня про Нібелунгів». Створювалася також рицарська література. Зокрема, великою популярністю користувалися романи про короля Артура й рицарів Круглого столу

Тема 8. Середньовічне місто

РЕМЕСЛО І ТОРГІВЛЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ МІСТІ

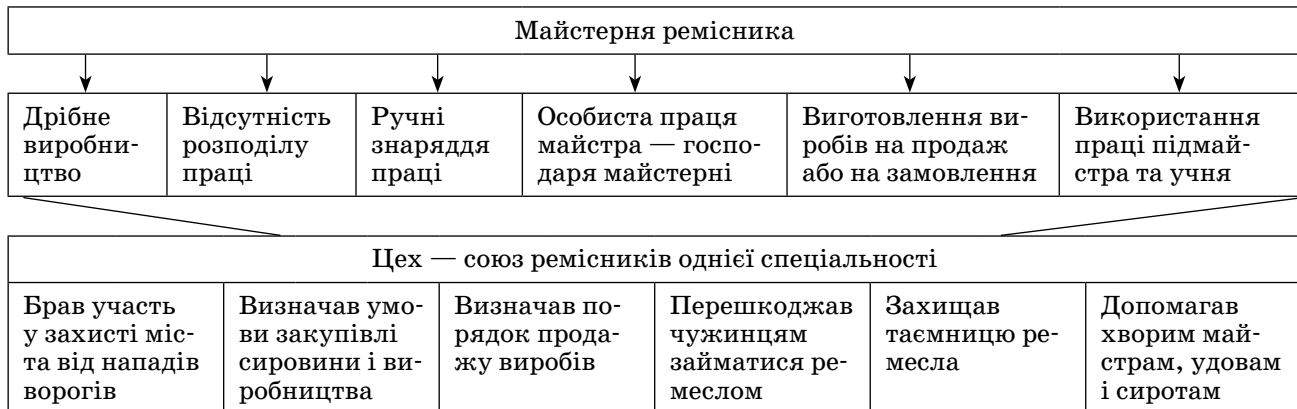
■ Передумови виникнення середньовічних міст

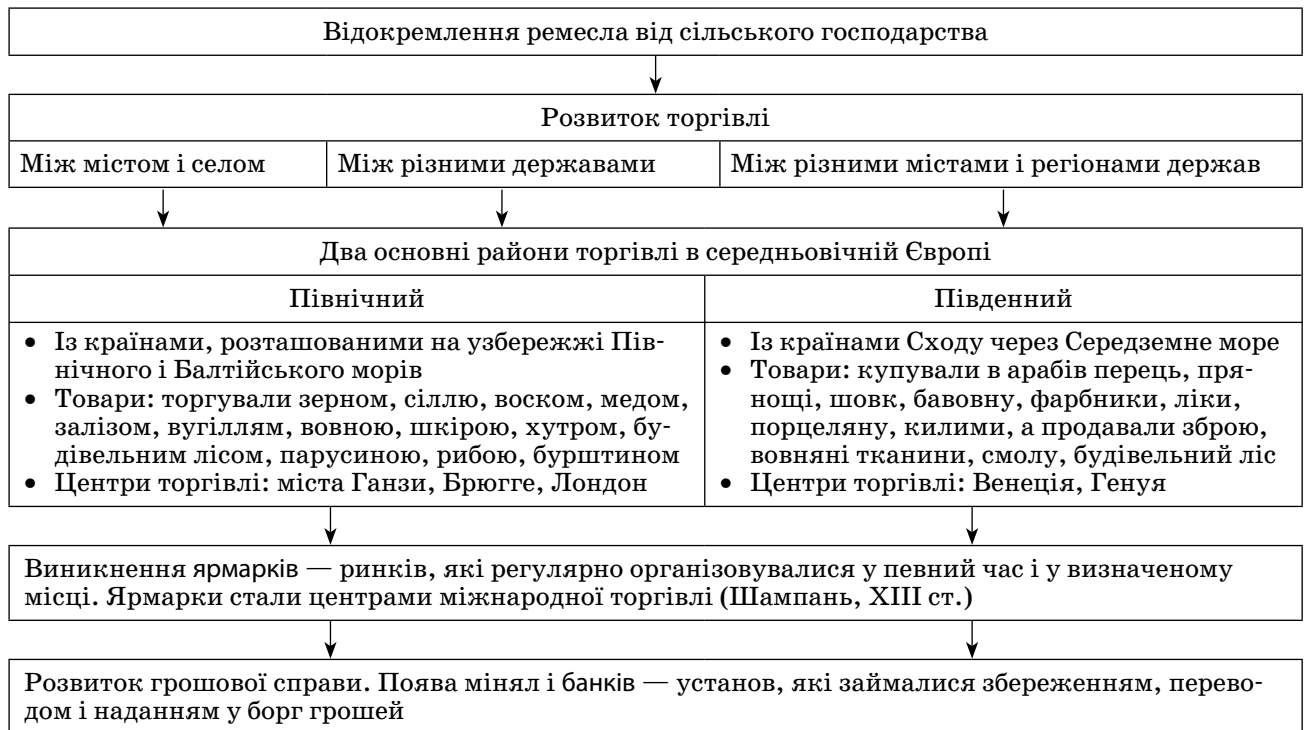
■ Причини виникнення середньовічних міст

Основні причини
<ul style="list-style-type: none">• Розвиток сільського господарства• Відокремлення ремесла від сільського господарства• Регіональна спеціалізація окремих частин країни• Розвиток торгівлі• Формування центрів християнства (місця паломництва, монастирі тощо)• Необхідність у створенні нових воєнних центрів для організації захисту певних територій• Потреба в існуванні адміністративно-політичних центрів

■ Ремесло в середньовічному місті

■ Торгівля в середньовічній Європі

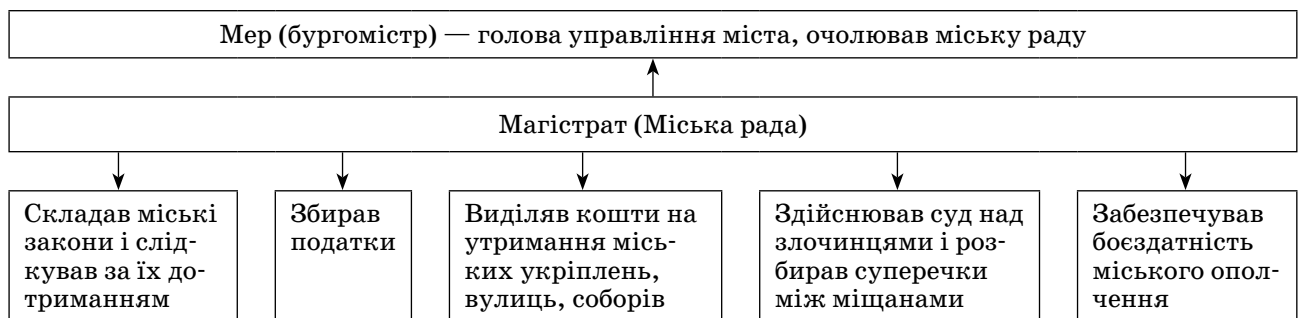
■ Ефективність перевезення товарів із Любека до Данцига

Вид транспорту	Тривалість перевезення, дні	Загальний обсяг, т	Кількість осіб, що супроводжували
Корабель	4	120	25
Віз	14	2	1 кучер + охорона

Життя в середньовічному місті

■ Міське самоврядування

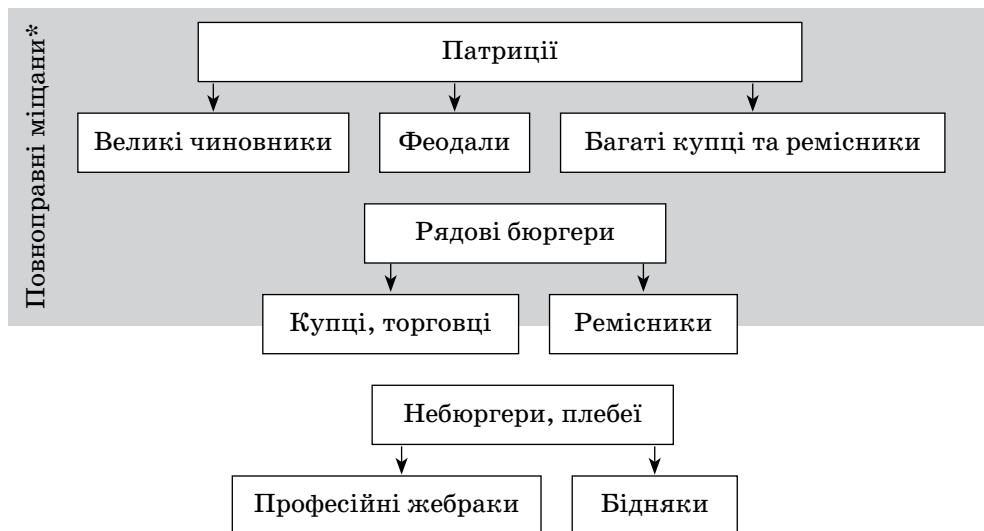
Комуни (від латин. «грумада, союз») — міста у Франції та Північній Італії, які завоювали незалежність від сеньйорів і мали власне самоврядування.

■ Населення середньовічного міста

Населення більшості західно-європейських середньовічних міст становило від 1 до 3—5 тис. мешканців. Навіть у XIV—XV ст. великими вважалися міста, де було 20—30

тис. мешканців. Лише деякі міста мали 80—100 тис. осіб населення (Константинополь, Париж, Мілан, Венеція, Флоренція, Кордова, Севіль'я).

Тема 9. Європа в XIV—XV ст.

Франція та Англія у Столітній війні

Столітня війна — війна між Англією і Францією, яка, з перервами, тривала понад сто років — з 1337 до 1453 рр., за Фландрію і французькі провінції Гієнь, Нормандію та Анжу, які були раніше володінням

англійського короля. Цим терміном історики визначають серію збройних конфліктів, що розпочалися інтервенцією англійського короля Едуарда III і завершилися взяттям Бордо французами.

Загальна характеристика

Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Завершенню об'єднання Франції заважало те, що англійський король залишався володарем частини Аквітанії (герцогства Гасконь) на південному заході країни • Суперництво Англії та Франції за контроль над багатою Фландрією
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Претензії англійського короля Едуарда III, як законного спадкоємця по лінії своєї матері, на французький престол після смерті останнього короля з династії Капетингів • Заява французького короля Філіппа VI Довгого з династії Валуа в 1337 р., що він забирає володіння англійського короля на південному заході Франції до свого домену

* У різних країнах повноправні міщани називалися по-різному: у Німеччині — бюргери, у Франції — буржуа, в Італії — popolani.

Загальна характеристика	
Початок	<ul style="list-style-type: none"> Після захоплення Філіппом VI Довгим Аквітанії (1337 р.) англійський король розпочав війну за свою спадщину
Учасники	<ul style="list-style-type: none"> На боці Англії виступали Священна Римська імперія, Фландрія, Арагон і Португалія На боці Франції виступали Кастилія, Шотландія і Папа Римський
Періоди	I період (1337—1360 рр.) <ul style="list-style-type: none"> Військова перевага Англії. Пояснювалася перш за все перевагами військової організації і тактики англійців Основні битви: морська битва біля Слейсу (1340 р.), битва при Кресі (1346 р.), битва під Пуатьє (1356 р.). Усі завершилися перемогою англійців
	II період (1360—1410 рр.) <ul style="list-style-type: none"> Французи змінили тактику: ухиляючись від великих битв, здійснювали раптові напади на англійців. Проте досягти вирішальної перемоги Франція не могла через нестачу ресурсів і запеклий опір англійців. Війна набула затяжного і малорезультативного характеру У Франції спалахнула жорстока боротьба за владу, яка набула форми громадянської війни. Її учасники намагалися залучити на свій бік англійців
	III період (1414—1453 рр.) <ul style="list-style-type: none"> Вирішальна перевага англійців дозволила їм, разом із союзниками-бургундцями, на 1429 р. захопити північну і південно-західну Францію Із 1429 р. французи, спираючись на патріотичне піднесення народу, розпочали поступово відвоювати втрачені землі
Завершення	<ul style="list-style-type: none"> 19 жовтня 1453 р. — день узяття французами Бордо — вважається датою закінчення Столітньої війни. Англія програла війну. Проте оскільки мирної угоди між Англією і Францією укладено не було, обидві сторони не вважали війну завершеною
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> У Франції в результаті фактичної перемоги у війні суттєво зміцнила свої позиції династія Валуа. Зміцніла королівська влада, король запровадив нові податки для утримання постійної армії Англія змушена була відмовитися від спроб відновити свої володіння у Франції, якими вони були за доби Генріха II Плантагенета. Поразка у війні викликала незадоволення правлячою династією Ланкастерів, яке переросло в громадянську війну Червоної (емблема Ланкастерів) та Білої (емблема Йорків) троянд В обох країнах війна спричинила посилення почуття національної єдності. Французи й англійці усвідомили, що вони є народами з власними традиціями, мовами і територіями заселення

■ Селянські повстання у Франції та Англії в XIV ст.

Питання для порівняння	Жакерія	Повстання Уота Тайлера
Коли і де відбулося	1358 р., Північно-Східна Франція	1381 р., Південна і Центральна Англія
Керівники	Гійом Каль — селянин, колишній солдат	Уот Тайлер — сільський ремісник
Учасники	Селяни, міська біднота	Селяни, міська біднота
Вимоги	<ul style="list-style-type: none"> Викорінити всіх дворян і самим стати панамі Не збільшувати усталені повинності 	<ul style="list-style-type: none"> Знищити дворян і повернутися до рівності за часів «Адама і Єви» Надати особисту свободу селянам Скасувати панщину

Питання для порівняння	Жакерія	Повстання Уота Тайлера
Підсумки і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Придушення повстання • Прискорення процесу надання селянам особистої свободи • Припинення збільшення повинностей селян 	<ul style="list-style-type: none"> • Придушення повстання • Скасування панщини • Пом'якшення законів проти жебраків • Отримання селянами за викуп права особистої свободи • Встановлення чітко визначеної плати за землю

КРАЇНИ БАСЕЙНУ СЕРЕДЗЕМНОГО МОРЯ

■ Італійські держави в XIV—XV ст.

Назва	Особливості розвитку
Сицилійське королівство	Держава створена норманами на території Південної Італії та о. Сицилія наприкінці XI ст. У 1189—1268 рр. сицилійською короною володіла німецька династія Штауфенів. Після загибелі Штауфенів королівством заволодів брат французького короля Карл Анжуйський. Жорстокість нового правителя спричинила 1282 р. повстання проти французів на Сицилії і повалення їхньої влади. Після цього спочатку о. Сицилія (1302 р.), а згодом південь Італії (1442 р.) перейшли під владу Арагону як Неаполітанське королівство
Папська держава	Теократична держава римських пап. Займала більшу частину території Середньої Італії. У період «Авіньйонського полону пап» (1309—1377 рр.), коли вони постійно перебували у Франції, посилилася роздробленість держави. У деяких містах виникли тиранії сеньйорів, котрі фактично були самостійними правителями. У другій половині XIV ст. представники Папи Римського стали силою придушувати фактично незалежні міста та області. У XV ст. Папська держава залишилася відсталою. Особливо негативно на її становище впливало те, що кожен новий Папа усував від влади родичів свого попередника і віддавав їхні посади своїм прибічникам
Флорентійська республіка	Флоренція — «Афіни Італії» розташована на берегах р. Арно. Виникла ще за античних часів. Була одним із найбільших і економічно розвинутих міст-держав Італії. Головним її багатством були вовняні сукна, які постачалися в європейські держави. Від кінця XIII ст. вищим органом влади у Флоренції була Сеньйорія, до якої обиралися шість представників від старших цехів. Флорентійські банкіри були відомі не лише в Італії, а й далеко за її межами. Флоренція першою серед італійських міст-держав стала карбувати (з 1252 р.) власну золоту монету. Із 30-х рр. XV ст. у Флоренції встановилася тиранія Медичі. Особливо уславився Лоренцо Величний (1469—1492 рр.), що був не лише мудрим правителем, а й блискучим поетом, заступником наук і мистецтв
Генуезька республіка	Розташована на північному узбережжі Тірренського моря, Генуя відома як порт з античних часів. У Середньовіччі стала одним із найбільших портів і торговельною морською республікою. 1143 р. в Генуї було прийнято перший в Італії міський статут. Республікою Генуя офіційно стала в 1162 р., коли Фрідріх I Барбаросса надав їй право на володіння територіями узбережжя Лігурії. Вона мала назву «Республіка Св. Георгія» за ім'ям покровителя міста. Наприкінці XIV—XV ст., ослаблена внутрішніми протиріччями, Генуя декілька разів опинялася під владою французьких королів і правителів Міланського герцогства. Упродовж XIV — на початку XV ст. політику Генуї визначала боротьба з Венецією за панування у середземноморській торгівлі.

Назва	Особливості розвитку
Генуезька республіка	Із другої половини XIV і до кінця XV ст. Генуя поступово занепадала внаслідок втрати своїх володінь під ударами турок-османів. Італійці називали Геную «чудова» за її чудовий вигляд
Венеціанська республіка	Венеція — «цариця Адріатики» — розташована на узбережжі Адріатичного моря. У Середньовіччі була однією з найміцніших італійських держав. Самі венеціанці називали своє місто «найясніше». Місто Венеція розташоване на 118 островах, поділених 150 каналами, із 400 мостами. Головою держави був дож, котрий обирався Великою радою з патриціїв і довічно виконував повноваження керівника республіки. Вищим органом влади була Велика рада, до якої входили представники всіх знатних родин республіки. Процвітання Венеції забезпечував величезний торговельний і військовий флот. Венеціанські купці були головними посередниками в торгівлі Близького Сходу із Західною Європою. Венеціанські золоті дукати впродовж багатьох століть вважалися у Європі своєю міжнародною монетою. Венеція тривалий час вела жорстоку боротьбу зі своїм основним торговельним суперником — Генуєю. У 1380 р. венеціанський флот розбив генуезців. Венеціанці повністю запанували у східній частині Середземного моря. Захоплення Константинополя турками-османами у 1453 р. завдало болючого удару венеціанському пануванню у східній торгівлі

■ Виникнення об'єднаного Іспанського королівства

Королівство Кастилія	Королівство Арагон
<ul style="list-style-type: none"> • Виникло під час Реконквісти • Займало 3/5 території Піренейського півострова • Сильна королівська влада • 1217 р. в Кастилії виникли трипалатні кортеси (станово-представницький орган). Проте вони не стали інструментом реального обмеження влади короля 	<ul style="list-style-type: none"> • Виникло під час Реконквісти • Займало невелику територію півострова, але мало численні володіння у Середземному морі • Слабка королівська влада. Арагонські чотирипалатні кортеси повністю контролювали діяльність короля
Історичні передумови об'єднання Кастилії з Арагоном	
<ul style="list-style-type: none"> • Спорідненість за походженням і мовою кастильців та арагонців • Упродовж кількох століть вели спільну боротьбу за звільнення Піренейського півострова від арабів • Давні економічні зв'язки обох країн, які, умовно кажучи, доповнювали одна одну — континентальна Кастилія і пов'язаний із Середземним морем Арагон • Необхідність об'єднання зусиль обох держав для завершення Реконквісти 	
1479 р. У результаті шлюбу принцеси Ізабелли Кастильської і принца Фердинанда Арагонського відбулося об'єднання Кастилії та Арагону в єдине Іспанське королівство. Кожна держава — учасник об'єднання — зберігала свої закони та окремі кортеси	
Наслідки об'єднання	
<ul style="list-style-type: none"> • Започатковано створення єдиної іспанської монархії. Іспанія стала швидко перетворюватися у велику європейську державу • Об'єднання зусиль дозволило в 1492 р. відвоювати останній оплот мусульман на півострові — Гранаду і завершити Реконквісту 	

■ Занепад імперії Палеологів

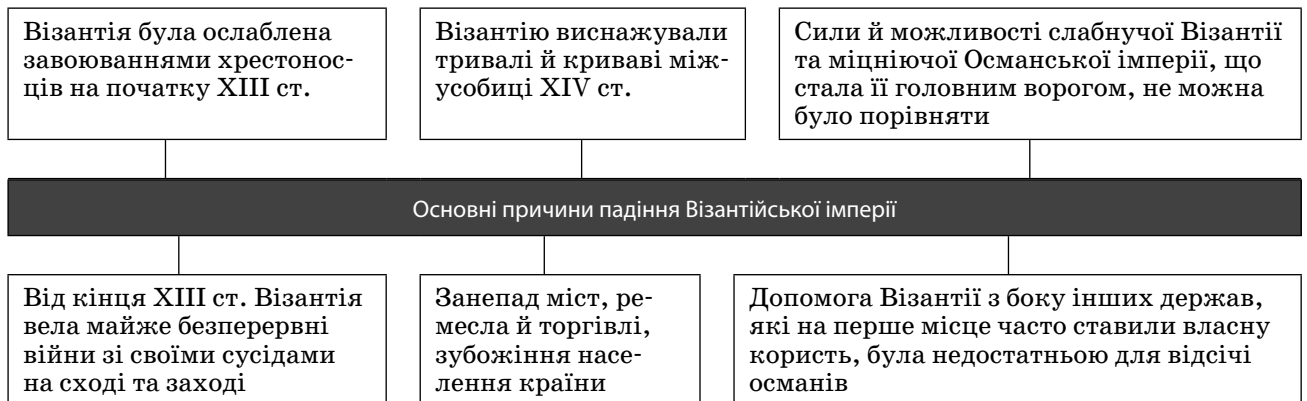
Риса	Особливості прояву
Внутрішньополітична ситуація	
Територія імперії	До складу відновленої Візантії входила лише північно-західна частина Малої Азії, частина Фракії, Македонії і Пелопоннесу на Балканському півострові й декілька островів у північній частині Егейського моря. Константинополь був пограбований і частково зруйнований
Ослаблення управління державою	Візантія за правління Палеологів була фактично сукупністю провінцій, які дедалі більше перетворювалися на не пов'язані між собою самодостатні округи, мало підпорядковані центру. Керівники провінцій вели «самостійну політику», самовільно укладаючи угоди із сусідами
Боротьба за владу	За право володіння візантійським престолом із Палеологами боролися представники знатного і багатого роду Кантакузинів. У XIV ст. вони на досить тривалий час усунули від влади Палеологів. Для боротьби із суперниками Кантакузини використовували іноземні, перш за все турецькі, загоны, які безжалісно спустошували візантійські землі
Погіршення становища населення	У XIII—XIV ст. більшість міст Візантії занепадали. Землевласникам, великим монастирям та італійським купцям надавалися привілеї на звільнення від податків, збідніння селян і міщан різко скоротило надходження до державної скарбниці. Намагаючись виправити ситуацію, імператори збільшували податки, зменшували вміст золота в монеті, що спричинило зростання цін
Зростання незадоволення населення	У 40-х рр. XIV ст. Візантію охопила хвиля надзвичайно бурхливих міських повстань. Вони відбувалися в Адріанополі, Солуні, Гераклеї та інших містах
Зовнішньополітична ситуація	
Зовнішньополітичне оточення	У другій половині XIII ст. на заході від Візантії сформувалася ворожа до неї коаліція, до якої входила Венеція, на півночі кордони імперії зазнавали утисків болгарів і сербів, на сході зростала турецька загроза. Венеціанці й генуезці витіснили візантійців з торгівлі в Егейському морі, на самому Босфорі й Чорному морі. Найбільшу небезпеку становила турецька загроза. Спроби візантійських імператорів отримати допомогу в організації відсічі османів на Заході були безрезультатними. Організовані Папою Римським антиосманські хрестові походи 1396 і 1444 рр. завершилися поразкою
Війни Візантії з сусідами	Спроби візантійців зупинити турок у 1303—1305 рр. за допомогою найманого каталонського війська завершилися провалом. У 20—30-х рр. XIV ст. Візантія вела виснажливі й безрезультатні війни з Болгарією і Сербією, які лише вичерпали сили сторін напередодні вирішального зіткнення з османами. У 1348—1352 рр. Візантія вела війну з генуезцями і програла її

■ Перші завоювання турок-османів

Дата	Подія	Результати і наслідки
Близько 1300—1326 рр.	Емір Осман захопив більшість візантійських володінь у Малій Азії і зробив своєю столицею м. Бурсу	Виникнення Османської імперії

Дата	Подія	Результати і наслідки
1337 р.	Турки-османи захопили Нікомідію у Малій Азії	Візантіїці втратили практично всі свої малоазійські володіння
1345 р.	Османи перейшли Дарданелли і здійснили свій перший європейський похід	Початок європейської експансії турків-османів
1354 р.	Османи захопили фортецю Цімпе на Галліполійському півострові з європейського боку Дарданелл	Заснування першого турецького поселення на європейській землі
1362 р.	Султан Мурад I завоював головне місто Фракії Адріанополь і зробив його своєю столицею	Османи розпочали завоювання Фракії, яка дуже швидко опинилася під їхньою владою
1363—1396 рр.	Завоювання турками-османами Болгарії	У Болгарії встановилося турецьке панування
1371 р.	Битва на р. Мариці турок-османів з коаліцією сербів, болгар, валахів і угорців	Перемога турок-османів. Підкорення ними всієї Македонії та Південної Сербії. Візантія визнала васальну залежність від османів
1389 р.	Битва на Косовому полі між сербською й османською арміями	Перемога турків-османів. Після цього більшу частину Сербії було включено в турецькі володіння
1391—1399 рр.	Перша облога султаном Баязидом I Константинополя	Візантіїці змогли відбити всі морські й суходільні атаки османів і утримати місто
1422 р.	Друга облога турками Константинополя	Турки-османи не змогли захопити місто
1425—1430 рр.	Війна турків-османів з Венеціанською республікою і королівством Фессалоніка	Турецький флот захопив Фессалоніку, а також венеціанські володіння на узбережжях Албанії та Епіру
1453 р.	Третя облога Константинополя турками	Падіння Константинополя. Занепад Візантійської імперії

■ Чому загинула Візантійська імперія

■ Як вплинуло завоювання турками-османами Візантії на розвиток народів Європи

Основні наслідки падіння Візантійської імперії

<p>Османська імперія, за розташуванням своїх володінь, перетворилася на європейську державу і стала вагомим чинником європейської історії</p>	<p>Втрата християнською цивілізацією свого східного православного центру. Єдиною незалежною православною країною стала Московська держава. Це дало привід проголосити Москву «третім Римом» і наступницею Візантії</p>	<p>Затвердження турків-османів на території Візантії перетворило її на плацдарм для подальшої турецької агресії проти країн Центральної і Східної Європи, Близького Сходу</p>	<p>Занепад торгівлі у Східному Середземномор'ї через безперервні турецькі війни і величезні побори, які вони стягували з азіатських і європейських купців. Це стало поштовхом до пошуку європейцями нових морських шляхів на Схід</p>	<p>Візантійські вчені, художники, ремісники, рятуючись від турків-османів, переселялися до інших країн, і зокрема до Італії. Вони сприяли знайомству італійців із досягненнями античної культури, що, у свою чергу, мало великий вплив на формування культури італійського Відродження</p>
---	--	---	---	--

Країни Центральної і Північної Європи

■ Закріплення політичної роздробленості Німеччини

Політичну роздробленість Німеччини було остаточно закріплено за правління імператора Священної Римської імперії Карла IV Люксембурга (1346—1378) у «Золотій буллі» 1356 р. — законодавчому акті, прийнятому імперським сеймом і затвердженому імператором.

Основні положення «Золотої булли» 1356 р.

<ul style="list-style-type: none"> • Закріпила ustalений порядок обрання німецького короля, який «повинен був ставати імператором» • Король обирався сімома «дійсними і законними курфюрстами (у перекладі з нім. «князями-виборцями») Священної Римської імперії. До них належали три церковних князі (архієпископи Майнцький, Кельнський і Трирський) і чотири світських (король Чеський (Богемський), пфальцграф Рейнський, герцог Саксонський, маркграф Бранденбурзький) 	<ul style="list-style-type: none"> • Обрання короля відбувалося з ініціативи архієпископа Майнцького в м. Франкфурті-на-Майні більшістю голосів • Згода Папи Римського для обрання імператора була непотрібна, але він повинен був увінчати його в Римі імператорською короною • За князями закріплювалися права на вищий суд, карбування монет, розробку корисних копалин, стягування мита і ведення «законно оголошених» приватних війн • Укладання містами союзів, спрямованих проти князівського гноблення, розглядалося як «змови» і заборонялося
--	--

Наслідки прийняття

<p>У Священній Римській імперії, на відміну від Англії та Франції, де розгортався процес централізації, відбулося послаблення централізованої влади</p>	<p>Суттєво посилювалися позиції курфюрств. У документі були зафіксовані їхні історично сформовані привілеї, у тому числі з правом обрання короля</p>	<p>Карл IV виданням булли усунув від участі в колегії курфюрств суперників своєї династії — герцогів Баварії та Австрії і закріпив позиції Чехії</p>
---	--	--

■ Гуситський рух у Чехії

Особливості становища Чехії в другій половині XIV ст.		
Входила до складу Священної Римської імперії	Перебувала у стані господарського підйому	У чеські міста переселилося чимало німців
Розквіт Чехії пов'язувався з правлінням короля Карла I, який 1374 р. став імператором Священної Римської імперії	Стала одним із важливих культурних і політичних центрів Європи	Діяльність іноземців сприяла економічному зростанню, але їх всевладдя викликало незадоволення чехів

Становище католицької церкви в Чехії

Католицькій церкві належала третина оброблюваних земель країни	Переважну більшість духовенства складали не чехи, а німці	Папа Римський брав величезні гроші за призначення чеського вищого духовенства
Чехія була наводнена папськими торговцями індульгенціями	Чехія сплачувала папському двору багато податків у різних формах	Переважна більшість церковних десятин, які збирали в Чехії, відправлялися до Риму

Зростання незадоволення католицькою церквою серед усіх верств населення Чехії

Початок XV ст. Критика католицької церкви чеським мислителем і проповідником Яном Гусом

Засуджував накопичення багатств церквою і духовенством, закликаючи повернутися до «євангелійської бідності»

Вважав, що для того щоб кожна людина могла зрозуміти «Закон Божий», богослужіння повинно здійснюватися чеською мовою

Критикував католицьке причастя для духовенства хлібом і вином, а для мирян лише хлібом. Доводив, що в першопочатковому християнстві всі причащалися однаково

1415 р. Погляди Яна Гуса було засуджено на церковному соборі в німецькому місті Констанці (1414—1418 рр.), а самого проповідника спалено на багатті

1419—1437 рр. Гуситські війни — збройна боротьба чеського народу проти католицької церкви, феодального гноблення та німецького засилля

■ Дві основні течії у гуситському русі

Питання для порівняння	Чашники	Таборити
Характер вимог	Помірковані	Радикальні
Програма	«Чотири празькі статті»	«Дванадцять празьких статей»
Склад	Магістри-богослови університету, частина панів і рицарів, середнє духовенство, багаті ремісники	Селяни, міська біднота, частина дрібного дворянства, бідне духовенство, ремісники

Питання для порівняння	Чашники	Таборити
Основні вимоги	<ul style="list-style-type: none"> • Позбавити католицьку церкву її землеволодінь • Здійснювати причастя мирян хлібом і вином • Запровадити для духовенства відмову від власності, суворе покарання за здійснені гріхи 	<ul style="list-style-type: none"> • Докорінна реформа католицької церкви, позбавлення її багатств і влади • Переведення церковних служб з латини на чеську мову, відміна церковного убрання • Скасування приватної власності, феодалних привілеїв і створення царства справедливості

■ Грюнвальдська битва

Грюнвальдська битва — вирішальна битва «Великої війни» 1409—1411 рр. Польського королів-

ства і Великого князівства Литовського з Тевтонським орденом.

Загальна характеристика	
Дата битви	15 липня 1410 р.
Де відбулася	Поблизу сел Грюнвальден і Танненберг у Східній Пруссії
Сили сторін	<p>Військо Тевтонського ордену становило 27 тис. осіб (за іншими даними, 60 тис. осіб) із 22 західноєвропейських країн (німці, французи, швейцарці, англійці та ін.) — усього 51 «прапор»</p> <p>Союзні війська налічували 32 тис. осіб (за іншими даними, 16—17 тис. осіб). До його складу входили поляки, литовці, українці, білоруси, росіяни, жмудь, вірмени, волохи, найманці з чехів, моравів, угорців і татар — усього 91 «хоругва»</p>
Хто очолював війська	<p>Війська Тевтонського ордену очолював великий магістр Ульріх фон Юнгінген</p> <p>Союзні польсько-литовсько-руські війська очолював польський король Владислав II Ягайло</p>
Результати битви	Розгром військ Тевтонського ордену
Втрати сторін	Обидві сторони — учасники битви втратили 1/5—1/3 складу своїх армій, причому війська Тевтонського ордену втратили більше полоненими, ніж загиблими. У битві загинув також великий магістр ордену
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Одна з найбільших битв в історії середньовічної Європи • Просування Тевтонського ордену на слов'янський Схід було зупинено • Військову міць ордену було підірвано, і він був змушений перейти до пасивної оборони

■ Кальмарська унія

Кальмарська унія — об'єднання Данії, Норвегії (з Ісландією) і Швеції (з Фінляндією) під зверхністю датських королів. Із великими пе-

рервами існувало з 1397 до 1523 р. Розпалося разом із виходом із нього Швеції.

	Загальна характеристика
Дата створення	17 червня 1397 р.
Ініціатор унії	Королева Данії Маргрете I (Маргарита Датська)
Держави-учасники	Три королівства Північної Європи — Данія, Швеція і Норвегія
Причини укладання	Прагнення можновладців Данії, Швеції і Норвегії, незважаючи на конфлікти між їхніми державами, об'єднати зусилля перед загрозою з боку німецьких князів і Ганзи: <ul style="list-style-type: none"> датські й шведські володіння перебували під загрозою їх відторгнення північно-німецькими князями; Ганза в XIV ст. домінувала в зовнішній та частково внутрішній торгівлі цих країн
Місце підписання	Місто Кальмар у Швеції
Форма унії	<ul style="list-style-type: none"> Особиста унія під владою датського короля. Загальна коронація Еріка Померанського, племінника королеви Маргрете I, коронами Данії, Швеції і Норвегії і визнання його співправителем королеви відбулося на зборах знаті трьох країн у Кальмарі 1397 р. Супроводжувалася укладанням договору про унію
Зміст унії	<ul style="list-style-type: none"> Три королівства повинні бути навіки єдині й разом обирати спільного короля Кожне королівство зберігає внутрішню незалежність, свої державні установи і закони Королівства надають одне одному підтримку в разі війни з іншою країною, яка не входить до складу унії
Наслідки унії	<ul style="list-style-type: none"> Найбільш вигідною була для Данії, котра була найрозвинутішою з усіх трьох держав Сприяла зміцненню королівської влади. У володінні корони були сконцентровані великі землі. Суттєвим джерелом державних прибутків стали мита з кораблів, які проходили з Балтійського до Північного моря Влаштувала датську знать, яка отримувала від корони посади і землеволодіння у Швеції та Норвегії Відіграло велику роль у протистоянні Данії, Швеції і Норвегії німецькій експансії в регіоні Не змогла подолати глибокі протиріччя між державами — учасниками унії

Тема 10. Духовний світ людини середньовіччя

ХРИСТІЯНСЬКА ЦЕРКВА В XIII—XV СТ.

■ Найпоширеніші рухи єретиків у середньовічній Європі XIII—XV ст.

Єресь (від грец. «особливе віровчення») — засуджене церквою й оголошене шкідливим для віровчення. У християнстві єресь особ-

ливого розвитку набули в середні віки. Прихильників учень, оголошених єресями, називали **єретиками**.

Назва руху	Період і територія поширення	Сутність вчення
Катари	XII—XV ст., Італія, Фландрія, Південна Франція	Вважали, що у світі існують дві сили — Добра (Бог) і Зла (Диявол). Матеріальний світ створений дияволом, а духовний — Богом. Катари засуджували все земне, хрести, храми, ікони, не визнавали світську владу, закликали до аскетизму, викривали зловживання католицького духовенства
Вальденси	Наприкінці XII ст. Виник у Ліоні (Франція)	Засновник руху — ліонський купець П'єр Вальдо. Закликали до «євангельської бідності». Вважали, що розбещена багатством римська церква втратила святість і її таїнства не мають сили. Стверджували, що будь-який мирянин, котрий, за заповідями Христа, веде жебрацьке життя, позбавлений постійного притулку, а інколи взагалі даху над головою, може здійснювати таїнства
Альбігойці	XII—XIII ст., Південна Франція	Прихильники вчення катарів і їхніх послідовників — вальденсів. Виступали проти догматів католицької церкви, церковного землеволодіння і десятини, закликали повернутися до християнства апостольських часів, самі вели просте, моральне і самотнє життя
Лолларди	Виник в Антверпені на початку XIV ст., поширився в Англії та інших країнах Західної Європи	В Англії 1360—1381 рр. так називали послідовників Джона Болла. У своїх проповідях таврували багатства і пороки духовенства, вимагали скасування церковної десятини, конфіскації церковного майна, скасування церковної ієрархії тощо. Після 1382 р. в Англії так стали називати послідовників мислителя Джона Вікліфа. Критикував католицьку церкву, заперечував головування Папи Римського у духовних питаннях, виступав проти світської влади папства
Гусити	XV ст., Чехія	(Див. «Гуситський рух в Чехії», с. 136)

■ Католицька церква проти єресей і єретиків

Основні методи боротьби католицької церкви з поширенням єретичних учень

- Засудження єретиків та їхніх учень на церковних соборах
- Організація хрестових походів до областей, де було багато єретиків
- Здійснення аутодафе — урочистої церемонії оголошення вироку інквізиції і його виконання світською владою (публічного спалення на багатті)
- Відлучення єретика від церкви. Він опинявся поза законом. Віруючі не могли допомагати йому, надавати притулок тощо
- Накладання інтердикту — повної або часткової заборони здійснювати релігійні обряди на певній території (місто, область, країна тощо)
- Заснування інквізиції — особливого церковного суду, який розглядав справи про єресі. Заснована в XIII ст.
- Заснування жебрущих орденів ченців

■ Жебрущі ордени ченців

Жебрущі ордени — декілька католицьких чернечих орденів, котрі повністю або частково відмовлялися

від володіння майном, отримання постійних прибутків і жили милостинею.

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ШКОЛИ ТА УНІВЕРСИТЕТИ

■ Поширення знань

Сім вільних мистецтв — сукупність наук, які складали основу світської освіти в ранньому Середньовіччі. У V—VI ст. «сім вільних

мистецтв» поділялися на «тривіум» («три шляхи») і «квадривіум» («чотири шляхи»).

Група	Предмети, які до неї входили
Тривіум	<ul style="list-style-type: none"> • Граматика — знайомила з основами латинського правопису, а потім переходила до читання деяких творів античних авторів • Діалектика — знайомила з основами філософії та логіки • Риторика — вчила правильно й виразно розмовляти
Квадривіум	<ul style="list-style-type: none"> • Геометрія — знайомила з елементарними поняттями про фігури, необхідними для будівництва, і надавала уривчасті відомості з географії і космографії • Арифметика — навчала рахувати • Астрономія — зводилася до знайомства з календарем і правилами підрахунку рухомих церковних свят • Музика — навчала церковного співу

■ Організація навчання в середньовічних університетах

Університет (від латин. «сукупність, спільність») — назва вищого навчального закладу. Від кінця XIV ст. цей термін став використо-

вуватися стосовно об'єднань викладачів, які відокремилися від церковних і монастирських шкіл.

■ Способи виготовлення книжок у середньовічній Європі

Спосіб	Переваги	Недоліки
Переписування	Кожна книга ставала справжнім витвором мистецтва, єдиним і неповторним	Переписування книг відбувалося дуже повільно, їх було мало, і вони коштували дуже дорого
Відбиток з дошки	Книги можна було виготовляти швидше. З однієї дошки робилося декілька відбитків	Вирізання літер на дерев'яній дошці було дуже важким і займало багато часу
Набірний шрифт	Друкуючи сторінки за допомогою набірних металевих літер було набагато простіше. Можна було робити багато відбитків. Книг з'явилося більше, вони стали дешевшими	Для свого часу цей спосіб фактично не мав недоліків

■ Основні відмінності романського і готичного стилів в архітектурі

Готика — художній стиль, який завершив розвиток середньовічного

мистецтва в Західній, Центральній і частково Східній Європі.

Питання для порівняння	Романський стиль	Готичний стиль
Походження назви	Від слова «римський», відображало зв'язок середньовічного мистецтва з римським і візантійським	Від назви германського племені готів. Сучасники називали його «французьким стилем», оскільки він виник на території домену короля Франції
Період розквіту	X—XII ст.	Друга половина XII—XV ст.
Архітектурні особливості	Напівкругла арка, важке склепіння, міцні й товсті стіни, масивні вежі, невеликі вікна	Стрілчаста арка, більш легке склепіння за рахунок перерозподілу навантаження на каркас будівлі, не дуже товсті стіни, маленькі ажурні вежі й звужені догори шпилі, великі довгасті вікна з вітражами
Прикраси храму	Фрески, рельєфи, скульптури	Скульптури, рельєфи, досить мало фресок, вітражі

Тема 11. Утворення Московської держави (до початку XVI ст.)

Початок об'єднання земель Північно-Східної Русі навколо Москви

■ Причини перетворення Москви на центр об'єднання земель Північно-Східної Русі

Основні причини	
<ul style="list-style-type: none"> • Зручне географічне розташування: проходження важливих торговельних шляхів і захищеність від набігів кочовиків • Особисті якості московських князів, які не зупинялися ні перед чим у досягненні поставленої мети • Швидке зростання кількості населення за рахунок переселення із розорених монголами районів • Перехід на службу до московських князів бояр і дворян із різних куточків колишньої Київської Русі 	<ul style="list-style-type: none"> • Чітко визначена система успадкування князівської влади • Установлення московськими князями союзу з Ордою • Вдала господарська політика князів, яка забезпечила швидкий економічний розвиток земель • Перетворення Москви на духовний центр руських земель після перенесення до неї резиденції митрополита

■ Зростання території Московської держави в XIV ст.

Князь	Роки правління	Які землі приєднав	У результаті яких подій
Данило Олександрович	1263—1303	Коломна	Відібрав силою зброї у рязанських князів
		Переяславль-Залеський	Отримав за заповітом свого племінника, бездітного переяславльського князя Івана
Юрій Данилович	1303—1325	Можайськ	У результаті воєнного походу у Смоленську землю

Князь	Роки правління	Які землі приєднав	У результаті яких подій
Іван I Данилович (Калита)	1325—1341	Углич, Білоозеро, Кострома, Галич, села в Новгородській, Володимирській і Ростовській волостях	Придбав за допомогою татар
Семен Іванович (Гордий)	1341—1353	Юр'їв-Польський, декілька сел у Переяславській, Юрїївській, Володимирській, Костромській і Дмитровській волостях	Купив
Іван II Іванович (Красний)	1354—1359	Немає відомостей	
Дмитрій Іванович (Донський)	1359—1389	Білоозеро	Домовленість із місцевою громадою
		Верея, Калуга, Володимир, Дмитров, Стародуб	Воєнний похід
		Кострома, Мещера	Домовленість із місцевою громадою
Василій I Дмитрович	1389—1425	Нижній Новгород, Муром, Городець, Мещера, Таруса	Купив ярлики на княжіння у Золотій Орді
		Вологда, Устюг Великий, Торжок, Волоколамськ	У результаті переможної війни з Новгородом

■ Битва на Куликовому полі

Куликовська битва — битва московського і татарського військ 1380 р. на Куликовому полі, яка

мала важливе значення для звільнення Московського князівства від татарської залежності.

Загальна характеристика	
Дата битви	8 вересня 1380 р.
Де відбулася	І в е р с і я: у верхній течії річки Дон, де вона впадає у річку Непрядву, на Куликовому полі ІІ в е р с і я: поблизу мурів Москви, на Кулішах
Сили сторін	Татарське військо — 100—150 тис. осіб. Складалося не лише з татар, а й із загонів черкесів, осетинів, деяких степових народів і найманців генуезців. Союзником татар був Великий князь Литовський Ягайло, який повинен був привести 80-тисячне військо, і рязанський князь Олег
Хто очолював війська	Татарське військо очолював темник (керівник тумену) Мамай, який захопив владу в Золотій Орді
Результат битви	Московське військо — 100—150 тис. осіб. Складалося переважно з воїнів Московської землі, а також тих, хто визнавав його владу. Новгородська, Тверська, Нижегородська, Рязанська, Смоленська землі участі в поході не брали
	Московське військо очолював Великий князь Владимирський і Московський Дмитро Іванович
	Завершилася поразкою татарів. Князь Ягайло, який не встиг об'єднатися з Мамаєм, дізнавшись про поразку, вирішив повернутися додому. Рязанський князь Олег, який також не брав участі в битві, визнав зверхність московського князя і уклав з ним союз

Загальна характеристика	
Втрати сторін	<ul style="list-style-type: none"> Утрати московського війська, за свідченням літописця, досягали 25—30 тис. осіб. За підрахунками істориків, втрати з обох сторін, імовірно разом, становили майже 200 тис. осіб
Історичне значення	<ul style="list-style-type: none"> Завдала болючого удару по могутності Золотої Орди, прискорила процес її розпаду Було зруйновано пануюче раніше в Північно-Східній Русі переконання в непереможності Золотої Орди Створено передумови для розгортання боротьби за остаточне звільнення від татарської залежності Посилився авторитет і роль московського князя в об'єднанні всіх земель Північно-Східної Русі навколо Москви

■ Міжусобна війна другої чверті XV ст.

Міжусобна війна другої чверті XV ст. — боротьба за великокнязівський московський престол між си-

нами та онуками Дмитра Донського в 1425—1453 рр.

Загальна характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Відсутність остаточно сформованого, звичного і беззаперечного порядку успадкування московського великокнязівського престолу Боротьба між сином Василя I Дмитровича, Василем II Васильовичем і його дядьком Юрієм Дмитровичем за владу Великого князя Московського
Привід	<ul style="list-style-type: none"> Смерть великого князя Василя Дмитровича в 1425 р., який заповів престол (порушивши порядок призначення великого князя ханським «ярликом») десятирічному сину Василю. Незгода із цим рішенням звенигородсько-галицького князя Юрія Дмитровича, який повинен був стати спадкоємцем Василя Дмитровича за заповітом їх батька Дмитра Донського
Періодизація	<p>I період (1425—1434 рр.)</p> <ul style="list-style-type: none"> Спочатку воєнні дії велися досить мляво. Свої претензії щодо один одного суперники вирішили передати на розгляд хана Золотої Орди. Хан вирішив питання на користь Василя II. У результаті відновлення після цього воєнних дій князь Юрій переміг. Після його смерті війна відновилася
	<p>II період (1434—1445 рр.)</p> <ul style="list-style-type: none"> Відновивши війну, сини Юрія Дмитровича — Василій Косой, Дмитро Шемяка і Дмитро Красний — відверто виступали проти ідеї московської єдинодержавності. Воєнні дії велися з перемінною вдачею і були дуже жорстокі. У ході боротьби Василій Косой, ініціатор відновлення війни, потрапив у полон до Василя II і був осліплений
	<p>III період (1446—1453 рр.)</p> <ul style="list-style-type: none"> Василій Шемяка відновив війну, захопив Москву і, помстившись за брата, осліпив Василя II. Проте утриматись у Москві Шемяка не зміг, і в 1447 р. туди повернувся Василь II. Відновив війну проти Василя Шемяки, яка тривала до його раптової смерті (імовірно, отруєний за наказом Василя II) в Новгороді в 1453 р.

Загальна характеристика	
Результати і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Війна зруйнувала господарство Московського князівства, спричинила загибель тисяч мирних людей Тривала боротьба за Москву унаочнила, що більшість населення визнавала її як центр північносхідних земель У горнілі війни загинуло багато князів. Переможець — Василій II Темний — був далеко не кращим державним діячем, а лише більш підступним і безпринципним Утомлений тривалими усобицями, народ прагнув порядку і твердої влади. Влада Василя II Темного дійсно стала твердою і жорстокою, поступово набуваючи рис деспотизму

ДЕРЖАВА ІВАНА III

■ Державна діяльність Великого князя Московського Івана III Васильовича (1462—1505 рр.)

У 1462 р. московський престол посів син Василя II Темного **Іван III** (1440—1505). За його правління завершилося об'єднання земель Північно-Східної Русі навколо Москви.

Вважається, правління Івана III започатковує період московської державності, який завершився на межі XVII—XVIII ст.

Основні заходи	
<ul style="list-style-type: none"> Завершення об'єднання земель Північно-Східної Русі навколо Москви. Приєднання Ярославля (1463 р.), Новгорода (1478 р.), Твері (1485 р.), Вятки, Пермі та ін. Москва висунула претензії на всю територіальну спадщину Київської Русі. Із 1485 р. Іван III оголосив себе «государем всея Русі» Запровадження єдиних правових норм для всієї держави. Прийняття Судебника 1497 р., першого збірника законів Московської держави Початок формування централізованого державного апарату. Поява «приказів» — нових органів центральної влади. На місце великий князь призначав своїх намісників 	<ul style="list-style-type: none"> Боротьба за підпорядкування церковної ієрархії княжій владі. Наближення молодих новгородських священиків на чолі з Федором Куріциним, погляди яких були єретичними (єресь «жидовствующих») Остаточна ліквідація залежності від Орди в результаті «Стояння на Угрі» 1480 р. Оформлення уявлень, що Москва — це «Третій Рим». Підкреслювалась наступність від Риму — Константинополя (Візантії). Прийнято герб із зображенням двоголового орла, дружиною Івана III стала візантійська принцеса Софія Палеолог

■ Культура Північно-Східної Русі XIV—XV ст.

Галузь	Основні досягнення
Література	<ul style="list-style-type: none"> «Задонщина» Софонія Рязанця в поетичній формі розповідає про Куликовську битву «Повість про розорення Москви ханом Тохтамишем» розповідає про спалення і пограбування татарами Москви в 1382 р. «Сказання про Мамаєво побоїще» — поема про Куликовську битву, створена в XV ст.

Галузь	Основні досягнення
Літописання	<ul style="list-style-type: none"> До середини XIV ст. літописання велося у Ростові, Рязані, Володимирі, Твері, Новгороді, Пскові, при дворах князів і єпископських кафедрах Із другої половини XIV ст. роль центру літописання Північно-Східної Русі переходить до Москви Усі літописи розпочиналися з «Повісті минулих літ», підкреслювали спадковість між Київською Руссю і Московською державою
Архітектура	<ul style="list-style-type: none"> У 1366—1367 рр. було розпочато будівництво нових кам'яних мурів Кремля в Москві. Кам'яні фортеці були збудовані також в Ізборську, Орешку, Ямі, Копорії, Порхові На початку XV ст. було збудовано Успенський собор у Звенигороді — найдавніший із пам'яників московської церковної архітектури, що зберігся до наших днів. 1422 р. було збудовано Троїцький собор Троїце-Сергієвого монастиря, 1427 р. — собор Спасо-Андронікового монастиря, 1479 р. — Успенський собор у Москві (збудований італійським архітектором Аристотелем Фіораванті) У Новгороді в XV ст. було збудовано комплекс споруд Софійського будинку — резиденції архієпископа (Грановита палата, часовня, палац владика Євфимія). У Москві, у Кремлі, 1491 р. під керівництвом венеціанського архітектора Марка Фрязіна було збудовано Грановиту палату для урочистих прийомів
Живопис	<ul style="list-style-type: none"> Представлений фресками та іконами. Імена їхніх авторів у більшості випадків невідомі. Серед майстрів, які працювали в Новгороді, уславився Феофан Грек із Візантії. Виконував розписи церкви Спаса на Ільїнській вулиці. Потім працював у Москві, де виконав фрески в церкві Різдва Богородиці (1395 р.), Архангельському (1399 р.) та Благовіщенському соборах (1405 р.) Благовіщенський собор Московського Кремля розписував разом із Феофаном Греком великий руський майстер Андрій Рубльов. Він також виконував ікони і фрески Успенського собору у Володимирі (1408 р.), Троїцького собору Троїце-Сергієвої лаври (1425—1427 рр.) та Спасо-Андронікова монастиря (1427—1430 рр.). Найвідоміший твір Рубльова — «Трійця» з іконостасу згаданого вище Троїцького собору

Тема 12. Країни Азії (до кінця XV ст.)

■ Основні періоди історії Китаю V—XV ст.

Період	Характеристика
Правління «Північних і південних династій» (420—589 рр.)	Доба політичної роздробленості, коли в результаті вторгнень варварів Китаї розпався на багато маленьких держав. Деякі з них (на півночі країни) очолювали варварські вожді зі своїми дружинами, а частину (переважно на півдні) — представники місцевої китайської знаті
Правління династій Суй (589—618 рр.)	Здійснено першу спробу об'єднання Китаю. Відновлено і збільшено іригаційну систему. Збудовано Великий канал завдовжки 1000 км, який поєднав річки Хуанхе та Янцзи. Завойовницька політика, яку вели імператори династій Суй, виснажувала сили країни. Спроба підкорити Корею провалилася. Це обумовило падіння династії Суй

Період	Характеристика
Правління династії Тан (618—907 рр.)	У результаті завойовницьких війн було значно збільшено територію імперії. Багато зроблено для вдосконалення системи управління в центрі й на місцях. Усі заходи здійснювалися за допомогою імператорських чиновників. Усіх чиновників було поділено на дев'ять рангів. Центральне управління належало шести палатам — чинів, податків, громадських робіт, церемоній, карного суду і військовий. Країна поділялася на області, області — на округи, округи — на повіти, повіти — на волості, волості — на села. У 20—30-х рр. VIII ст. було створено єдиний збір законів із шести окремих кодексів, які охоплювали більшість сфер життя. У 907 р. ослаблена великим селянським повстанням 875—884 рр. Танська імперія розпалася, і в країні знову запанувала політична роздробленість
Правління династії Сун (960—1279 рр.)	Нове об'єднання Китаю. Доба розквіту країни. Проте, як і раніше, китайським імператорам доводилося придушувати селянські повстання, заколоту знаті й воювати із сусідніми кочовими племенами. У XII ст. кочовики захопили майже всю північ країни. На 1234 р. увесь північний Китай опинився під владою монголів, а в 1279 р. вони підкорили всю країну й заснували нову династію
Правління династії Юань (1271—1368 рр.)	Поступово монголи засвоїли китайську мову, писемність і фактично відновили колишню систему управління державою. Територія Китаю збільшилася за рахунок приєднання Тибету. У період монгольського панування Китай відвідували європейські ченці — місіонери і купці. Найвідомішим серед них був венеціанський мандрівник Марко Поло, який написав книгу життя населення тогочасного Китаю. У 1368 р. в результаті повстання проти монгольського панування династія Юань втратила владу
Правління династії Мін (1368—1644 рр.)	Усі землі, якими володіли монголи, було конфісковано. Їх отримали воєначальники й ті, хто допомагав здобути владу новій династії. Здійснювалося багато завойовницьких походів до сусідніх країн — В'єтнаму, Індонезії, Індокитаю, Малакки тощо. У 1403—1433 рр. під керівництвом адмірала Чжен-Хе було здійснено сім грандіозних воєнно-морських експедицій у райони Індокитаю, Індонезії, Індії та до узбережжя Східної Африки

■ Система управління в Китаї

■ Культура середньовічного Китаю

Культуру Китаю у середні віки відрізняла, як і раніше, не лише різноманітність, а й велика життєздатність. Міжусобні війни, селянські повстання, руйнівні напади заво-

йовників не заважали культурі цієї країни до пізнього Середньовіччя зберігати спадкоємність традицій, вбираючи й перетворюючи всі зовнішні культурні впливи.

Галузь	Основні досягнення
Наука, освіта, винаходи	<ul style="list-style-type: none"> Китайці першими винайшли книгодрукування. На початку VIII ст. розпочала виходити офіційна урядова газета «Столичний вісник», яка проіснувала до XX ст. Китайці вивчали математику, астрономію, географію, історію. Їм належать відкриття компаса й пороху (IX—X ст.) У VIII ст. виникла Ханьлінська академія наук — найдавніша у світі наукова установа. Розвивалося літописання. Збереглися понад 500 томів літописів, які належали періоду правління династії Сун. Існували великі бібліотеки, де зберігалися сотні тисяч рукописів У великих містах існували вищі школи, де навчалися майбутні державні чиновники. Навчання завершувалося екзаменом, на якому крім науки про державне управління вимагалось знання філософії та літератури
Література	<ul style="list-style-type: none"> «Золотою добою» китайської поезії вважається правління династії Тан. Поета Лі Бо називають співцем китайської природи. Його твори складали близько 30 томів. Поеми Ду Фу присвячені китайській міфології та героїчному епосу За правління династії Юань відбувся розквіт мистецтва роману і драми. Найбільшої популярності набули два історичні романи «Річкові заводи» та «Три царювання», де уславлювалася боротьба народу проти тиранів. Героїчна тема знайшла відображення також у п'єсах
Архітектура	<ul style="list-style-type: none"> Із поширенням буддизму розпочалося будівництво величезних печерних монастирів з велетенськими (до 15—17 м) статуями Будди. У IV—XIV ст. були збудовані «Печери тисяч Будд» поблизу міста Дуньхуан (нараховують близько 480 печер) Архітектурним символом Китаю стали пагоди — багатоярусні башти, які споруджувалися на честь буддистських святих. Їх зводили, як правило, на околиці міста. Обов'язково мали непарну кількість поверхів — 3, 5, 9, 11 і більше. Найвища пагода нараховувала 15 поверхів. У 1415 р. в Нанкіні було збудовано дев'ятиповерхову пагоду з порцеляни, дзвони якої було чути за найменшого подиху вітру
Мистецтво	<ul style="list-style-type: none"> Улюбленим видом мистецтва був живопис. Малювали на папері, шовку, дереві, камені. В епоху Тан набув поширення живопис на довгих сувоях, котрі найчастіше розгортали горизонтально. Зображувалися сценки з народного життя, праці, розваг. Самостійним жанром був пейзаж (картинки природи), який у Китаї називали «гори і води». Писалися картинки не з натури, а з пам'яті Специфічним видом мистецтва була китайська каліграфія — уміння гарно писати ієрогліфами. Існував зв'язок між каліграфією, літературою і живописом. Картини супроводжувалися поетичними творами, майстерно виконаними ієрогліфами Розвивався один із давніх видів мистецтва — кольорова гравюра по дереву. Відбитки друкувалися на аркушах паперу розміром 10 × 20 см Високий рівень розвитку художніх ремесел: кераміки, різьблення по дереву, каменю, слоновій кістці, перегородчастої емалі тощо. У каменерізів найбільшою популярністю користувався камінь нефрит. Із нього робилися вазы, статуетки, тарілки, ювелірні прикраси В епоху Тан було винайдено порцеляну. Із неї виготовлялися вазы, чашки, різноманітні предмети побуту, келихи, тарілки тощо. Неперевершене досягнення китайських майстрів — біла тонкостінна порцеляна з різьбленим підглазурним малюнком

■ Культура середньовічної Японії

Японія розташована на островах Тихого океану, у зоні, схильній до частих землетрусів і тайфунів. Проте, японська культура, незважаючи на природні стихії, які по-

стійно загрожували людям, завжди відображала прагнення її творців до гармонії з навколишнім світом, уміння бачити в усьому красу.

Галузь	Основні досягнення
Писемність і освіта	<ul style="list-style-type: none"> Виникнення писемності у формі ієрогліфів традиція пов'язує з особами Атікі та уславленого корейця Вані — «батька японської цивілізації», який 285 р. привіз до Японії китайські книги. Створена на базі китайських ієрогліфів. Найдавніше свідoctво використання китайської писемності доби Ямато — надпис на башті храму Ганґодзі (588 р.). В японському письмі ієрогліфами записувалися звуки і склади Перші школи було відкрито 662 р.
Наука	<ul style="list-style-type: none"> Формувалася під впливом китайської науки. Буддйські ченці привозили з Китаю наукові праці й навчальні посібники з математики, астрономії та географії. Японці запозичили китайські цифри і на новій основі зміцнили свою десяткову систему рахунку Із появою землеробства пов'язаний розвиток астрономічних знань. У 602 р. було збудовано першу астрономічну вежу, розпочалися регулярні спостереження за зірками, складання прогнозів погоди тощо. У VII ст. було складено першу загальну карту Японських островів У 710 р. створено трактат «Кодзікі» («Стародавня історія») — перша відома в історії Японії спроба систематизувати усі існуючі знання. У ній пояснюється походження світу і людини, розвиток людської культури і витоки існуючих державних порядків
Література	<ul style="list-style-type: none"> На початковому етапі розвитку літератури провідну роль відіграла поезія У другій половині VIII ст. з'явилася збірка «Маньєсю» («Зібрання міриади пелюстків»). Містить 4 516 віршів, написаних 500 авторами. Це любовна лірика, поєднана з описами природи У 905 р. з'явилася перша поетична збірка танка (коротких віршів із п'яти рядків). Жанр танка із часом набув великої популярності й став традиційним для японської поезії
Театр	<ul style="list-style-type: none"> У VII—VIII ст. був започаткований традиційний японський театр. Особливістю, притаманною всім без виключення жанрам японського театру, є поєднання діалогу, танцю і музики. Разом з театром виникли маски, у яких грали актори. У сучасній Японії існує унікальна колекція з 223 давніх театральних масок Найцікавішим театральним жанром був «саругаку» («ігри мавп»). У ньому поєднувалися комічні сценки, ігри жонглерів, акробатичні трюки, двобої силачів з виконанням під музику пісень про богів і героїв
Архітектура	<ul style="list-style-type: none"> Збереглися буддистські храми, засновані ченцями з Китаю. Найдавнішим є збудований на початку VII ст. храмовий комплекс Хорюдзі. Вважається, що це найдавніша дерев'яна споруда на нашій планеті У XIV—XV ст. набуло поширення будівництво японських садів каміння, чайних садів, «сухих садів». Усі вони повинні були допомогти людині досягти стану спокою через поєднання з природою

Галузь	Основні досягнення
Мистецтво	<ul style="list-style-type: none"> У VI ст. разом з буддизмом в Японії поширилося мистецтво ікебани («життя квітів») — мистецтво створення композицій із гілок дерев і квітів Розквіт скульптури розпочався в VIII ст. і пов'язаний із буддизмом. Створювалися статуї Будди і буддійських божеств із бронзи й дерева. У XII—XIII ст. з'являється портретна скульптура — зображення вчителів-наставників у буддистських храмах, сегунів, воєначальників Наприкінці VIII ст. виникає живопис. Надзвичайно різноманітний за формами: картини-ширми, вертикальні й горизонтальні сувої, виконані на папері й шовку, аркуші з альбомів і віяла. Під впливом китайських зразків розвивався пейзажний живопис. Живописні картини на папері зображували драматичні епізоди легенд про дива з життя буддистських проповідників, сцени битв, подвиги воїнів тощо

■ Середньовічна Індія: основні події політичної історії

Дата	Подія
320 р.	Заснування держави Гуптів. Під їхньою владою було об'єднано більшу частину Індії
Початок VI ст.	Вторгнення в Індію з півночі кочовиків-ефталітів (білих гунів). Загибель держави Гуптів
Середина VI—X ст.	Політична роздробленість Індії
712 р.	Початок проникнення в Індію мусульман. Завоювання арабами країни Сінд у нижній течії Інду. Через кілька десятків років арабів було витіснено з Індії
Початок XI ст.	Нова спроба підкорення Індії мусульманами. Султан Махмуд Газневі, правитель тюрксько-іранської держави Газневідів, підкорив Індію до берегів Гангу і всього басейну Інду
1190-ті рр.	Новий правитель держави Газневідів просунувся далі, на схід Індії, завоювавши дворіччя Джемми і Гангу, а потім Бенгалію
1206 р.	Намісник Газневідів в Індії заснував самостійну державу на півночі країни зі столицею в місті Делі. Утворення Делійського султанату (1206—1526 рр.)

■ Культура середньовічної Індії

Період	Особливості розвитку культури
Імперія Гуптів	<ul style="list-style-type: none"> Період розквіту науки, філософії, літератури. У Таксілі, Наладні й Аджанті працювали буддійські університети Літературні джерела свідчать про будівництво в цей період численних буддійських та індуїстських храмів, палаців. Проте більшість із них було зруйновано під час наступних навал іноземців Розвивалося будівництво печерних храмів. Найвідомішим є печерний комплекс в Аджанті (IV—VII ст.). Із середини він був прикрашений численними розписами на теми давньоіндійської і буддійської міфології Великих успіхів досягла наука. Індійські астрономи Ар'ябхата, Варахаміхара і Брахмагупта, які жили в V—VI ст., були відомі далеко за межами своєї країни

Період	Особливості розвитку культури
Доба роздробленості VI—X ст.	<ul style="list-style-type: none"> • У період розпаду країни на невеликі держави індійські правителі спиралися не лише на військову силу, а й релігію індуїзму. Споруджуються храми головним індуїстським богам — Шиві, Вішну і Брахмі • У VII ст. на півдні Індії, у портовому місті Махабаліпурамі зведено величезний храмовий ансамбль з індуїстських печерних храмів, восьми невеликих святилиц, славнозвісного Прибережного храму Шиви і величезного (близько 30 м завдовжки) наскельного рельєфу «Сходження річки Ганг на землю». Храм прикрашають численні скульптури, вирізьблені з каменю
Ранній ісламський період (XI — середина XVI ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Мусульманські завойовники безжально руйнували святині «невірних» — індуїстські та буддійські храми або намагалися пристосувати їх залишки для власних споруд • У XII—XIII ст. з'являються мусульманські мечеті, мінарети, медресе, мавзолеї. На початку XIII ст. збудовано найбільший мусульманський комплекс у Делі. Найвизначнішою його пам'яткою став велетенський мінарет Кутб-Мінар (1231 р.), висота якого перевищує сімдесят метрів • В архітектурних спорудах спостерігається поєднання ісламських традицій з місцевими індуїстськими впливами

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая детская энциклопедия «Руссика». История древнего мира. — М., 1999.
2. Большая школьная энциклопедия «Руссика». История средних веков. — М., 2000.
3. Бандровський О. Історія стародавнього світу. — К., 1998.
4. Васильев Л. С. История Востока: В 2-х т. — М., 1998.
5. Васильев Л. С. История религий Востока. — М., 1998.
6. Ведюшкин В. А. История средних веков. — М., 2000.
7. Вигасин А. А., Годер Г. И., Свенцицкая И. С. История древнего мира. — М., 2001.
8. Виппер Р. Ю. История средних веков. — К., 1996.
9. Всемирная история: Энциклопедический словарь школьника. — М., 1999.
10. Всемирная история: Энциклопедия для детей. — М., 1999.
11. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія. Середні віки. — Тернопіль, 2001.
12. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія середніх віків. — Х., Вид-во «Ранок», 2005.
13. Даниленко В. М., Кокін С. А. та ін. Короткий історичний словник. — Запоріжжя, 2001.
14. Дейвіс М. Європа: Історія. — К., 2000.
15. Дюпюи Р. Э., Дюпюи Т. Н. Всемирная история войн: В 4-х кн. — С.-Пб., 1998.
16. Егер О. Всемирная история: В 4-х т. — С.-Пб., 1997.
17. Зайцев А., Лаптева В., Порьяз А. Мировая культура: Шумерское царство. Вавилония и Ассирия. Древний Египет. — М., 2000.
18. Золоева Л., Порьяз А. Мировая культура: Древняя Греция. Древний Рим. — М., 2000.
19. Искусство. Энциклопедия для детей. — М., 1999.
20. История России: В 3-х ч. Энциклопедия для детей. — М., 1996.
21. История средних веков / Под ред. П. С. Карпова. — М., 1997.
22. Карліна О. М. Історія середніх віків. — К., 2003.
23. Колпаков С. В., Рогожкин В. А., Тырин С. В. История древнего мира. — М., 2000.
24. Крижанівський О. П., Хірпа О. О. Історія середніх віків. — К., 1998.
25. Ламберт Д. Доисторический человек: Кембриджский путеводитель. — Л., 1991.
26. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. — М., 1992.
27. Максаковский В. П. Историческая география мира. — М., 1997.
28. Новиков С. В., Манькин А. С., Дмитриева О. В. Всеобщая история: Справочник студента. — М., 1999.
29. Немировский А. И. История древнего мира: Античность: В 2-х ч. — М., 2000.
30. Всемирная история / Оксфордская иллюстрированная энциклопедия: В 9-ти т. — М., 1999. — т. 3.
31. Порьяз А. Мировая культура: Средневековье. — М., 2001.
32. Религии мира. Энциклопедия для детей: В 2-х ч. — М., 1999.
33. Рыжов К. Все монархи мира: Древний Восток. — М., 2001.
34. Рыжов К. Все монархи мира: Древняя Греция. Древний Рим. Византия. — М., 1998.
35. Рыжов К. Все монархи мира: Западная Европа. — М., 1999.
36. Рыжов К. Все монархи мира: Россия. — М., 1998.
37. Средневековый мир в терминах, именах и названиях: Словарь-справочник. — Мн., 1999.
38. Универсальная энциклопедия для юношества: Цивилизации. — М., 2000.